

KURASJE

NR.34

Marxistisk tidsskrift

KURASJE
Krystalgade 16
1172 Kbh. K.

VELFÆRDSSTAT
NYE SOCIALE BEVÆGELSER

Abonnement på kurasje nr. 33-36 koster følgende:

Biblioteker	180 kr.
Støtteabonnementer	180 kr.
Studerende o.lign.	120 kr.
Folk med fast arbejde	160 kr.

**Særtilbud: nr. 29-32 incl. samlet for 100,- kr.
(se introduktionstilbud på bagsiden)**

Kurasjes gironummer: 7 16 60 44

**Kurasje
Krystalgade 16
1172 København K**

Sats: G.M.T. Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s.

Tidsskriftet behandler en lang række emner med det formål at bidrage til etableringen af en konkret formidlet kritik af det kapitalistiske system og det borgerlige samfund, samt til diskussionen af overgangsformer til det kommunistiske samfund. Vi opfordrer interesserede til at indsende *manuskripter* til redaktionen.

Kontaktpersoner:

Århus, Hans-Jørgen Thomsen, Heibergsgade 25^{II}, 8000 Århus C.

Aalborg, Peter Søndergaard, Faldtvej 14, 9330 Dronninglund

Helsinki, Arto Noro, Sociologisk Institut, Helsinki Universitet

Jyväskylä: Risto Eräsaari, Samhällspol. Inst. Jyväskylä Universitet

Frankfurt, Jürgen Ritsert, Fachbereich Gesellschaftswissenschaft, J. W. Goethe Universität, Frankfurt

TIDSSKRIFTET KURASJE

Nr. 34

Maj 1984

Indhold

Michael Krätke

Om velfærdsstatens politiske økonomi
og den ufuldkomne kritik heraf 3

Michael Vester

De nye plebejer 33

Roland Roth

Analysen af nye sociale bevægelser -
teorier og begreber 49

Michael Eldred, Marnie Hanlon,

Lucia Kleiber og Mike Roth

Værdiformsanalytisk rekonstruktion af Kapitalen
Del 3 71

Redaktionen: Bjarne Andersson, Nils Bredsdorff, Jens Brinch, Peter Bundesen, Leif Hansen, Finn Hansson, Mogens Holm, Peder Lærke Nielsen, Finn Dam Rasmussen, Jens Henning Rasmussen, Peter Søndergaard og Hans-Jørgen Thomsen.

Redaktionens adresse:
Kurasje, Krystalgade 16, DK 1172 København K.

Kvinno- vetenskaplig tidskrift

Nu utkommn!

Temnummer om

KVINNOLITTERATURFORSKNING

Nr 1984: 2-3 dubbelnummer

Ur innehållet: Gunilla Domellöf *Teoretiska diskussioner inom kvinnolitteraturforskningen*, Birgitta Svanberg *Mordet på Adèle – Agnes von Krusenstjerna och primitivsmen*, Lisbeth Larsson *En kvinnlig berättelsetradition*, Ebba Witt-Brattström *Den främmande kvinnan – en presentation av Julia Kristeva*, Torborg Lundell *Dynamiken mellan mor och dotter i skandinaviska folksagor*, Karin Palmkvist *Anne Charlotte Leffler – en glömd kvinnskildrare*.

Pris 45 skr postgiro 88 41 78-5 (prenumeration 1984 90 skr)

Kvinnovetenskaplig tidskrift

Klostergatan 9, 222 22 Lund

046-13 74 70

Om velfærdsstatens Politiske økonomi - og den ufuldkomne kritik heraf.*

Michael Krätke

»Socialpolitik sikrer det kapitalistiske produktionsgrundlag..., derved at den sociale fordring imødekommes. Socialpolitik nedbryder gradvist kapitalismen og redder derved den rest, der til enhver tid er tilbage. Dette er socialpolitikens konservativt-revolutionære dobbeltvæsen.«

Eduard Heimann 1929.

»Kapitalismens ... manglende evne ... til at tage højde for sine egne fejltagelser har to vitale konsekvenser. Alle dens forebyggende foranstaltninger synes forhastede og utilstrækkelige ... og får dens kritikere til at indse, at deres sag er mere magtfuld, end de havde forestillet sig.«

Harold Laski 1933.

»Penge, der bruges på at opretholde helbredet og vitaliteten, åndens og kroppens duelighed hos vore arbejdere, er den bedste investering på markedet.«

Lloyd George 1911.

»... al socialpolitik, der ikke opfattes som overgang til socialisme (er) selv dømt til at forblive modsigelsesfuld.«

Max Adler 1927.

1. Velfærdsstatens ideologi og økonomi.

I løbet af anden verdenskrig blev det de allieredes primære indenrigspolitiske krigsmål at skabe en velfærdsstat, som for altid skulle gøre ende på nationernes indre sociale krig. Til denne krigs pathos hørte ideen om en velfærdsstat, hvor nød, sygdom og uvidenhed skulle besejres, og hvor et »socialt demokrati« skulle virkeliggøres på grundlag af lige grundrettigheder.

* Oversættelse af Michael Krätke 'Zur Politischen Ökonomie des Wohlfahrtsstaates' i Prokla 49/1982.

der for alle. Denne idé blev et politisk kampbegreb for det ikke-kommunistiske venstre i efterkrigstidens Europa. Dette kampbegreb var og er under mistanke for at være ideologisk. Talen om velfærdsstaten kom under ideologisk mistanke, fordi dette nye slagord i den politiske sprogbrug sammen med dets talrige forskønnende paralleludtryk som »social service state«, »social security state«, »full employment state« osv. var en omskrivning af et epokegørende program, som skulle placere den borgerlige retsstats legitimering på et nyt, bredere grundlag (sml. Kraemer 1966, 13f). Det intellektuelle venstre har da også med forkærlighed kastet sig over »socialstatsideologien« og forsøgt at påvise dens ideologiske karakter.

Socialstatskritikken blev således overvejende udøvet som ideologikritik og rettede sig i første række mod retorikken i den socialdemokratiske propaganda, som allerede da flittigt havde gjort brug af talen om »den sociale stat« eller om »den sociale republik«, før udtrykket »velfærdsstat« blev indkorporeret i de »vestlige demokratiers« officielle politiske sprogbrug.

Selv om den politiske hensigt og adressat for kritikken af socialstatsideologien (-erne) var klar, så var og er der stadig ringe klarhed om kritikobjektet. Nøjere betragtet er det slet ikke så enkelt at finde dén herskende socialstatsteori eller blot socialdemokratiets toneangivende socialstatsteori.

I England er der siden 1909 blevet udviklet en lære om social administration under stærk fabiansk indflydelse. Denne lære er også blevet akademisk institutionaliseret. Men selv her beklager førende repræsentanter for den fabianske skole stadig, at der mangler en toneangivende politisk teori om velfærdsstaten (S. Robson, 1976, 82, 171).

Ikke mærkeligt, at den engelske velfærdsstat ikke - end ikke ifølge selvforståelsen hos den vigtigste politiske arkitekter - er kommet i stand efter en plan, men som en ofte afbrudt serie af pragmatiske enkeltløsninger på specifikke sociale problemer. (Bruce 1972, 13). Dog fandtes der naturligvis »store« og »små« løsninger, socialreformer, som alt efter problemernes karakter blev tillagt forskellig vægt.

Da Labour-partiet kom til regeringsmagten i 1945, var det dets erklærede mål at forvandle Storbritannien til en »velfærdsstat«. Dertil havde partiet et program, der i det væsentligste stemte overens med de forslag, som Beveridge-kommissionen havde udarbejdet under krigen. Som ideologisk oppakning havde det ikke andet end den traditionelle fabianske overbevisning, at der findes »fornuftige« løsninger på sociale problemer, som erkendes af og trænger ind i den offentlige bevidsthed; løsninger som med støtte fra alle velvilligt indstillede folk, udstyret med »common sense«, også måtte kunne sættes iværk.

Omfanget af statsliggørelsen, standardiseringen, den positiv-retlige kodificering og professionaliseringen i sådanne kunstigt dannede social-

institutioner, blev betragtet som detailspørgsmål, som skulle afgøres ud fra deres formålstjenlighed. Som Labour fejlagtigt forklarede, var der på ingen måde planlagt en »week-endrevolution«; Laoburpolitikere betone- de uafladeligt kontinuiteten, deres socialreforms binding til den engelske socialpolitikks liberale traditioner. (Hess, 1981)

For den vesttyske venstrefløj, som i efterkrigstiden orienterede sig stærkt efter det engelske forbillede, kom der ikke mere ud af det, end at den blev bekræftet i sin gamle overbevisning om, at det vil være muligt og fornuf- tigt at institutionalisere normer om »social retfærdighed« i kapitalismen; normer som frem for alt vil virke til fordel for ofrene for den borgerlige dagligdag. Den specielt tysk-ideologiske komponent deri var troen på, at det er den borgerlige retsstat - hvilende på en demokratisk forfatning - som kan og skal bibringe det borgerlige samfund en sådan social moral.

I en artikel fra 1970, som stadig har betydning, forsøgte Müller og Neusüss at udvikle et i den marxistiske tradition diskutabelt, socialvidenskabeligt begreb om den reformistiske arbejderbevægelses statsideologi. (Müller og Neusüss 1970) Da henvisningen til velfærdsstaten siden 50'erne mere og mere har tjent til at frakende Marx' kapitalismekritik enhver aktuel berettigelse, kan man næppe opretholde. denne kritik uden at angribe so- cialstatsideologien.

Skal endvidere kritikken af den nuværende kapitalisme være politisk virksom, kommer den ikke uden om en socialstatskritik. Begrundelsen herfor er, at der eksisterer en tro på, at det er muligt - måske ikke at undgå - men i al fald at kontrollere de uønskede og utilsigtede sociale følger, som den kapitalistiske produktionsproces har for den enkelte og for store klasser i befolkningen. Denne tro spiller en rolle, som næppe kan overvurderes, såvel for legitimeringen af det kapitalistiske system som for den borgerlige stat. (Narr/Offe 1975, 25f)

Ifølge Müller/Neusüss er omfordelings-illusionen, dvs. forestillingen om, at den borgerlige stat suverænt kan gribe ind i indkomstfordelingen og ændre denne efter forgodtbefindende, selve kernen i reformismens so- cialstatsillusion.

Som Offe har klarlagt, beror dette på illusioner, som Müller og Neusüss selv nærer om det formentlige indhold i de socialstatsopfattelser, de kri- tiserer. (Offe 1972, 173) Dertil kommer, at de ganske uden videre sætter de tankefejl, som visse socialvidenskabsfolk efter deres opfattelse laver, lig med de illusioner, som socialdemokratiske politikere ligger under for. Hertil knytter de den ubegrundede formodning, at netop disse illusioner også bestemmer den socialpolitiske hverdagsviden hos store dele af ar- bejderbefolkningen i de kapitalistiske lande.

Dette er prekært, fordi de så for det første går fejl af socialvidenskaber-nes begrebsdannelser, som i det mindste er analytisk tænkte. »Socialstat« eller »social retsstat« er netop også analytiske begreber, hvormed der gøres forsøg på at få fat på de ændringer, som den liberal-kapitalistiske borgerlige retsstat har erfaret som følge af sit tiltagende socialpolitiske engagement; et forhold, som Offe allerede har henvist til. (Offe 1972, 174).

For det andet undgår de ikke faren for at sætte lighedstegn mellem de formodede eller virkelige illusioner hos socialvidenskabsfolk eller socialdemokratiske levebrødspolitikere, og de illusioner vedrørende indhold og følger af statslig socialpolitik, som er indeholdt i hverdagsbevidstheden hos socialdemokratiske eller på anden måde reformistisk sindede arbejdere.

Müller og Neusüss' første bommert hænger sammen med, at de næsten udelukkende koncentrerer sig om den borgerlige stats omfordelingsfunktion for at gøre kål på illusionen om en handlingsautonomi hos den borgerlige stat i fordelingssfæren. Men den borgerlige socialstat opfylder, selv ved den egentlige omfordeling, mere end blot en omfordelingsfunktion; hvad den historisk set gør til forskel fra den liberale rets- og politistat angives kun utilstrækkeligt med termen »omfordeling«. Den griber også regulerende og styrende ind i konkurrencen på arbejdsmarkedet, blander sig kontrollerende og normerende i arbejdsforholdene, og bestemmer slutteligt - som den eneste eller vigtigste udbyder, producent eller organisator af offentlige goder og tjenester - en betragtelig del af dagliglivet for hele den ikkeerhvervsduelige befolkning.

Og følgerne, som disse socialpolitiske statsaktiviteter har for integrationen af lønarbejderen i det borgerlige samfund og for den borgerlige stats legitimering, er næppe mindre betydende end de følger, som disse aktiviteter har for det borgerlige samfunds forskellige lags og klassers absolutte og relative indkomstforhold.

Den anden bommert hænger sammen med, at Müller/Neusüss ikke bruger ideologibegrebet i dets egentlige betydning, men kun som et andet ord for teoretikers tankefejl og illusioner. Uden tvivl hører imidlertid også ideer, normative detaljer, mangefold illusioner, dagligdags folkefordomme samt en bestemt symbolik og social retfærdighedsretorik til velfærdsstatens realitet.

Men for at vide, for hvem og hvorvidt velfærdsstatens realitet er ideologisk eller hvilke socialstatsideologier, der hævder sig som handlingsorienterede i den velfærdsstatsligt organiserede kapitalismes dagligdag, må man vide, hvordan socialstatens institutioner har ændret arbejderklassens stilling, og hvordan den - indenfor klassens erfaringshorisont - har forbedret den. Jo mere detaljeret man ved det, desto bedre bliver man i

stand til at indkredse de grupper af arbejderbefolkningen i en kapitalistisk velfærdsstat, som ifølge deres livssituation løber den risiko at bære rundt på socialstatsillusioner, hhv. at hoppe på socialstatsideologier, hvor de møder dem.

2. Venstrefløjen kritiserer velfærdsstaten.

Fra den moraliserende kritik til kritikken af den politiske økonomi.

Müller/Neusüss' fremstød var alligevel vigtigt, fordi det brød med en gammel tradition for dårlig radikal, moraliserende socialstatsskritik på venstrefløjen.

Venstrefløjen har nemlig på den ene side indvendt imod velfærdsstaten, at dens officielle målsætning - i retning af at overvinde nød og social usikkerhed - principielt ikke ville kunne realiseres under kapitalismen. På den anden side har venstrefløjen altid målt dens præstationer i forhold til disse målsætninger og bebrejdet den, at den kun har realiseret dem utilstrækkeligt. (smlg. f.x. IMSF 1976, 365, 374f).

Denne type kritik har bragt marxisterne den anklage på halsen, at de ikke ekspliciterede deres egne normer for »socialistisk« eller »proletarisk« socialpolitik (nyere undtagelse: Deacon 1981), og at de nøjedes med empiriske en bloc vurderinger. Bemærkninger, som dem i de indledende citater, og f.eks. Max Adlers påstand om, at den moderne socialstat ikke længere er tilfreds med blot at bekæmpe eller forvalte pauperismen, men har gjort »omsorgen for det kapitalistiske samfund« til sin interesse (Adler 1927, 385), kan virke pinlige, når de kun fører til mere eller mindre kulturkritisk farvede generelle betragtninger om målsætningen for den strukturændring, som velfærdsstaten betyder for det kapitalistiske system. Kapitalismens struktur er nok ændret betydeligt, men dog ikke væsentligt; eller systemets totale karakter forbliver det samme, om end væsentligt modificeret. (Heller 1982, ss, Abendroth 1975, 194f).

Man behøver ikke at undre sig over, at selv velmenende modstandere ganske enkelt slår fast, at marxisterne har begrænset sig til polemik mod velfærdsstatens socialdemokratiske apologeter, og på ingen måde har opfyldt deres egentlige videnskabelige opgave, nemlig at give en detaljeret historisk forklaring på de nye socialpolitiske statsinterventioner og deres langsigtede følger for det kapitalistiske system. (Mishra 1977, 86f; George/Wilding 1976, 103f).

Der kan intet indvendes mod en total systemanalyse af den statslige socialpolitik, hvis man kunne enes om den begrebslige opfattelse af referencesystemet »kapitalisme« (Mishra 1977, 80), så meget desto mere

som det er en overdrivelse på forhånd at sætte »marxistisk« lig med funktionelle analyser med referencerammen »kapitalisme«. (Furke 1978, 29).

Forudsætningen er dog netop, at man undgår den funktionalistiske blindgyde og de harmoniske verdensbilleder, som pryder den: alt hvad der sker socialpolitisk, er funktionelt nødvendigt for »kapitalismen«, og alt hvad der gælder som funktionelt nødvendigt ved socialpolitiske interventioner i kapitalismen, det vil uvægerligt også ske. (Offe 1975, 81).

De foreliggende forsøg giver ikke grund til optimisme. Engang blev det forsøgt at spille funktionalismen et puds med forsikringen om, at kun de intenderede følger af bevidste politiske handlinger fra »borgerlige« politikeres side skal gælde som funktionelle for kapitalen respektive kapitalismen. (Röder/Guldemann 1978, 32). Hvorfor så overhovedet funktionelle analyser?

Den foreslåede analytiske skelnen mellem diverse »strukturproblemer« i kapitalismen og denne skelnens frugtbarhed i forhold til undersøgelsen af de foreliggende socialpolitiske indretninger - herunder egentlig også huller, mangler og blinde pletter - blev andre gange afgjort med en forsikring om, at sammenhængen »som oftest ligger lige for« eller, at de forhåndværende socialpolitiske institutioner »pålideligt og konfliktløst« disklerer op med de funktionelt nødvendige ydelser. (Lenhardt/Offe 1977, 108, 111).

Glemte var den allerede vundne indsigt, at der »altid har forekommet funktionelle diskrepanser mellem det, som værdiøgningsprocessen kræver, og det som politikken gør«. (Offe 1975, 82)

De forenkede tilløb til en funktionel analyse af den statslige socialpolitik under kapitalismen, som blev foretaget af ikke-specialister, åbnede øjnene for, at der ikke fandtes en marxistisk forskningstradition i socialpolitik, og af den grund var manglen på teori større end de brugbare ansatser. Der kunne lige så lidt tales om systematisk empirisk socialstatsforskning, som om udviklingen af delteorier, f.eks. en for arbejderbevægelsen brugbar »Teori om socialforsikringen« (Bellermann 1977, 352f, Bellermann 1979, 57f).

De nævnte tilløb mindede marxistiske socialvidenskabsfolk om den kritiske fordring, gennem hvilken de havde distanceret sig fra de individualistiske og funktionalistiske varianter af den herskende lære i socialvidenskaberne; nemlig fordringen om at kunne overvinde disses tænkning i abstrakte modsætninger som »er og bør«, »subjekt og objekt«, »handling og struktur«, osv. (Gough, 1978, 38f) Herved stødte de på Marx' kritik af den politiske økonomi.

Man behøver ikke at stilisere denne til system eller uovertrufne standarder for enhver socialvidenskabelig teoridannelse, for dog deri at ane en frugtbart analyseramme til forklaring af det moderne socialstatsfænomen, som ydermere besad det fortrin for marxistiske specialister i socialpolitik, at være praktisk taget ubrugt. (Gough 1979, 7ff).

3. Kritikprogrammet. Opsving og fald. Modsigelser og grænser for velfærdsstaten under kapitalismen i dag.

Det var fortsat ikke beskedenhed, som udmærkede marxistiske videnskabsfolk. For at komme på højde med efterkrigsfænomenet i de vestlige velfærdsstater, benytter de ikke en teori af middellang rækkevidde, som kunne bringe den historiske udvikling i den borgerlige stats interventionsformer ind i en systematisk sammenhæng med den kapitalistiske produktionsforms udvikling.

Forklaringen på den kapitalistiske velfærdsstat som historisk fænomen består efter deres opfattelse blot deri, for det første at placere den i sammenhæng med den kapitalistiske udviklings foreløbig sidste fase, og igen at stille dette således analytisk bestemte kompleks af en »velfærdsstatlig« organiseret kapitalisme ind i en historisk udviklingsrække, som leder fra »førkapitalisme« med den »merkantilistiske« absolutistiske stat, over »højkapitalismen« med den »liberalkapitalistiske« borgerlige retsstat, til en »organiseret« (sen-)kapitalisme med den dertil hørende velfærdsstat. Dette er næppe mindre beskedent, og givet ligeså omfattende som den herskende socialvidenskabelige læres konforme forslag, ifølge hvilket velfærdsstaten skal »forstås som et almindeligt strukturfænomen ved moderniseringen« (Flora e.al. 1977, 707).

Resultaterne falder forskelligt ud, alt efter hvilket analytisk begreb om »kapitalistisk udvikling« - evt. i konkurrence med begrebet »modernisering« - man bruger. Man kan med Offe gå efter det kapitalistiske systems selvdestruktive tendens og nå til en logisk, ikke historisk, række af udløsningsmekanismer, hvori der behandles stadig mere vidtrækkende problemer på stadig mere omfattende planer - fra enkeltkapital over totalkapital til samlet socialstruktur. Efter denne argumentationsstrategi er den borgerlige stat som velfærdsstat begyndt på at befatte sig med problemer i det borgerlige samfunds totale struktur, frem for alt med den gennem kapitalismen selv stadig mere truede integration af lønarbejderen i det borgerlige samfund; følgelig har den også etableret sig på alle tænkelige interventionsplaner, og kan herefter kun udnytte de spillerum, som til enhver tid forekommer. (Offe 1972, Narr/Offe 1975).

Eller man følger det i forskellige varianter tiltrådte udviklingsskema, ifølge hvilket monopoliseringen forbigående redder kapitalen fra selvskabte vanskeligheder, men hvor den i det lange løb kun kan holdes på ret køl ved hjælp af en stadig mere vidtgående statsintervention. Ganske påfaldende spiller velfærdsstaten slet ingen rolle for de fleste tilhængere af denne tese. Hvad den borgerlige stat gør eller skulle gøre for storkapitalens reproduktion og akkumulation, optager dem så stærkt, at de næsten glemmer, hvad den tillige gør for arbejderklassens hhv. det borgerlige samfunds reproduktion.

Man kunne også følge de stagnationsteoretikere, som ganske enkelt forklarer velfærdsstaten dermed, at den kan bidrage kraftigt til at absorbere det overskud, som er permanent til stede i den udviklede kapitalisme, og at den følgelig kan bidrage til at undgå en overakkumulationskrise. (Gillman 1959, Baran/Sweezy 1968).

Fælles for sådanne ansatser er, at velfærdsstaten opfattes som et institutionaliseret »svar« på det borgerlige samfunds strukturelle og uafviselige problemer. Men begrænsningerne ved sådanne ansatser bliver tydelige, når man holder sig for øje, at og i hvilken udstrækning både den kapitalistiske og den borgerlige velfærdsstats udvikling falder forskelligt ud i de forskellige lande, og ovenikøbet gør det uafhængigt af deres kapitalistiske »udviklingsgrad«.

Efter hundre år med statslig socialpolitik (regnet fra den tyske kejsers bekendtgørelse i 1881) er der således fortsat lande med sammenlignelig storindustri og sammenligneligt industrielt proletariat, hvoraf nogen har og nogen ikke har socialforsikring; der findes socialforsikringer - fra de mest vidtgående til meget beskedent statsligt subventionerede og kontrollerede; der er endnu i dag »fattige« og »rige« socialstater - målt på omfang og niveau for deres sociale ydelser - på samme kapitalistiske udviklingstrin; der findes »rige« socialstater med høj grad af centralisering og ensartethed i deres sociale ydelser og ligeså rige socialstater med enorm decentralisering og uensartethed i de sociale ydelser; der er lande på samme kapitalistiske udviklingstrin, hvor de fleste sociale ydelser produceres og fordeles fuldstændigt eller for den langt overvejende del af staten, og der er lande, hvor betragtelige dele af de sociale ydelser i sundheds-, uddannelses- og boligsektoren produceres af private kapitalistiske foretagender til et mere eller mindre betalingsdygtigt publikum. I alle disse tilfælde består marxisternes standardråd i en henvisning til de omskiftelige begivenheder i den historiske klassekamp.

Det ville være tåbeligt at bestride værdien af sådanne historiske forklaringer. Vore socialpolitiske institutioners nuværende former kan for en

stor del kun gøres forståelige ud fra tidligere tiders interesse- og konflikt-niveauer. (Rusche 1933, 69f). Men vanskeligheden består netop deri, at »klassekampene«, som skal levere fortolkningsrammen for den historiske udvikling i de enkelte kapitalistiske velfærdsstater, selv forandres vedvarende gennem opbygningen af socialstatslige institutioner. Klassekampen, som raser mellem det borgerlige samfunds store sociale klasser, får gennem velfærdsstaten nyt indhold, nyt terrain, delvist også nye fronter, nye kampformer og delvist også nye resultater. En lønkamp, der udspiller sig i socialstaten, er f.eks. også en kamp om og tillige en kamp i socialforsikringens institutioner (Saville 1957, Thompson 1958).

Der er ikke vundet meget for socialstatskritikken med de talrige og omfattende karakteriseringer af den moderne velfærdsstat som en statstype, der - idet den står mellem den liberal-kapitalistiske natvægterstat og den socialistiske stat - er staten for en kapitalisme, der er bundet og civiliseret gennem statsindgreb. Det forekommer mig mere fornuftigt, at lade spørgsmålet om den historiske oprindelse og det mere vidtrækkende spørgsmål om den historiske plads, som velfærdsstaten indtager i kapitalismens historie, stå ubesvaret og foreløbig koncentrere sig om de mulige analytiske begrebsdannelser i den marxistiske tradition. Hertil er det nødvendigt at indlade sig på en foreløbig, empirisk generaliserende »arbejdsdefinition« på en velfærdsstat.

Er man - uden krav på forestillinger om en bedre socialstat - kommet til en forståelse om, hvilke statsinterventioner man vil lade gælde som empirisk mindstestandard for en velfærdsstat i den nuværende kapitalisme, så kan man dernæst gå i gang med at prøve, om hhv. hvor langt denne velfærdsstat lader sig begribe med de traditionelle kategorier fra kritikken af den politiske økonomi.

Det forventes dermed ikke, at socialstatskritikken skal præsentere det normative modstykke (en slags demokratisk-socialistisk »socialstatsmodel«) til den herskende model. (sml. Hartwich 1970, 359, 361f).

I stedet for fortsatte beklagelser over den bestående velfærdsstat må det forlanges af en marxistisk socialstatskritik, at den ikke kun kan bekræfte, men også analytisk begrunde en kapitalistisk velfærdsstats begrænsning, skrøbelighed og indre modsigelsesfuldhed.

En påvisning af hvor og hvordan en kapitalistisk velfærdsstat undergraver sig selv i overensstemmelse med sin egen udviklingslogik - hvis sammenhæng med »kapitallogikken« netop bør undersøges - lader sig naturligvis bruge politisk forskelligt. Men uden sådanne påvisninger bliver socialisterne stående ved et forsvar for det bestående, hvormed store dele af arbejderklassen identificerer sig, imod alle nedbrydningsforsøg fra

højre, og ved den faktiske støtte til de socialdemokratiske opbygningsforsøg efter logikken at »mere af det samme til flere mennesker er bedre end mindre af det til færre«.

En borgerlig stat kan kaldes en velfærdsstat, såsnart den ikke længere blot lover og garanterer ro og orden, ret og retssikkerhed, men tager sig af sine borgeres »velfærd«, det mere eller mindre gode hverdagsliv; ikke blot for udvalgte grupper, men i princippet for alle borgere.

Vi interesserer os i den forbindelse ligeså lidt for graden af kodificering af disse interventioner, der måske forekommer i form af en liste over »sociale grundrettigheder« i forfatningen, som for den faktiske betydning af normer om social retfærdighed, som kan bestemme statens handlinger.

En stat kan siges at være en borgerlig rets- og ledelsesstat, hvis den ud fra sin form kun orienterer sig mod rationelt erkendbare »interesser« og deriblandt kun mod sådanne, som kan gøres almene.

Den udvider sig til socialstat, såsnart den giver sine borgere virksomme garantier for deres øjeblikkelige sociale eksistens, dvs. i reglen indkomstgarantier imod det individuelle fald fra deres sociale klasse, imod deklasseringen - i form af mere eller mindre differentierede socialforsikringer og i form af en almindelig fattigforsorg.

Den bliver en udvokset velfærdsstat, såsnart den derudover udbyder en række vedvarende offentlige goder og tjenester, hvis benyttelse eller ikke-benyttelse ganske vist ikke står borgerne frit for, men som reguleres politisk og i stor udstrækning uafhængigt af deres individuelle betalingsevne.

I en velfærdsstat kan gennemsnitsborgeren i almindelighed forvente et offentligt opdragelses- og uddannelsesvæsen, et offentligt sundhedsvæsen, offentlige sanitære installationer, et offentligt samfærdselsvæsen, en offentlig boligforsyning, offentlige fritidsanlæg og en kortere eller længere række specialiserede offentlige hjælpe- og forsorgstjenester. (Briggs 1961, 228, Gillman 1965, 214). En fuldbeskæftigelsesgaranti er ikke nødvendig; der kan forekomme kapitalistiske velfærdsstater uden »keynsiansk« økonomisk politik.

Når den borgerlige stat på den beskrevne måde griber ind i de private kræfters spil i det kapitalistiske samfund med ret, penge og offentlige goder, ændrer den dette spil og forandrer derved samtidig sin egen natur. Den borgerlige stat har jo altid ført socialpolitik. Fra at føre fattigforsorgspolitik har den udfoldet sig til at føre »arbejderpolitik« (Gerstenberger 1976, Köhler 1977), og er til sidst i efterkrigstidens prosperitetsperiode nået til at føre almen velfærdspolitik.

Den borgerlige stat har med udgangspunkt i fattigpolitiet overtaget stadig flere og stadig mere vidtrækkende »reproduktionsfunktioner« og er nu, som udvokset velfærdsstat, ikke blot den vigtigste, formidlende agent for lønarbejderklassens reproduktion næst efter kapitalen selv, men er tillige den vigtigste agent for reproduktionen af hele det borgerlige samfund, der må bruge den som beskyttelse mod de destruktive tendenser i den kapitalistiske produktionsmåde.

4. Nogle forsøg på begrebsdannelser.

De første marxister, som behandlede de velfærdsstatslige tendenser, forsøgte at fortolke disse som »socialisering«: socialisering af indkomster, frem for alt lønnen, og socialisering af forbrug og forbrugsmidler, sammenfattet som socialisering af den variable kapital. I denne talemåde (Renner 1918, 1929) ligger en forudelse om, at med velfærdsstaten kunne den kapitalistiske produktionsmåde ændre sig så vidt, at den ikke længere ville kunne begribes tilstrækkeligt med de traditionelle kategorier fra kritikken af den politiske økonomi. Tvivlen har i mellemtiden fæstnet sig (Offe 1972, herimod Hirsch 1980). Ikke desto mindre er der i de senere år kommet i det mindste to alvorlige forsøg på at anvende Marx' kapitalismekritik på den udviklede velfærdsstat (Grevet 1976, Gough 1979).

4.1. Indviklet og uudholdeligt - »værdien af varen arbejdskraft«

Marx' kapitalismekritik står og falder med arbejdsværditeorien. Kategorien merværdi står og falder med »værdien af varen arbejdskraft,« den centrale kategori i Marx' løn teori. Marx og de fleste marxister anså denne kategori nødvendig for at kunne analysere udbytningsfænomenet i det kapitalistiske samfund. »Værdien af varen arbejdskraft« er det vigtigste analytiske redskab, som den marxistiske tradition kan tilbyde for at kunne begribe reproduktionen af lønarbejderen som individ. Reproduktionsagenten velfærdsstat agerer imidlertid uden bytte, uden varer, uden markeder; socialforsikringsbidragene er ingen pris, de udbetalte pensioner, sygedagpenge osv. er ingen arbejds løn, de offentlige sociale foranstaltninger såvel som statens sociale tjenesteydelser er ikke varer, og har følgelig ingen værdi. Hvad kan man så bruge en værditeori til?

Når velfærdsstaten kan modificere værdien af varen arbejdskraft og dermed den regulerende størrelse for lønnen dvs. lønomkostningerne og arbejderbefolkningens betalingsdygtige efterspørgsel, så kan den også influere på merværdiens produktion og realisering og derigennem på kapitalens akkumulation.

To systematiske huller i Marx' opfattelse af værdien af varen arbejdskraft peget henimod, at hans teori er analytisk åben for en sådan mulighed. Til forskel fra, hvad Marx oprindeligt antog (Rowthorn 1979), er varen arbejdskraft ikke en vare som de øvrige varer, og dens værdi og pris bestemmes ikke som disses; således er »varenarbejdskraft« og »arbejdsløn« særlige kategorier i den politiske økonomi, ligesom »varen jord« og »jordrente« og »jordpris« er særlige kategorier. Der er kun i Piero Sraffas neorecardianske modelverden, at man kan sætte værdien af varen arbejdskraft lig værdien af de af lønarbejderne konsumerede varer. I Marx' verden går det ikke så simpelt. Dette har det ubehagelige resultat for det økonomiske modelbyggeri, at langtfra alle værdistørrelser lader sig udtrykke som tekniske produktionskoefficienter.

Det første hul i Marx' teori består deri, at værdien af varen arbejdskraft, dvs. mængden af samfundsmæssigt arbejde, som er nødvendigt til dens produktion og reproduktion, på ingen måde bestemmes fuldstændigt gennem værdien af andre varer, dvs. gennem den arbejdsmængde, som er nødvendig til produktion og reproduktion af »løngoder«. (Ginsburg 1979, 24). Varen arbejdskraft har den ejendommelighed, at den aldrig kan produceres fuldstændigt ved hjælp af andre varer, thi den er en vare, der som sådan overhovedet ikke produceres med henblik på salg. Dette hænger sammen med dens liv og subjektivitet. Arbejdskraften kan netop som vare ikke adskilles fra dens personlige særtræk - med mindre man gjorde arbejderen selv til vare, altså gjorde ham til slave. Følgelig kan den heller ikke produceres som vare på 3. hånd, men kan kun produceres af arbejderen selv og af mennesker, som ikke primært står i udbytningsrelationer til ham. Arbejderens arbejde for sig selv, forældres arbejde med deres børn, og familiemedlemmernes arbejde i husholdningen er nødvendigt for at gøre og opretholde et individ arbejdsdygtigt. Dette kan kun i meget begrænset omfang - eller slet ikke - lade sig gøre gennem køb af tjenesteydelser, gennem tyende eller husslaver.

Det arbejde, som enhver arbejdskraftsbesidder i sidste ende må yde til sig selv, for at være og opretholde sig arbejdsdygtig og for i sidste ende på ny at kunne bringe sig til markedet, kan ingen lette ham. Her, hvor det tilsyneladende lukkede kredsløb af »kapitalistisk vareproduktion ved hjælp af varer« er brudt, kan en teori om velfærdsstaten tage sit udgangspunkt.

Den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, som går til produktionen af varen arbejdskraft - og den nødvendige arbejdstid, som går til produktion af arbejderens »nødvendige levnedsmidler«, er forskellige størrelser.

Selv under den snævre forudsætning, at alt hvad en arbejder behøver i et borgerligt samfund, udelukkende kan opnås som varer, og af arbej-

deren kun kan tilegnes gennem køb, viser der sig et nyt hul i værdibestemmelsen af varen arbejdskraft. Thi for at kunne bestemme denne lønregulerende værdistørrelse er det ikke tilstrækkeligt at kende de arbejdstider, som under de til enhver tid givne produktionsbetingelser er nødvendige for at producere og reproducere en enhed af de konsumgoder, som på et givet tidspunkt er produceret som varer; det må også bestemmes, hvad der til enhver tid er »løngoder«. Ved bestemmelsen af de varearter, som indgår i kredsen af lønarbejderens »nødvendige levnedsmidler«, spiller et historisk-moralsk element ind, som Marx har betonet. Han har ikke udtalt sig videre om, på hvilken måde der i det kapitalistiske samfund er fundet en almengyldig standard for hvilke varer, i hvilke mængder og hvilke respektive kvaliteter en arbejder skulle kunne købe, og hvorledes denne standard har vundet indflydelse og igen er ændret.

Denne del af Marx' værdibestemmelse for varen arbejdskraft udsiger kun, at de moderne frie lønarbejdere, underkastes samfundsmæssige konsumnormer, skønt de som private pengebesiddere er formelt frie og formelt ligestillede med enhver anden køber på varemarkedet.

Deres daglige tilværelse, såvidt som den bestemmes af konsumvarer, ligger under for samfundsmæssige standarder for et godt liv, smukke boliger, fornuftig rekreation - vel at mærke »for arbejdere«.

Køberne af arbejdskraft vil nok trykke dens normalpris, men under kapitalismen har de ikke kunnet ophæve lønarbejdernes formelle konsument-suverænit, og de er historisk af den borgerlige stat blevet tvunget til at respektere denne, dvs. at udbetale lønarbejderne individuel pengeløn. Derfor blev og bliver den uløselige konflikt mellem dem og lønarbejderne om indholdet af de proletariske konsumnormer udkæmpet via moralsk indflydelse og opdragelse. Denne moralske opdragelse af lønarbejderen følger snart forbilledet af den sparsommelige, flittige og beskedne arbejder, som bringer sig og sin familie beskedent, enkelt men altid ordentligt gennem livet. Og snart - i USA allerede tidligt i 30'erne, i Vesteuropa først i 50'erne - svinger den om til forbilledet af den velhavende, kreditværdige arbejder, for hvem selv livslang gældsstiftelse ikke er nogen skam, når han står overfor besiddelsen af standardiserede velstandsgoder såsom eget hus og egen bil (Aglietta 1979).

Netop her, hvor forbindelsen mellem den værdi, som den enkelte arbejders arbejdskraft repræsenterer på arbejdsmarkedet, og værdisummen af de varer, som er »normale« konsumgoder for ham, ikke mere kan bestemmes entydigt gennem tekniske produktionsbetingelser i konsumgodesektoren, ligger et andet udgangspunkt for teorien om velfærdsstaten.

Nogle af de varer, som en lønarbejder i et kapitalistisk samfund behøver for at kunne leve, har ganske vist priser, men ingen regulerende værdistørrelse. Sådan er det, for at tage det vigtigste tilfælde, med »varen bolig«. Huslejen er et konglomerat af ægte omkostninger, grundskyld, kapitalforrentning og -amortisation. Lønarbejderen lever i en vareverden, som kun delvist beherskes af værdistørrelser, og vigtige områder, som f.eks. lejeboligsektoren beherskes ikke af værdier. For lønarbejderens overlevelsen betyder bestemmelsen af den gennemsnitlige arbejds løn gennem en således sammensat værdistørrelse en bestandig fare for eksistensen, også selv om han var fuldt beskæftiget og blev betalt i overensstemmelse med sin arbejdskrafts værdi. Her ligger et nyt udgangspunkt for en teori om velfærdsstaten.

Værdien af varen arbejdskraft kan slutteligt ikke stemme overens med lønarbejderens virkelige reproduktionsomkostninger, fordi denne regulerende værdistørrelse kun refererer til udbytningsakten, hvori brugsværdien af den menneskelige arbejdskraft sammen med retten til at bruge den overdrages til kapitalisten for et bestemt tidsrum.

I det kapitalistiske lønsystem har den individuelle arbejdskraftkøber udelukkende en tidsmæssigt begrænset forpligtelse overfor individuelle arbejdskraftsælgere. Han har ikke nogen forpligtelse overfor de mennesker, som den individuelle arbejder lever sammen med udenfor virksomheden, og såsnart den tidsmæssigt begrænsede købskontrakt er udløbet, ophører den også overfor denne individuelle arbejder.

Naturligvis er de omkostninger, som livet som privatmand i det borgerlige samfunds vareverden påtvinger den enkelte lønarbejder forskellig, alt efter hvordan og med hvem han lever sammen, hvor mange børn han har, hvor stor hans øvrige familie er osv., og naturligvis ophører livet i vareverdenen ikke med at påtvinge arbejderen omkostninger, såsnart han - uanset af hvilken grund - ikke kan sælge sin arbejdskraft.

Disse to reproduktionsproblemer for lønarbejderen i det borgerlige samfund, nemlig problemet med familielønnen og problemet med livslønnen, peger ikke på huller i værdibestemmelsen af varen arbejdskraft. Det er uden videre muligt og ret enkelt at sammenskrive de af Marx gjorte antydninger om arbejdskraftens »opdragelses- og uddannelsesomkostninger« - at opstille en værdisum for de varer, som arbejderfamilien behøver til daglig, og at udvide denne sum til summen af alle varer, som en arbejder, der ikke kan sælge sin arbejdskraft, må konsumere for at kunne opretholde hhv. genfremstille dens brugsværdi og dermed dens salgbarhed. Dette betyder blot, at det berømte »historisk-moralske« element må udvides med en normering af hhv. en »normal arbejderfamilie« og en

proletarisk levestandard for gamle, syge, invalide eller slet og ret arbejdsløse arbejdere.

Begge disse reproduktionsproblemer er systemproblemer ved lønsystemet. Der er derfor ingen immanente løsninger, som alment ville kunne bruges af enhver tilfældig lønarbejder og arbejdsgiver.

Den individuelle arbejdsgiver kan ikke af sig selv og i en situation med fri konkurrence med alle andre private arbejdsgivere udbetale løn, differentieret efter familiestørrelsen. I den frie konkurrence på arbejdsmarkedet slår ungarlen familiefaderen, og forsørgeren af en lille familie slår forsørgeren af en stor familie. På den anden side har det kapitalistiske system og alle arbejdsgivere qua repræsentanter for kapitaler brug for arbejdstagerbørn. Hvis alle voksne lønarbejdere trykkes ned på ungarlens lønniveau, må konkurrencen på arbejdsmarkedet enten frigives fuldstændigt også for kvinder og børn, eller også vil arbejderbefolkningens reproduktion forringes, gøres langsommere og formodentlig også dårligere. Der findes indenfor det rene lønsystem kun alternativet mellem enten at alle, eller at kun en del af arbejderbefolkningen gøres til paupere, og begge alternativer bliver til byrder på den til enhver tid opvoksende arbejdergeneration.

En privat arbejdsgiver, som forholder sig rationel i den kapitalistiske produktionsmåde, vil ikke betale for en arbejder, hvis arbejdskraft han ikke kan bruge. Thi i det rene kapitalistiske system hersker der organiseret forpligtelses- og ansvarsfrihed.

En hvilken som helst tilfældig individuel lønarbejder kan indgå og ophæve en arbejdskontrakt med en hvilken som helst tilfældig individuel arbejdsgiver; ethvert beskæftigelsesforhold er opsigeligt og gælder jo alligevel kun for en bestemt tid.

Lønarbejderen selv, og ikke hans til enhver tid midlertidige »arbejdsgiver«, er alene ansvarlig for sit liv og sin overlevelse. Mens han på den ene side er fri til at skifte arbejdsgiver, og altså ikke kender en personlig »husbond«, så finder han sig på den anden side »herreløs« overladt til sig selv, altså uden krav på eller garantier fra nogen som helst fra »herreklassen«, i samme øjeblik han ikke længere kan sælge sin arbejdskraft.

Tilstedeværelsen af usolgt, og for længere eller kortere perioder usælgelig eller delvist usælgelig arbejdskraft, er nødvendig for det kapitalistiske system som industriel reservearmé, også selv om de ikke kan sørge for deres eget underholde. De sørger for et stedse nærværende udbud på arbejdsmarkedet, de sikrer arbejdsgiverne chancen for at kunne vælge mellem mange arbejdskraftssælgere, de kan udfylde huller i arbejdskraft-

udbuddet med kort varsel - her hænger de to nævnte systemproblemer sammen - og de sørger for et vedvarende konkurrencetryk mellem lønarbejderne. Men det kan de kun, hvis de ikke sulter, hvis deres arbejdskraft beholder sin brugsværdi, hhv. hvis og for så vidt de sættes i stand til igen at reparere deres arbejdskraft eller ændre den således, at de får en ny salgchance.

Arbejdsgiverne betaler ikke for underhold til arbejdere, hvis arbejdskraft de måske selv kunne få brug for, men som deres konkurrenter sandsynligvis mindst lige så godt kunne bruge.

De, der tilhører den industrielle reservearmé, kan som besiddelsesløse proletarer ikke selv sørge for deres underhold. En teori om velfærdsstaten må også knytte an til disse to systemproblemer.

Dermed kan der skitseres et analytisk begreb om velfærdsstaten, som slutter sig til Marx' kapitalismekritik. En borgerlig stat, som udfylder de nævnte huller, eller som på eget ansvar bearbejder de nævnte reproduktionsproblemer for lønarbejderne, kunne kaldes en velfærdsstat. Altså en stat, som for det første overtager i det mindste en del af det samfundsnødvendige arbejde med produktion og reproduktion af arbejdskraft, (et arbejde som i den rene kapitalisme er gratisarbejde), organiserer det og dermed delvist forvandler det til betalt arbejde; en stat, som for det andet blander sig aktivt - som en art moralsk opdragelsesanstalt - i de underste klassers moralske økonomi, og løfter i det mindste en del af de konsumnormer, som gælder for arbejdere i det borgerlige samfund, op til formelt-almene statsborgerlige normer, og således legitimerer dem. En stat, som for det tredje forsøger at slå bro over kløften mellem pris- og værdisystemet dér, hvor den bliver eksistenstruende for lønarbejderbefolkningen. Og en stat, som - last not least - beskæftiger sig med problemerne med familieløn og løn i betydningen leveomkostninger, altså beskæftiger sig med de systemnødvendige diskrepanser mellem de virkelige reproduktionsomkostninger og værdien af varen arbejdskraft, og - uanset med hvilket resultat - hjælper denne omkostningsdel frem til samfundsmæssig anerkendelse som en art sociale omkostninger ved lønarbejdet, normerer disse omkostninger og organiserer deres dækning og fordeling. Det sidste ville være tilstrækkeligt til at definere det analytiske begreb »socialstat«. Det mere vidtrækkende analytiske begreb »velfærdsstat« kan først skitseres med hele listen.

4.2. Socialløn eller indirekte løn.

Allerede under første verdenskrig beklagede den østrigske højre-»marxist« Karl Renner, at »vi marxister« endnu ikke havde analyseret den »socialisering af arbejdslønnen«, som den borgerlige stat havde ind-

ledt, og som måtte føre til de nye komplementære fænomener »socialløn« og »kollektivløn« for lønarbejderne (Renner 1918, 47).

I mellemtiden har der bredt sig den antagelse i den vesteuropæiske arbejderbevægelse, at de fleste statslige sociale ydelser på en eller anden måde hører ind under løn, eller i hvert fald under lønkamp; ideen om socialløn har vundet indpas (Wilson 1977, 73. Gough 1975, 75f).

Udtrykket »socialløn« er dog blot en falsk analogi. Selv rent monetære ydelser har intet som helst at gøre med udvekslingen mellem køber og sælger af arbejdskraft; de er ensidige pengeoverførsler. Følgelig kan de heller ikke opfattes som ækvivalenter. Dette skal ikke tages som en nedvurdering af den journalistiske eller agitatoriske værdi af udtrykket. Men en politisk nyttig metafor er stadigvæk ikke et analytisk begreb (Wilson 1980, 82 mod Gough 1979).

Når det drejer sig om at analysere de kapitalistiske velfærdsstater i fuld udfoldelse, vil marxistiske økonomer først og fremmest interessere sig for, hvem der skal betale de statslige sociale ydelser. Hvem påhviler det at bære velfærdsstatens byrder, den besiddende klasse eller arbejderklassen? Omfordeles der gennem de velfærdsstatslige interventioner kun løndele blandt den lønafhængige befolkning, eller indskrænkes den herskende klasses private rigdom derved? Eller udtrykt i den marxiske kapitalismekritiks analytiske sprogbrug: Kan velfærdsstaten øve indflydelse på skilnelinien mellem »værdien af varen arbejdskraft« og »merværdien«? Hvis ja, bliver merværdien reduceret til fordel for en stigende værdi af varen arbejdskraft, eller kan det også gå den anden vej? Kort sagt, hvorledes ændrer velfærdsstaten det centrale udbytningsforhold under kapitalismen, mindsker eller øger den udbytningen af lønarbejderen?

Den type problemstillinger forudsætter antagelsen, at velfærdsstatens »ydelser« overvejende kommer ikke-kapitalister til gode. Betydningen af disse problemstillinger bliver klar, når man holder sig for øje de mulige slutninger, som kan drages af de alternative svar.

Hvis byrderne ved de sociale ydelser skal bæres af merværdien, så har vi i det mindste opdaget én central modsætning i velfærdsstatens økonomiske eksistens: Den sikrer og forbedrer reproduktionen af varen arbejdskraft dér, hvor det er systemnødvendigt og hvor kapitalen ikke selv formår det. Det er nødvendigt for kapitalen og gunstigt for lønarbejderne. Men idet og for så vidt som den tager vare på denne reproduktionsfunktion, undgår den ikke samtidig at skade kapitalen økonomisk. En sådan løbende konflikt tvinger den borgerlige velfærdsstat til en fortsat splittet adfærd. Den må etablere sig som den instans, som i forhold til de fleste af lønarbejdernes reproduktionsproblemer er »kompetent« og i stand til no-

genlunde heldigt at håndtere dem. Således vinder den materiel legitimering og aflaster arbejdsgiverne på lønfronten. Men samtidig og i samme omfang må den dæmpe de krav, de forhåbninger og forventninger om social sikkerhed og materiel velfærd, som den vækker hos lønarbejderbefolkningen; den må skrue disse krav ned eller skuffe dem, fordi deres indfrielse vil belaste kapitalen.

Hvis det derimod er værdien af varen arbejdskraft, som fuldstændigt må bære byrderne ved de sociale ydelser, og denne værdistørrelse trods statsinterventionen forbliver den samme, så er den borgerlige stat qua velfærdsstat hjælpeløst fanget i interne konflikter mellem forskellige grupper og lag af lønarbejdere, mellem aktive og ikkeaktive, mellem unge og gamle, bedre og dårligere kvalificerede lønarbejdere, mellem en stabil »kerne« og ustabile »marginalgrupper« osv. Den omfordeling, som påtvinges af staten, og som holder sig nøjagtigt indenfor grænserne af værdien af varen arbejdskraft, gør den til en yderligere udbytter for nogle, især de bedrestillede arbejdergrupper og provokerer fortløbende fordelingskonflikter i arbejderklassen. For helt at udnytte det øjeblikkelige økonomiske spillerum må den borgerlige stat på den ene side gå helt ud til klassegrænserne, og altså søge at gennemtvinge en art solidaritet mellem alle lønafhængige; men på den anden side kan og tør den ikke - som garant for det borgerlige samfund - sætte en stopper for de af privatinteresser bestemte gruppekampe inden for arbejderklassen.

Der findes indtil nu kun få brugbare tilløb til løsning af disse indviklede problemer, der har så vide konsekvenser. Der findes tre mulige løsningsvarianter, som imidlertid dels forkyndes dogmatisk, dels forsvares med et yderst beskedent opbud af argumenter.

Den første løsning lyder: Alle statslige sociale ydelser er - værdimæssigt betragtet - blot fradrag i merværdien, og socialstaten må uvægerligt trykke merværdien og følgelig hæmme akkumulationen. At socialstaten kun skulle være en ren og skær merværdispiser, hindrer ikke fortalernes for denne overbevisning i, ofte i samme åndedrag, at opstille den politiske fordring, at det ville være mest bekvemt, hvis »bourgeoisiet« bar samtlige sociale byrder (Linde 1931, 16, 17. Gillman 1959, 20. Fine/Harris 1976, 107).

Den anden løsning siger, at velfærdsstaten forhøjer værdien af varen arbejdskraft og idet den vedvarende ændrer denne værdibestemmelse, først derigennem effektivt beskærer merværdien. Dette skulle være muligt, fordi velfærdsstaten således skaffer nye, yderligere livsforholdigheder for lønarbejderne samfundsmæssig anerkendelse som

»nødvendige livsfornødenheder«, og derved udvide cirklen af »nødvendige livsfornødenheder« for arbejdere. (Weigle 1960, 47f, Bellerman 1977, 367)

Velfærdsstaten normerer givetvis lønarbejdernes fornødenheder; formentlig vækker den også krav hos arbejderbefolkningen eller hjælper disse krav frem til almindelig anerkendelse (v. Ferber 1967, 47). Men om denne delvise ændring, eller om man vil, berigelse af arbejderklassens behovsstruktur, bevirker at værdistørrelsen forstået som nødvendigt anerkendte levnedsmidler for arbejderklassen, nødvendigvis må stige, det kan man betvivle, netop fordi disse behov vedrører traditionelle mangel- og nødsituationer (alder, børnerigdom, sygdom, arbejdsudygtighed).

Den tredje mulige løsning består i at foretage en anden inddeling indenfor den - i øvrigt uændrede - størrelse af værdien af varen arbejdskraft, som merværdien forbliver uberørt af. De sociale ydelser forklares ganske enkelt som »lønbestanddele«, og som sådanne omdøbes de kort og godt til bestanddele af værdien af varen arbejdskraft.

Efter Renners forbillede får man en række skematiske inddelinger af arbejdslønnen i »individualløn/socialløn« (Renner 1929, 62f), »direkte/indirekte løn« (Delaunay 1971, 63ff. Gouverneur 1978, 79f), »pengeløn/socialløn« (SOST 1980, 15, 17), eller man spises af med den påstand, at lønnen takket være socialstaten skulle tilføres nogle nye bestanddele, netop de statslige sociale ydelser (Bellerman 1979, 72. Titel 1967, 95f).

Den slags klassifikationer motiveres med, at der ved siden af det »individuelle« varekonsum indenfor den private arbejderhusholdnings rammer, med velfærdsstaten er opstået en ny konsumsfære, i hvilken der ikke mere konsumeres individuelt og ikke konsumeres varer. Men ingen stiller sig det nærliggende spørgsmål, hvilken betydning den »værdibestemmelse«, som refererer til arbejdskraften som vare, nu har i disse offentlige politiserede og statsligt administrerede sfærer.

Den teoretiske opgave og dens vanskeligheder i forbindelse med velfærdsstaten kan belyses ved hjælp af eksempler på nyere forsøg på at analysere de ændringer, som sker i reproduktionsmåderne for arbejderklassen i kapitalistiske lande gennem velfærdsstaten (Grevet 1976, Capian 1979, Gough 1979). Generelt sagt ligger dilemmaet med velfærdsstaten deri, at den bearbejder det borgerlige samfunds reproduktionsproblemer på en måde, som uvægerligt trækker nye og større reproduktionsproblemer efter sig.

Det borgerlige samfunds løsninger på reproduktionsproblemerne for varen arbejdskraft er af en sådan karakter, at de ikke blot gør lønarbej-

dereksistensen mindre risikabel, men at de tillige igen og igen delvist løser lønarbejderne fra deres afhængighed af markedet, dvs. midlertidigt ophæver tvangen til at købe og at sælge sig. Spørgsmålet er, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde, der bygger på værdien, udvikler sig i det lange løb, når reproduktionen af varen arbejdskraft, der danner den centrale betingelse for både kapitalens og den borgerlige stats reproduktion, for en betydelig del ikke mere bestemmes af værdien. Spørgsmålet er ikke blot, om værdistørrelsen bliver større eller mindre; gennem velfærdsstaten sættes der også spørgsmålstejn ved selve værdibestemmelsen såvel for varen arbejdskraft som for adskillige løngoder.

Ian Gough kommer med sit modige fremstød straks ud i modsigende udsagn: Kapitalakkumuleringen indskrænkes gennem velfærdsstaten, og den indskrænkes ikke; fremmes snarere. Han svinger mellem disse to mulige standpunkter: sociallønnen, som hos ham er statens monetære social ydelser, må betales ud af profitten, og hindrer altså kapitalakkumuleringen; eller sociallønnen bestrides ud af værdien af varen arbejdskraft, og hindrer altså ikke akkumuleringen (Gough 1979, 14, 102, 117. Wilson 1980, 83). Denne vaklen mellem uforenelige positioner er ikke noget tilfælde, og ingen personlig svaghed.

Den første grund til Goughs usikkerhed ligger i, at han for at analysere de statslige sociale udgifter nødtvungent griber tilbage til O'-Connors forsøg på en marxistisk analyse af statsudgifterne under kapitalismen (O'Connor 1973, Gough 1975). Herudfra opløser han de statslige sociale udgifter i »social variabel kapital«, og »sociale omkostninger«, dvs. de må enten være lønomkostningsformindskende og derfor »indirekte produktive« for kapitalen, eller de må bidrage »uproduktivt« til underhold af den til enhver tid ikke-arbejdende del af lønarbejderbefolkningen (Gough 1979, 52f). Gough må imidlertid indrømme, at mange statslige sociale ydelser hører hjemme i begge kategorier. En knivskarp inddeling af socialudgifter i sådanne, som omend ad omveje beforder merværdiproduktionen, og sådanne, som kun tærer på værdiskabelsen i den vareproducerende privatkapitalistiske sektor, lader sig med andre ord ikke gennemføre. Det overrasker således ikke, at O'Connor roder rundt i det, når han skal fastlægge sine tre typer statsudgifter: social konstant og social variabel kapital samt sociale omkostninger. Han sammenblander slet og ret en mulig funktionel opdeling (i en akkumulations- og en legitimationsfunktion) med en mulig kredsløbsteoretisk opdeling (i statsudgifter, som er omkostningsbesparende for den private kapital og sådanne, som ikke er det).

O'Connor giver de velkendte kategorier fra den herskende finansvidenskab: »social kapital« og »socialt konsum«, en marxistisk nybenæv-

nelse, men han gør det kun i et inddelingsskema, som mangler enhver kredsløbsanalytisk underbygning. Han opgiver det derfor selv igen til fordel for en inddeling efter opgaveformål, som de til enhver tid stærkest regerende grupper forfølger via beslutninger over det statslige udgiftsbudget (O'Connor 1973, 64, 70.).

Følgelig kan Gough heller ikke slippe for først at undersøge de statslige sociale udgifter, som han i mangel af bedre må kalde sådant noget som »social variabel kapital«, i lyset af deres funktioner og økonomiske virkninger i den samfundsmæssige totalkapitals reproduktionsproces.

Den anden årsag til Goughs usikkerhed ligger deri, at han søger at udvide det centrale problem, om og hvorledes reproduktionen af arbejderbefolkningen, som formidles af den borgerlige velfærdsstat, fortsat bestemmes af »værdien af varen arbejdskraft«, idet han forsøger at føre dette problem tilbage til værdibestemmelsen af varen arbejdskraft.

Om dette begreb må man, i al fald hvad angår Marx, sige, at han ikke kan have glemt velfærdsstaten, selv om det står tilbage at udarbejde ansatzpunkter for de velfærdsstatslige indgreb.

Gough vender sig med rette mod det ortodokst-marxistiske dogme, at alle skatter ja tilmed alle sociale udgifter, uanset formen, skulle være merværdifradrag. (Gough 1975, herimod Fine/Harris 1976, Gough 1979)

Han opstiller to modstridende påstande mod dette dogme: nemlig for det første at alle sociale ydelser, pengeoverførsler og offentlige goder, som indgår i den beskæftigede lønarbejders konsum, indgår i værdien af varen arbejdskraft. Heraf følger, at det underhold, som staten skaffer den del af arbejderbefolkningen, som til enhver tid ikke er beskæftiget, ikke skal regnes med til værdien af varen arbejdskraft. Samtidig påstår han for det andet, at samtlige statslige sociale ydelser, altså også dem, som den ikke-beskæftigede arbejderbefolkning konsumerer, må finansieres, produceres og fordeles indenfor grænserne af værdien af varen arbejdskraft (Gough 1979, 114, 117, 120).

Gough kan ikke bestemme sig for, hvilken af konflikterne mellem kapitalister og ikke-beskæftigede arbejdere, eller mellem beskæftigede og ikke-beskæftigede lønarbejdere han skal udnævne til velfærdsstatens centrale konflikt. I stedet for at forfølge problemet, hvordan den til enhver tid ubeskæftigede arbejderbefolkning ved hjælp af den borgerlige stat trods alt kan holdes på et proletarisk levestandard og i en form for lønafhængighed, og hvorledes dette indvirker på levestandarden for de beskæftigede arbejdere, som takket være statshjælpen avancerer fra »potentielle paupere« til potentielle »socialstatsklienter«, så tilbyder han et diagram over det velfærdsstatslige kredsløb, som naturligvis kun angiver, hvad der allerede er indeholdt i hans forudsætninger (Gough 1979, 114 ff). For-

udsætningen er, at kapitalisterne hverken ved finansiering eller tildeling eller konsum af de statslige sociale ydelser spiller nogen som helst rolle. Alt hvad der i en periode fordeles via statslige indkomstoverførsler og konsumeres via sociale ydelser, betaler lønarbejderne selv via skatter og socialforsikringsbidrag.

Det antydes noget beskedent i skemaet, at de skatter og socialforsikringsbidrag, som lønarbejderne har betalt, ikke udelukkende tjener til finansiering af statslige sociale opgaver, men derudover forbliver harmonien ubrudt.

Selv dette skema er imidlertid et fremskridt i forhold til den marxistiske tradition med at bide sig fast i udgangsproblemet og spørgsmålet om, i hvilken udstrækning hvilke skatter og socialforsikringsbidrag kan væltes over på andre. Overvæltningsschancen vokser med den relative magt på markedet. Om man stiller sig tilfreds med anråbelsen af klassekampen (Peschke 1962, 261), eller om man anstiller betragtninger over mere eller mindre fuldstændige fænomenbeskrivelser (Tittel 1967, Fuhrke 1976), så forbliver både værdibestemmelsen af varen arbejdskraft og af merværdien uberørt heraf.

Derimod påvirkes denne værdibestemmelse meget vel af de pengeoverførsler, som beskæftigede og ubeskæftigede lønarbejdere får tildelt fra staten, og af de offentlige goder og tjenester, hvis brugsværdi tilbydes hhv. påtvinges dem udenfor markedscirkulationen.

Patrice Grevet og Alain Capien har vovet et skridt videre på dette punkt. Når lønsystemet formelt ændres gennem velfærdsstatens indgriben, idet den enkle og udvidede lønarbejderreproduktion for en stor del eller på mange områder udelukkende formidles gennem ikkekapitalistiske ikke-vareforhold, hvad bliver der så af værdien, som kun kan bestemme arbejderens liv for så vidt, som han holdes indespærret i det bestandige kredsløb mellem arbejdsmarked, private virksomheder, konsumgodemarked og privathusholdning (Grevet 1976, 174ff. Capien 1979, 74f, 76f)? Deres svar er: Værdien deler sig op i en politisk bestemt konsumnorm for de ubeskæftigede og en politisk bestemt arbejdsnorm for de beskæftigede lønarbejdere. Sagt på en anden måde, så normerer velfærdsstaten, hvad der er »nødvendige eksistensmidler« for den ikke-arbejdende befolkning, og hvad der i overensstemmelse hermed er nødvendig arbejdstid for de arbejdende proleterer.

Værdibestemmelsen af varen arbejdskraft er altid normativ, idet den er afhængig af den gældende levestandard, der opfattes som normal for en masse privatpersoner; i den rene kapitalisme virker denne norm gennem den kvantitative indskrænkning af det frie konsumvalg, som

den normale pengeløn overlader den »frie arbejder«. Spørgsmålet er, om indholdet af denne norm også ændres gennem normeringens anden form, den »politiske anerkendelse«, og hvorledes. (Grevet 1976, 52. Capian 1979, 72).

Normen får et betydeligt udvidet indhold, når velfærdsstaten anerkender dét, som ikke kan finde anerkendelse på det frie arbejdsmarked - nemlig behovene hos dem, som ikke kan værdisættes, de gamle, syge, invalide og overflødige arbejdere. Men indholdet ændres for så vidt ikke, fordi denne anerkendelse fortsat kun kan bevæge sig på det proletariske leveniveau, som den borgerlige stat selv har normeret. Følger man Grevet's og Capian's argumentation, så ændres der intet ved arbejderklassens behovsstruktur gennem velfærdsstaten, hvor det drejer sig om indkomst-overførsler.

Velfærdsstaten skaber en officiel differentiering i lønarbejdernes status ved siden af arbejdsmarkedets differentiering. De immanente skranker for, hvad den kan anerkende som legitim og nødvendig, ligger i selve lønarbejderstatusen. Når salgstvungen forbigående suspenderes for nogle lønarbejdere, så må i det mindste den anden side af lønafhængigheden bibeholdes, nemlig tvungen til at købe alt livsnødvendigt som varer på markedet. Det går fortrinligt ved hjælp af en indkomstnorm, som er dannet ud fra »værdien af varen arbejdskraft«, altså en pengesum som er afmålt efter den gennemsnitlige prissum af de varemængder, som i en begrænset periode er nødvendig for at eksistere som individ.

For den ubeskæftigede del af arbejderbefolkningen ville det derfor være fuldstændig ligegyldigt, om den således normerede overførselsindkomst, som åbner dem en periodisk adgang til varemarkedet, nu stammer fra fradrag i merværdien eller fra værdien af arbejdskraften blandt de beskæftigede.

4.3. Socialt eller kollektivt konsum.

Så længe socialstaten uddeler respektive omfordeler pengeindkomster, spiller den en art formidlerrolle ved reintegrationen af private personer i den borgerlige vareverden. Hvor differentieret end staten behandler de forskellige »sociale tilfælde«, bestræber den sig på at holde eller bringe deres borgerlige privatautonomi på fode. Klienterne skal igen lande på varemarkedet som pengebesiddere, hvor de selv afgør, hvilke af de udbudte varer, de vil købe til privatforbrug.

Men derudover producerer og fordeler den borgerlige stat goder og tjenester, hvis brugsværdi bestemmes af politiske afgørelser over, hvad der er statsborgerne til gavn og glæde. Sådanne brugsværdier antager i

reglen ikke vareform. Hvis lønarbejderne kan bruge dem, kan de indgå i deres reproduktion.

Ved en analyse af velfærdsstaten byder sådanne statsligt producerede goder og tjenester på et indviklet problem. De er ikke gaver fra himlen, men er produktet af samfundsmæssigt arbejde, og de kan derfor næppe - som ikke-varer - forstås ud fra værdikategorierne. Deres produktions-, drifts- og øvrige omkostninger dækkes af skatteprovenuet.

Følgelig er der ikke længere nogen entydig sammenhæng mellem hvor meget enhver bruger af sådanne goder og tjenester, og bidraget til deres samfundsmæssige produktions- og reproduktionsomkostninger. For den enkelte eller for hele grupper af private kan - alt efter deres position i skattekampen - sådanne goder og tjenester helt igennem være (gratis) gaver fra samfundet. Hvem der derved udbytter hvem, er vanskeligt at fastslå. Altså også hvem der i sidste ende bærer byrderne ved den sædvanlige reproduktion af varen arbejdskraft, der i velfærdsstaten sker ved hjælp af ikke-varer, som staten snart stiller til rådighed for sine borgere, snart påtvinger dem.

Den herskende lære i finansvidenskaben betegner sådanne ikke-varer som »offentlige goder«, og forklarer deres tilstedeværelse midt i den kapitalistiske produktionsmåde med en mere eller mindre fuldstændigt katalog over mulige »markedssvigt«.

Det marxistiske bidrag til belysning af disse fænomener har hidtil bestået i, hvor det var muligt, at sætte markedssvigten i sammenhæng med en mangel på faktisk eller forventet profitabilitet for private arbejdsgivere. En sådan argumentation lader sig også følge i teorien om velfærdsstaten. Den skal vise hvilke løngoder - dvs. hvilke af de goder og tjenester, som på et givet tidspunkt anses for nødvendige til den enkle og udvidede reproduktion af arbejderbefolkningen i et kapitalistisk land - der ikke vil kunne produceres af privatkapitalistiske vareproducenter hhv. ikke vil kunne erhverves af private lønarbejdere.

Marxistiske økonomer har haft for vane på arbejderklassens vegne at tilægge sig de offentlige goder ved at bruge generelle vendinger af typen »konsumsocialisering« eller et »kollektivt konsum« (Renner 1918, 46. Aglietta 1979, 165). Offentlige goder kan i reglen ikke tilegnes privat, og derfor er deres brugsværdi også vanskelig at konsumere privat. Det betyder dog langtfra, at de altid er blevet konsumeret kollektivt eller endog »fælles«, og det betyder endnu mindre, at offentlige konsumgoder altid er blevet konsumeret af proletariske kollektiver. Hvor der overhovedet bliver

gjort forsøg på at begrunde et offentligt godes kollektive konsumkarakter, overtages den herskende læres dogme, at der findes goder, som qua deres natur er udelelige, dvs. at de ikke kan splittes op i sådanne portioner, så de kan bruges af enkeltindivider (Prétecielle 1975, 288f. SOST 1980).

Trods al retorik om samfundsmæssiggørelse viser kapitalismen sig dog at være meget resistent overfor »sagens natur«. For hvert eksempel på »kollektivgoder« som teater, svømmehal, skole, sygehus osv. osv., kan det påvises, at det også udmærket kan forekomme i kapitalistisk vareform.

Samtidig har de marxistiske økonomer bestandig gentaget, at offentlige goder altid har en slags »komparativ omkostningsfordel« for kapitalisterne (således også Gough 1979). Disse skulle slippe billigere fra det, når deres lønarbejdere må betale skat og socialafgifter i stedet for prisen på visse nødvendige konsumgoder. Derfor vil det altid være mere profitabelt for den samfundsmæssige total-kapital at overlade en række af løngoderne til statslig produktion, og trække sig tilbage fra dele af løngodesektoren til fordel for socialstaten. Udvidelsen af det »sociale« konsum med offentlige løngoder vil altid være mere fordelagtig end en brugsværdimæssig lige udvidelse af lønarbejdernes private varekonsum (Rowthorn 1979, 211f).

Denne analogi med den relative merværdiproduktion kan naturligvis kun holde, når man for det første foretager en »medregning« af betalte lønskatter og konsumerede dele af bestemte offentlige goder, altså antager, at lønarbejderne kun kan konsumere en mængde af offentlige goder, der svarer til det de har betalt i skat; og når man for det andet uden videre indrømmer staten en principiel produktivitetsfordel overfor alle mulige private producenter.

5. Den ubehagelige »socialstatskrise«.

I den nuværende krise betragtes velfærdsstaten næsten generelt som op-hav snarere end offer. Den opfattes som en del af problemet, ikke som løsningen på det. Dens egen specifikke krise i den almene krise opfattes som selvforskyldt. Socialstatens krise opfattes også af marxister som en »finanskrise«, undertiden i en fundamental version, hvori socialstaten fremstilles som en merværdi- og ressourceæder, som er direkte eksistenstruende for kapitalen. Undertiden fremstilles den i en mere afdæmpet version, hvor hovedargumentet er, at statsfinanserne ikke kan beherskes, eller at de truer med at glide ud af kontrol.

Grundstrukturen i argumentationen er simpel og kan udmærket forenes med de mest forskellige analytiske udsagn om fordelingen af byrder

og fordele i velfærdsstaten: den vanskeliggør en virksom udrensning under krisen, fordi den samtidig beskytter lønarbejderne mod krisens følger. Og den uddyber krisen, fordi den organiserer denne beskyttelse af de mest truede proletariske kriseofre for en stor del på kapitalens bekostning.

At velfærdsstaten ikke kan unddrage sig en cyklisk krise, er selvindlysende. Når man påstår, at de statslige sociale udgifter altid belaster merværdien, så virker socialstaten kriseskærpende gennem sin blotte eksistens, og endda uden en egen strukturel krise - dels fordi den kraftigt indsnævrer finansieringsspillerrummet for privat akkumulation ved at trække skat ud af merværdien og kapital ud af kapitalmarkedet, dels fordi den bidrager til at understøtte lønniveauet. Heroverfor står, at den stabiliserer arbejderbefolkningens konsumefterspørgsel eller dog i hvert fald kan forsinke faldet i deres købekraft.

Velfærdsstaten er overhovedet ikke konstrueret med henblik på forekomsten af kriser, men har at gøre med lønarbejdernes vedvarende cyklusafhængige reproduktionsproblemer. Til trods herfor konfronteres den i den cykliske krise nødvendigvis med en mængde kortfristede, påtrængende reproduktionsproblemer, som den hverken kan afvise eller udskyde eller endog bearbejde adækvat.

Udviklingen af velfærdsstaten har gjort den statslige formidling af privat produktion og reproduktion af arbejdskraft til alment accepteret »normaltilstand«. Velfærdsstaten har historisk set en legitimeringsbasis uden sammenligning, netop fordi den tillader enhver af sine borgere et institutionaliseret krav på hjælp i nødstilfælde, og ydermere fordi den i stor udstrækning har absorberet selvhjælpsinitiativerne, frem for alt fra arbejderbefolkningen. Den kan ikke komme uden om denne forventningsstruktur. Den kan heller ikke tilfredsstille den. Thi i den cykliske krise vokser den pengeklamme, som socialstaten geråder i, til krise. Det sker fordi den på den ene side taber i kapacitet overfor de voksende problemer, som den officielt og ifølge sin egen definition er forpligtet overfor, og fordi den på den anden side i det mindste forbigående må afgive kompetence til fordel for et rent instrumentelt mål: opretholdelsen af sin egen handlingsduelighed. Det bliver forbigående vigtigere at opretholde det sociale sikringsssystem, som socialstaten organiserer, end at garantere dette systems ydelser over for enkelte kriseofre.

Skønt den kan vinde tid og penge, mister den legitimitet. Kravene til staten om også under krisen at være handlingsdygtig, og det vil sige også at være betalingsdygtig i fremtiden, kan kun opfyldes, hvis den opgiver noget af sin handlingskompetence, og altså selv iscenesætter en »statslig

svigten«, som koster den autoritet. Men frem for alt koster disse ufri-villige selvbegrænsninger velfærdsstaten støtte fra sine klienter fra arbejderklassen og skaffer den modstand fra socialsystemets hidtidige bi-dragsmodtagere. Den tager den gentagne gange bekræftede ret til »social sikkerhed« fra nogle og gør dem til ofre for en krise, der fremtræder som statens krise; andre beskærer den et udbytningsområde uden at kunne bøde på dette gennem parallelle byrder, som den pålægger arbejderklas-sen. Det forekommer også at være det egentlige indhold i den nuværende »socialstatskrise«: at den strukturelle ændring af det borgerlige samfund er skredet så langt frem, at »point of no return« til den uorganiserede ka-pitalisme forlængst er overskredet.

Oversættelse: Jens Lærke Nielsen.

Litteratur

- Abendroth 1975: Wolfgang, Abenroth, *Der demokratische und soziale Rechtsstaat als politi-scher Auftrag*, in: ders., Arbeiterklasse, Staat und Verfassung, Frankfurt a.M./Köln 1975, S. 179-201
- Adler 1927: Max Adler, *Über den Begriff der Sozialpolitik*, in: *Der Kampf*, 20 Bd. (1927), Heft 8, S. 379-386
- Aglietta 1979: Michel: Aglietta, *A Theory of Capitalist Regulation. The US Experience*, London 1979 (1976)
- Baran/Sweezy 1968: Paul A. Baran/Paul M. Sweezy, *Monopolkapital. Ein Essay über die amerikanische Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung*, Frankfurt a.M. 1968

- Bellermann 1977: Martin Bellermann, *Der Sozialstaat der BRD. Krise und Grenzen*, in: Volkard Brandes u.a. (Hrsg.), *Handbuch 5. Staat*, Frankfurt a.M. 1977, S. 352-370
- Bellermann 1979: Martin Bellermann, *Expansion und Stagnation. Zu Begriff und Entwicklung der Sozialversicherung in der Bundesrepublik*, in: *Gesellschaft*, Bd. 12, Frankfurt a.M. 1979, S. 56-100
- Briggs 1961: Asa Briggs, *The Welfare State in Historical Perspective*, in: *Archives Européennes de Sociologie*, II (1961), p. 221-258
- Bruce 1972: Maurice Bruce, *The Coming of the Welfare State*, London 1972 (1961)
- Caplan 1979: Alain Caplan, *Réflexions sur les déterminants de la socialisation du capital variable*, in: *Issues*, no 4, Paris 1979, S. 68-82
- Castells 1977: Manuel Castells, *Die kapitalistische Stadt. Ökonomie und Politik der Stadtentwicklung*, Hamburg-Westberlin 1977
- Deacon 1981: Bob Deacon, *Social Administration, Social Policy and Socialism*, in: *Critical Social Policy*, Volume 1, No 1, Summer 1981, p. 43-66
- Delaunay 1971: Jean-Claude Delaunay, *Essai marxiste sur la Comptabilité Nationale*, Paris 1971
- von Ferber 1967: Christian von Ferber, *Sozialpolitik in der Wohlstandsgesellschaft*, Hamburg 1967
- Fine/Harris 1976: Ben Fine/Lawrence Harris, *State Expenditure in Advanced Capitalism: A Critique*, in: *New Left Review*, No 98, p. 97-112
- Flora u.a. 1977: Peter Flora/Jens Alber/Jürgen Kohl, *Zur Entwicklung der westeuropäischen Wohlfahrtsstaaten*, in: *Politische Vierteljahresschrift*, 18. Jg., Dez. 1977, H. 4, S. 707-772
- Fuhrke 1976: Monika Fuhrke, *Staatliche Sozialpolitik. Eine Untersuchung zur Entwicklung des Systems der sozialen Sicherheit im Kapitalismus*, Offenbach 1976
- Fuhrke 1978: Monika Fuhrke, *Sozialpolitische Reformen oder Austeritätspolitik in der Krise? Zur Kritik neuerer Theorieansätze in der Sozialpolitik*, in: *Prokla* 33, 8. Jg. (1978), Heft 4, 3-35
- George/Wilding 1976: Vie George/Paul Wilding, *Ideology and Social Welfare*, London 1976
- Gerstenberger 1976: Heide Gerstenberger, *Staatliche Sozialpolitik als Instrument gesellschaftlicher Kontrolle*, in: *Kritische Justiz*, Heft 4/1976, S. 394-406
- Gillman 1959: Joseph M. Gillman, *Wohlfahrtsstaat und Kapitalismus. Der Überfluss bleibt unbewältigt*, in: *Periodikum für wissenschaftlichen Sozialismus*, Heft 12, München 1959, S. 17-36
- Gillman 1968: Joseph Gillman, *Prosperität in der Krise*, Frankfurt a.M. 1968
- Ginsburg 1979: Norman Ginsburg, *Class, Capital and Social Policy*, London 1979
- Gough 1975: Ian Gough, *State Expenditure in Advanced Capitalism*, in: *New Left Review*, No 92, p. 53-89
- Gough 1978: Ian Gough, *Theories of the Welfare State: A Critique*, in: *International Journal of Health Services*, Vol. 8, (1978), No 1, pp. 27-40
- Gough 1979: Ian Gough, *The Political Economy of the Welfare State*, London 1979
- Gouverneur 1978: Jacques Gouverneur, *Eléments d'Economie Politique Marciste*, Bruxelles 1978
- Grevet 1976: Patrice Grevet, *Besoins populaires et financement publique*, Paris 1976
- Hartwich 1970: Hans-Hermann Hartwich, *Sozialstaatspostulat und gesellschaftlicher Status quo*, Köln/Opladen 1970
- Heller 1982: Agnes Heller, *Trotzdem: Sozialistische Zielsetzung?*, in: *Wiener Tagebuch*, 2/1982, S. 19-22
- Hess 1981: Jürgen C. Hess, *The Social Policy of the Attlee Government*, in: W.J. Mommsen (edit.), *The Emergence of the Welfare State in Britain and Germany. 1850 - 1850*, London 1981, p. 296-314
- Hirsch 1980: Joachim Hirsch, *Der Sicherheitsstaat, Das Modell Deutschland, seine Krise und die neuen sozialen Bewegungen*, Frankfurt a.M. 1980
- IMSF 1976: Institut für Marxistische Studien und Forschungen (Hrsg.), *Wirtschaftskrise und Wirtschaftspolitik*, Frankfurt a.M. 1976

- Jones/Novak 1980: Chris Jones/Tony Novak, *The State and Social Policy*, in: Philip Corrigan (edit.), *Capitalism, State Formation and Marxist Theory*, London-Melbourne-New York 1980, pp. 143-170
- Köhler 1977: Ernst Köhler, *Arme und Irre. Die liberale Fürsorgepolitik des Bürgertums*, Berlin 1977
- Kraemer 1966: P.E. Kraemer, *The Societal State*, Meppel 1966
- Linde 1931: H. Linde, *Lohntheorie und Lohnpolitik der Sozialdemokratie*, Wien/Berlin 1931
- Mishra 1977: Ramesh Mishra, *Society and Social Policy. Theoretical Perspectives of Welfare*, London 1977
- Müller/Neusüss 1970: Wolfgang Müller/Christel Neusüss, *Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital*, in: *Sozialistische Politik*, 2. Jg. (1970), Heft 6/7, S. 4-67
- O'Connor 1973: James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, London/New York 1973
- Offe 1972: Claus Offe, *Wortmeldung - Eine Gegenpolemik*, in: ders., *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt a.M., S. 169-188
- Offe 1975: Claus Offe, *Anmerkungen zum Aufsatz »Intensivierung der Arbeit und staatliche Sozialpolitik« von Fritz Böhle und Dieter Sauer*, in: *Leviathan*, Heft 1/1975, S. 79-83
- Offe/Narr 1975: Claus Offe/Wolf-Dieter Narr, *Einleitung (Spätkapitalismus - Wohlfahrtsstaat - Massenloyalität)*, in: dies. (Hrsg.), *Wohlfahrtsstaat und Massenloyalität*, Köln 1975, S. 9-46
- Offe/Lenhardt 1977: Claus Offe/Gero Lenhardt, *Staatstheorie und Sozialpolitik. Politisch-Soziologische Erklärungsansätze für Funktionen und Innovationsprozesse der Sozialpolitik*, in: Christian von Ferber/Franz-Xaver Kaufmann (Hrsg.), *Soziologie und Sozialpolitik*, Sonderheft 19 der Kölner Zeitschrift für Sozialpsychologie, Opladen 1977, S. 98-127
- Peschke 1962: Paul Peschke, *Geschichte der deutschen Sozialversicherung. Der Kampf der unterdrückten Klassen um soziale Sicherung*, Berlin (DDR) 1962
- Préteceille 1975: Edmond Préteceille, *Besoins sociaux et socialisation de la consommation*, in: *La Pensée, Spécial Sociologie »Besoins et consommation«*, no 180, avril 1975, p. 22-60
- Renner 1918: Karl Renner, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart 1918
- Renner 1929: Karl Renner, *Wege der Verwirklichung*, Berlin 1929
- Robson 1976: William A. Robson, *Welfare State and Welfare Society. Illusion and Reality*, London 1976
- Rödel/Guldimann 1978: Ulrich Rödel/Tim Guldimann, *Sozialpolitik als soziale Kontrolle*, in: *Starnberger Studien 2*, Tim Guldimann u.a., *Sozialpolitik als soziale Kontrolle*, Frankfurt a.M., S. 11-55
- Rowthorn 1979: Bob Rowthorn, *Marx' Theory of Wages*, trykt i: ders., *Capitalism, Conflict and Inflation. Essays in Political Economy*, London 1980, p. 182-230
- Rusche 1933: Georg Rusche, *Arbeitsmarkt und Strafvollzug. Gedanken zur Soziologie der Strafjustiz*, in: *Zeitschrift für Sozialforschung*, Jg. 2 (1933), Heft 1, S. 63-230
- Saville 1957: John Saville, *The Welfare State: An Historical Approach*, in: *New Reasoner*, No 3, 1957/58, S. 5-20
- SOST 1980: Sozialistische Studentengruppen (SOST), *Sozialstaatskritik von links? Arbeit, Gesundheit, Renten, Soziale Sicherheit. Alternativen zur Sozialpolitik*, Hamburg 1980
- Thompson 1958: Dorothy Thompson, *Reply to John Saville*, in: *The New Reasoner*, No 4, 1958, S. 125-127
- Tittel 1967: Gottfried Tittel, *Die Legende von der Bonner Sozialstaatlichkeit*, Berlin (DDR) 1967
- Weigle 1960: Klaus Weigle, *Die Krankenversicherung im Streit der Klassen*, in: *Periodikum für Wissenschaftlichen Sozialismus*, Heft 17, München 1960, S. 41-56
- Wilson 1977: Elizabeth Wilson, *Women and the Welfare State*, London 1977
- Wilson 1980: Elizabeth Wilson, *Marxism and the Welfare State*, in: *New Left Review*, No 122, London 1980, pp. 79-89

Michael Krätke

Kritik der Staats- finanzen

Zur Politischen Ökonomie des
Steuerstaats

VSA

Pris dkr. 135,-
Bestil hos Kurasje bogimport
Krystalgade 16, 1172 København K
Giro 7 16 60 44

Skriv efter vort katalog over udenlandske bøger

De nye plebejere

Teser om de nye sociale bevægelers klasse- og lagdelingsstruktur og udviklingsperspektiver.

Michael Vester

De efterfølgende teser er resultatet af foreløbige og summariske overvejelser. De nye sociale bevægelser er under stadig forvandling og udvikling, og en begrebslig fiksering på enkelte af disse bevægelers fremtrædelsesformer vil derfor være vildledende. Desuden forsøger interesserede ideologer af alle afskygninger gennem deres kategoriseringer at få »greb« om eller gøre de stadig mere omfattende ændringer i det sociale eller politiske landskab »kalkulerbare«. Samtidig er der hos videnskabsmænd og visse politikere startet afklarings- og læreprocesser, som tager de nye sociale bevægelser mere alvorligt, og disse processer må også selv tages mere alvorligt.

Hvad min egen indfaldsvinkel angår, skal jeg her gøre tre bemærkninger, som nødvendigvis må være aforistisk forkortede. Jeg benytter bevidst *historiske kategorier* som klasse, plebejer, emancipation, moraløkonomi, kapitalisme og massestrejke. Selv om man ikke dogmatisk skal holde fast ved sådanne begreber, men derimod begribe dem som historisk foranderlige, findes der imidlertid historiske forbindelser og ligheder mellem de nye og de tidligere sociale bevægelser og deres erfaringer. Med dette udgangspunkt er det lettere at forstå de nye bevægelser. For det andet vil jeg plædere for *dialektiske* kategorier. Hvis vi bliver hængende i fremtrædelsesformerne og deres umiddelbarhed, kan vi ikke få øje på de historiske sammenhænge. Alt, hvad vi ser, er skiftende »modefænomener«: i dag en ungdomsbevægelse, i morgen husbesættelser, i overmorgen ny inderlighed; derefter fredsbevægelsen, stofkulturen, ny-konservatismen. De nye bevægelers væsen kan ikke umiddelbart erkendes i deres ydre fremtrædelser, men må afdækkes gennem mere dybtgående analyser - politisk-økonomiske, historiske, psykoanalytiske, kulturelle. I modsætning til de, som i overfladefænomenerne f.eks. fastholder skuffelsen, resignationen, den skiftende mode eller opportunismen, vil jeg her understrege den »historiske mulighed« af læreprocesser, som går i retning af et emancipatorisk og solidarisk samfund. Endelig vil jeg argumentere *imod idealistiske* ansatser, uanset om de er af konservativ eller venstreorienteret observans, dvs. ansatser som hævder, at det kun er et spørgsmål om karakter og mo-

fortsatte beståen (forudsat, at det er som politisk demokrati!) er således en sikker garanti for den videre tilvækst af nye massebevægelser. Teoretikere som Alain Touraine har givet nogle bud på begrebsbestemmelser af den indre logik i disse totalsamfundsmæssige krise- og mutationsprocesser.

3. Samtidig *producerer* de nye sociale bevægelser *sig selv* gennem en aktiv praksis og læreprocesser, hvori de ændrer formerne for deres samfundsmæssige eksistens. De udvikler nye måder for menneskers forhold til sig selv og andre, til politiske og økonomiske nødvendigheder eller tvangsforhold, til sprog, musik, medier og livsmønstre. De nye sociale og kulturelle former indeholder, selv om de ofte hurtigt kommercielliseres, skabende potentialer, som tilhører en helt anden samfundsmæssig tilstand. Denne produktion af en ny samfundsmæssig eksistensform har en historisk parallel i den tidlige arbejderbevægelse (som den især er blevet fremstillet af Raymond Williams og Edward P. Thompson), men også i selve det borgerlige samfunds begyndende fremvækst. Da der i en vis forstand er tale om en voluntaristisk handling, er den også åben for forstyrrelse og ødelæggelse fra udefra kommende påvirkninger og indgreb, først og fremmest gennem politisk repression.

4. De nye sociale bevægelsers lære- og *udviklingsproces* forløber ikke kontinuert, men i *historiske faser*. Disse faser formidles gennem uforudsete »brud«, hvori nye ydre erfaringer, men også nye generationer af bevægelsen og nye forarbejdninger af bevægelsens resultater og nederlag, kommer til udtryk. Således efterfulgtes f.eks. studenterbevægelsens »voluntaristiske« periode i slutningen af 1960'erne af en periode præget af »praktistisk« basis- og fagligt relateret arbejde i 1970'erne, og derefter en »re-politiseret« periode i 1980'erne. 70'ergenerationen (i hvis udvikling man kan opspore yderligere brud) agerede ikke længere alene i oprørets form og heller ikke med en totalsamfundsmæssig omvæltning og revolution som umiddelbart mål. Den nåede ud over den såkaldte 68-generations grandiose fordringer og tilsvarende nederlag, var mindre afhængig af karasmatiske ledere; i sin anti-elitisme var den også »teori-fjendsk«, og den forsøgte på sit umiddelbare område at realisere nye former. Efter årene præget af social partikularisme og tilbageslag til »basis« udvikler bevægelserne endelig i 80'erne en ny politisk kvalitet, som er særlig iøjnefaldende i fredsbevægelsen. En af dens væsentligste forudsætninger var fremvæksten af en tætmasket national og tendentielt endnu bredere offentlighed med egne massemedier - men også støtte fra progressive borgerlige medier som »stern«, som i februar 1981 samtidig med »Tageszeitung« offentliggjorde raketkortet og i det hele taget gav de

tidligere indbyrdes isolerede fredsinitiativer (halvandet år efter NATO-dobbeltbeslutningen) genlyd af en bred offentlig bevægelse og en fælles »stemme«, gav dem »moral« og mod.

5. Således har de nye sociale bevægelser opnået en kvantitet og en kvalitet, hvorigennem de kan udsige og udtrykke noget væsentligt om det totale samfunds fremmedgjorte karakter og destruktive potenser, som igen er en konsekvens af den kapitalistiske vækstideologi. Dette er ikke muligt for de *herskende magter*, eller kun muligt som retorisk skin, idet en hensigtsmæssig problemløsning ville modsige deres herredømmeinteresser. De er *ude af stand til at lære*. Her taler vi imidlertid kun om totalsamfundsmæssige løsninger; det kan således ikke udelukkes, at de er så *fleksible*, at de kan desarmere nogle af de aktuelt forekommende problemer under kapitalistisk, teknokratisk hhv. autoritært fortegn. Helt at udelukke en stabilisering om ti til tyve år ville være en mytologisering af kapitalismens krisekarakter. Imidlertid kan man ikke forestille sig, at en sådan restabilisering kan lykkes i 1980'erne.

6. Overfor de herskende institutioners stive karakter står *de emancipatoriske bevægelses læreevne*, som lever af selvkritik og offentlighed. Netop i de senere år har man kunnet iagttage en stadig aftagende tendens til selvforherligelse og selvretfærdighed, til kultdannelse omkring doktriner eller ledere osv. Dette betyder ikke, at jeg vil idealisere de nye bevægelser, men kun at jeg vil pege på en af deres mulige udviklingsretninger. Det modsigelsesfyldte forhold mellem bevægelse og institutionalisering er med særlig vægt blevet beskrevet i et indlæg af Dieter Rucht på politologkongressen i 1982, »Institutionalisierungstendenzen der neuen sozialen Bewegungen« (Institutionalisierungstendenser i de nye sociale bevægelser).

7. Som en foregribelse af senere teser har jeg hidtil fremstillet de nye sociale bevægelser som »én«, om end ikke en »samlet« strømning. Hvis man betragter dem i deres *fremtrædelsesformer*, er de imidlertid temmelig splittede og *heterogene*. Dette fremgår særlig tydeligt, hvis vi fremstiller dem additivt (og ikke i deres historiske sammenhæng), hvis vi ser bort fra, at de forskellige nævnte grupper og bevægelser ofte kun er udtryk for de samme personers eller persongruppers ageren. De i det følgende opregnede »aktivitetsområder« er altså ikke identiske med de sociale og politiske fraktioneringer (f.eks. efter køn, alder, lag- og klassetilhørsforhold, ideologi osv.), selv om de korrelerer hermed. - De nye sociale bevægelser omfatter

1. ældre og nyere *protestbevægelser blandt ungdommen*, fra de selvforvaltede ungdomscentre til husbesættelser;
2. ældre og nyere *græsrodsbevægelser*, som fra at have interesseret sig for miljøforhold med tiden har udvidet sig til at omfatte den økologiske bevægelses problemstillinger, og som især har været rettet mod bureaukratisk stivnede statsorganer, men også mod kapitalistiske interesser;
3. *selvhjælpsgrupper*, som erstatter (først og fremmest) statslig forsorg og autonomt og selvforvaltet forsøger at organisere børneinstitutioner, skoleforsøg, ungdomscentre, fritidsaktiviteter, patientgrupper, handicapgrupper, fangegrupper, retshjælp, rådgivninger, bydels- og beboergrupper, arbejdsløshedsgrupper, kvindehuse osv.;
4. *emancipationsbevægelser* i snævrere forstand, som rekrutteres fra samfundsmæssigt undertrykte, majoriserede og marginaliserede grupper, først og fremmest kvindebevægelsen, men også etniske, kulturelle og andre såkaldte »minoriteter«, altså også de gamle, børnene og de unge, »socialt svage« osv.;
5. grupper fra højere kvalificerede »*sociale tjenesteydelsesfag*«, hvis omfang er vokset som følge af fremkomsten af stadig flere statslige og samfundsmæssige funktioner, især socialisationsintelligensen og socialarbejderne, men også andre faggrupper, som befinder sig i spændingsfeltet mellem klienter og samfundsmæssige tvangsforhold, altså også læger, jurister, arkitekter, ingeniører osv.;
6. *kollektive alternativer for liv og arbejde*, fra bofællesskaber over bogcafeer, værtshuse til produktionskollektiver og alternative uddannelsesinstitutioner, fra mødesteder til »landkommuner«;
7. *regionalistiske bevægelser*, som kan indeholde et moment af byflugt, økologibevægelse, landbrugskollektiv osv.;
8. organisatorisk mindre håndgribelige bevægelser af *alternativ selvrealisering*, som finder udtryk i de mest forskellige *kulturelle* manifestationer, f.eks.
 - a) hverdagsæstetik - alternativ livsstil og konsumkritik, først og fremmest indenfor bolig-, tøj-, sprog og musikkulturen,
 - b) terapigrupper og individualterapibevægelser,
 - c) religion/verdensanskuelse - religiøse og chiliastiske opbrudsbevægelser i og udenfor kirkesamfundene, hvor disse bevægelser ofte indgår i en modsigelsesfyldt formidling med deres modsætning: regressive og selvødelæggende flugtbevægelser, som benytter sig af alkohol og andre stoffer eller magiverdener;
9. den »*udogmatiske venstrefløj*« og *spontanisterne*, hvori en ældre generation af bevægelserne manifesterer sig;

10. offentlige *politiske bevægelser* med bredere appel, især fredsbevægelsen, borgerretsbevægelsen (f.eks. mod berufs-verbot), tredieverdensbevægelserne samt initiativer rettet mod det yderste højre;
11. *fagforeningsmæssige* og quasi-fagforeningsmæssige interesserepræsentationer, f.eks. blandt studenter, i bedriftsrådsarbejdet (alternative lister, som ofte bæres frem af marginaliserede grupper, f.eks. fremmedarbejdere) og indenfor de sociale tjenesteydelsesfag (uddannelse, medicin, socialarbejde osv.);
12. såkaldte »*militante grupper*«, som gennem en quasi-militær »handlingens propaganda« forsøger at destabilisere politiske og andre herredømmeforhold, men hvis værdiforestillinger afvises af bevægelsernes overvældende flertal - og det desto mere, jo mindre de magtmæssige institutioner støtter sig til militære og politimæssige repressionsmidler.

Ved nærmere betragtning viser der sig i disse heterogene grupper og bevægelser nogle »fællesnavnere«, som afslører, at de alternative bevægelser er mere homogene end de fremtræder udadtil. De er således, som det vil blive udfoldet i de følgende teser

I. *subjektivt, efter deres egen selvforståelse, emancipationsbevægelser;*

II. *objektivt, efter deres klassesilhørsforhold, mellemlagsbevægelser;*

III. *historisk, i deres udviklingsperspektiv, moraløkonomiske.*

8. Ifølge deres egen selvforståelse er de nye bevægelser *emancipationsbevægelser*, dvs. bevægelser, som går i retning af myndiggørelse. Dette er særlig tydeligt med kvindebevægelsen, ligesom det også fremgår af bevægelsernes store andel af unge og andre formynderisk behandlede minoriteter samt af socialisationsintelligensens fremtrædende rolle. Ikke alle udgrænsede hhv. formynderisk behandlede sociale grupper resignerer længere overfor deres skæbne. Adskillige bliver aktive, samtidig med at de selv i deres følelser udskiller sig fra formynderne - således som det særlig provokerende praktiseres af »punkerne« og kvindebevægelsen. Og idet de formynderisk behandlede afryster sig formyndernes herredømme over deres selvforståelse, følelser og vaner, udvikler de også nye kulturelle og sociale former.

9. I denne sammenhæng fremstår *kvindebevægelsen* for mig som eksemplarisk og som den historisk set mest betydningsfulde bevægelse. Den udgør den klassiske emancipationsbevægelse, den tematiserer den ældste

historiske udgrænsning og nedvurdering af mennesket, og sætter gennem sin praksis klare og mest radikalt spørgsmålstejn ved den herskende kultur og økonomi. Efter min mening sætter den imidlertid ikke blot spørgsmålstejn, men giver desuden alle andre sociale grupper målestokke for en almen menneskelig emancipation - og også forestillinger om de vanskeligheder, der udspringer af den modsigelse, at undertrykkeren samtidig er partner, at undertrykkelsen ikke blot er ydre, men også internaliseret. Som det første »herre«dømmeforhold er det også det sidste - i den forstand, at en almen emancipation først kan realiseres med kvindernes emancipation. (Her holder jeg mere med Charles Fourier end med Karl Heinrich Marx. Mens Fourier gjorde kvindeemancipationen til målestok for ethvert af civilisationens fremskridt, sammenknyttede Marx den almene emancipation med det kapitalistiske klassesamfunds ophævelse. Som vi i mellemtiden har kunnet iagttage i den virkeliggjorte socialisme, har denne ophævelse på ingen måde kunnet ophæve hverken patriarkatets autoritet eller bureaukратиernes, statsmagtens, militærets osv. autoritet. Vi har senest set det i Rosa Luxemburgs land: Solidarnosc!)

10. En afgørende impuls bag opkomsten af emancipatoriske massebevægelser stammer fra selve det herskende system. Især efter den økonomiske krises start i 1973 skabte dette system en *massiv erfaret* økonomisk, social og politisk *udgrænsning* gennem arbejdsløshed, styrkelse af politistatslige organer, afvikling af medbestemmelsesreformer (også i skoler og på læreanstalter) og almen styrkelse af formynderiske instanser. I denne forbindelse er det væsentligt, at det ikke længere kun er mindre fremtrædende randgrupper, som udgrænses (som Herbert Marcuse endnu kunne mene), men derimod store masser. Som det fremgår af de »grønnes«, fredsbevægelsens osv. voksende tilhængerskare, er der i dette land tale om mellem 6 og 10% af befolkningen, altså ca. 4 til 6 millioner mennesker. Her ser vi bort fra de udgrænsede grupper, først og fremmest arbejderne, som endnu har tiltro til SPD. Hvis man talte dem med, ville der være tale om betydeligt flere mennesker. Dette vil sikkert også vise sig i løbet af den videre udvikling, som ikke længere lader sig »integrere« på konventionel vis. De, der udgrænses af den sociale sikkerheds-, accept- og kontrolsammenhæng er først og fremmest de klassisk svage grupper som f.eks. fremmedarbejderne, børnene, de unge og de gamle, de, der defineres som syge, stofafhængige, invalide eller sindssyge samt de mindre kvalificerede arbejdere, og primært kvinderne i disse grupper. Men snart vil udgrænsningen ramme millioner, som har betragtet sig selv som tilhørende samfundets accepterede, sikkerheds- og opstigningsberettigede kerne - først og fremmest de millioner, som bliver gjort arbejdsløse.

11. Begrebet *emancipation* kan hjælpe os endnu et stykke videre mod en forståelse af de nye sociale bevægelser og deres indbyrdes sammenhæng. I betydningen myndiggørelse er emancipation også altid vendt *mod* formyndernes arrogance og dumhed - og mod den nedladende velvilje og de velmente råd, hvormed herrer forsøger som et sidste middel at fastholde deres egen uundværlighed. Emancipationsbevægelser kan derfor kun sjældent forblive en sag alene for de emanciperende. I deres selvrealisering må de nødvendigvis angribe formynderiets magtpositioner, også selv om de forsøger at undgå det. Selv »harmløse« grupper, som blot ønsker at leve i fred, bestemme over sig selv, mødes, undgå sygdom osv. vil, idet de forfølger deres beskedne menneskelige mål, komme i klammeri med husejere, statsmagt, arbejdsgivermagt og alle mulige andre magter. Allerede den klassiske arbejderbevægelse, som i grunden ønskede at begrænse sig til sine økonomiske og fagforeningsmæssige mål, er i mindre grad blevet politiseret gennem »politisk undervisning« end gennem ikke bevidst intenderede sammenstød med statsmagten (efter samme mønster som den blodige søndag i Petersborg i 1905, som udsprang af en pietetsfuld valfartsprocession). Såvidt jeg kan se, har den partikulariserede basisbevægelse i 1970'erne gennemløbet læreprocesser efter helt samme logik, hvilket har ført til en stærkere politisering i 1980'erne. Et af de tydeligste eksempler på, hvorledes *magtens arrogance selv har fremprovokeret en politisering*, er massebevægelsen mod udvidelsen af Frankfurts lufthavn.

12. Overfladisk set kan det se ud som om denne fortolkning af de nye sociale bevægelser som emancipationsbevægelser sætter spørgsmålstejn ved centrale marxistiske og socialistiske anskuelser. Lønarbejderen fremstår ikke længere som den menneskelige emancipations historiske subjekt. Denne rolle synes i stedet at være overtaget af en *klasse-mæssig ubestemt masse* af udgrænsede og undertrykte mennesker. André Gorz indtager en lignende position i sin bog »Afsked med proletariatet - hinsides socialismen« (1980). Gorz' udgangspunkt er et dualistisk samfund, som er opdelt i et heteronomt område, behersket af de store institutioner, bureaukratier og virksomheder, hvor ethvert forsøg på arbejder-selvforvaltning er dømt til at mislykkes, og et område af autonomi, hvor en ikke-klasse af post-industrielle proletarer udvikler sig som et nyt historisk subjekt. Denne tese rummer en vis sandhed i forhold til marxistiske myter om proletariatet. Men den er selv *ideologi*. Det er således for det første historisk falsk at fremstille proletariatet, som om det tidligere var den almene emancipations eneste subjekt; det var altid i alliance med andre *befolkningslag*. For det andet er det for enkelt at betragte rådsbevægelsernes nederlag som et

nødvendigt resultat af den moderne storindustrielle bedriftsorganisation. De nederlag, som Gorz henviser til f.eks. i Italien, kan ligesåvel forklares ved, at enkeltbedriftbevægelser i totalt set ikkerevolutionære situationer bliver udsat for et repressivt pres fra den fremmedbestemte totalmiljø. I nyere revolutioner i den nærmere kapitalistiske periferi, i Portugal 1975 og i Polen 1980, har rådsbevægelsernes ekspansive fase også omfattet de store bedrifter og institutioner - indtil restaurationsfasen resulterede i en omvendning af denne dynamik, men ikke i en umiddelbar afslutning af modstanden. Idet Gorz begrænser sig til overfladen af 1970'ernes historiske erfaringer og til lande som Italien, Frankrig og Vesttyskland, ender han i en ideologiseret position. Han absoluterer halve sandheder. De historiske muligheder for en arbejderklasse, som på ny handler som bevægelse, har sikkert ændret sig afgørende. Den aktuelle diskussion om dette emne er imidlertid mere mangelfuld end diskussionen om de nye sociale bevægelser. Der mangler således endnu videnskabelige undersøgelser med prognostisk betydning. Sådanne er næppe heller mulige uden en mere omfattende historie- og samfundsteori.

13. Har de nye sociale bevægelser rod i en samlet klasse eller et samlet lag? Dette spørgsmål kan ikke besvares endeligt, så længe bevægelsen er i sin vorden og under udvidelse og ændring. Der er imidlertid grund til at antage, at vi er vidner til en *historisk nydannelse og nyradikalisering af mellemlagene*. Væsentlige dele af de alternative sociale bevægelser har deres rod i uddannelses- og reformmellemlaget, som især har vundet i betydning gennem 1960'ernes omvæltninger. Den del af befolkningen, som har en højere uddannelse, og i det hele taget den del, som har ikke-manuelt arbejde, er vokset betydeligt ligesom de tekniske og intellektuelle faggrupper, som indenfor økonomi og stat varetager funktioner i forbindelse med programmering, overvågning, social styring og tjenesteydelser. (Alain Touraine betragter dette som en bekræftelse på tesen om det programmerede samfund, som ifølge ham har afløst det produktionsorienterede industrisamfund.) Disse ændringer er ikke virkelig blevet gjort til genstand for videnskabelig analyse, men har derimod virket fascinerende på journalistikken. Udviklingen af et nyt mellemlag, hvoraf en *del* gennem sine sociale erfaringer er stærkere disponeret for en emancipatorisk radikaliserings, er på én gang et resultat af ændringer i kapitalismen (og det fysiske arbejde, gennem nye »teknologiske revolutioner« og den imperialistiske internationale »arbejdsdeling«) og i statens udgifter (overvågnings, sikkerheds- og kontrolopgaver, men også sociale tjenesteydelser). Dette har til dels, især gennem en partiel åbning af uddannelsesinstitutioner og højere læreanstalter for underlagene, form af statslig intervention i

den sociale lagdeling - hvilket, som C. Wright Mills engang fremhævede, ikke er noget historisk nyt.

14. Det er ikke blot dette nye eller »alternative« mellemlags opståen, som endnu ikke er undersøgt. Således kan også dets »mentalitet« - således som Theodor Geiger bestemte dette begreb i sin undersøgelse af det tyske folks sociale lagdeling - endnu kun forstås hypotetisk. Hvorfor blev en så stor del af denne nye type mellemlag ikke »statsbærende«? Og hvorfor udviklede afstanden til staten sig hos så mange i retning mod venstre snarere end mod højre? I mangel af et bedre udtryk vil jeg foreløbig kalde denne sociale gruppe for »nye plebejere«, fordi de fortsætter visse proletariske og ikke-proletariske traditioner i de lavere befolkningslag - traditioner, som består i modstand mod de herskende gruppers eller institutioners krav. Udover en quasiakademisk faglig kvalifikation (som åbner for oplysende og emancipatoriske forestillinger) deler de fleste nye »plebejere« den sociale erfaring, at vejen op i de privilegerede managementlag eller liberale erhverv i reglen er lukket. De forbliver afhængige eller »arbejdstagere«, hvis de da ikke endnu mere åbenlyst deklasseres, som det sker med unge arbejdssøgende, kvinder, arbejdsløse lærere osv. Også laget af »nye selvstændige« (omhyggeligt undersøgt af Gerd Vonderach), dvs. de kollektive og individuelle »alternative« småerhvervsdrivende, tilhører socialt og kulturelt disse utilfredse »nye plebejere«. Endelig vinder de nye sociale bevægelser også tilslutning fra medlemmer af faggrupper, som økonomisk set bestemt ikke er underprivilegerede, men som arbejder i spændingsfeltet mellem herredømmeinteresser og klienter, f.eks. socialisationsintelligensen, socialarbejdere og ansatte indenfor sundhedsvæsenet, arkitekter, ingeniører og andre, som jeg ovenfor har sammenfattet under kategorien »sociale tjenesteydelsesfag«.

15. Klassetilhørsforholdet for deltagerne i de nye sociale bevægelser er hidtil overvejende blevet bestemt negativt, enten som ikkeklassespecifikke hhv. klasseovergribende eller som *afgrænsede* fra klassen af *arbejdere*, eller mere præcist de manuelle fagarbejdere. Disse udgør SPD's stamklientel eller i katolske områder først og fremmest CDU's centrumtradition. Ud fra *social karakter* og *ideologi* er de i deres identitet forbundet med de traditionelle værdier eller normer, som stammer fra tiden før industrialiseringen og kampen for politisk demokrati før 1918 - f.eks. fysisk arbejde, stabil familiestruktur, værdikonventionalisme, tillid til det tekniske fremskridt og en stat, der skaffer social lighed. Tilhængerne af de nye sociale bevægelser har en helt anderledes karakter og ideologi. Forskellen er så stor, at man kan tale om en *kulturskranke*, som adskiller dem fra den

traditionelle arbejderbevægelse. (Om klassekarakter se Pierre Bourdieu, *Die feinen Unterschiede*, Frankfurt 1982.)

16. Efter min mening kan karakteristikken af de nye sociale bevægelser som »progressive middelklassefænomener« kun være foreløbig. Således eksisterer der også *alternative bevægelser i andre sociale klasser og lag*, især i dele af *arbejderklassen*, som siden det store nederlag i 1951/52 politisk set har optrådt apatisk, men i hvis strejkebevægelser i 1970'erne, der imidlertid aftegner sig nye historiske muligheder. Således er der tegn på, at en ny *heterogen alliancebevægelse* er under fremvækst - en bevægelse hvori forskellige lag af underklassen, de intellektuelle og grupper, som allerede på et historisk langt tidligere tidspunkt er blevet udgrænset - først og fremmest kvinderne - slutter sig sammen. I modstrid med den marxistiske mytedannelse var den oprindelige arbejderbevægelse faktisk ligeså heterogen i det 19. århundrede, før den blev socialdemokratisk præget.

17. Alain Touraine har i denne sammenhæng peget på nogle karakteristiske *historiske usamtidigheder*. I nogle lande, hvor produktivkræfterne er langt mere traditionelle, kommer de afgørende fornyelsesimpulser i højere grad fra *arbejderklassen* end fra de nye sociale bevægelser eller også er de her forbundet med ældre middel- og underklasser, f.eks. landarbejdere og bønder. De her spirende oprørs- eller modstandsimpulser bliver korrekt relateret til disse underklassers *kultur* (med dens *moraløkonomiske* momenter), som er nært forbundet med et *førkapitalistisk* agrar- og småbesiddersamfund. Som eksempler kan nævnes lande i den *kapitalistiske periferi* som Polen, Portugal og måske også snart andre lande i disse regioner.

18. I andre lande forstår løn- og industriarbejdernes kerne sig endnu som klienter af socialdemokratiet, som imidlertid lægger alle fornyelsesforsøg i sine hegemoniske lænker. Til disse lande hører ubetinget de tyske stater. Massearbejdsløsheden, som man må forvente vil stige yderligere, vil betyde, at udgrænsningen af endnu »etablerede« dele af SPD-klientellet vil øges sammen med SPD's hjælpeløshed overfor følgerne af mikroprocessorer og atomreaktorer. Forsøgene på at *frigøre dele af de traditionelle arbejderlag fra SPD's hegemoni* har gode fremtidsudsigter, selv om de ikke er ubegrænsede; SPD vil sikkert, først og fremmest som oppositionsparti, kunne fastholde en »hård kerne« af loyale tilhængere. På grund af de sociale og kulturelle forskelle vil det imidlertid ikke komme til en enhed, men i bedste fald til en *alliance* med de sociale bevægelser og deres politiske repræsentanter.

19. Mange betragter de alternative bevægelser *historiske perspektiver* som utopiske, især i forbindelse med løsningen af de store økonomiske, politiske og samfundsmæssige problemer. Fra alle sider, også fra marxistisk, fremhæves manglen på rationelle programatiske analyser og planer for samfundets så at sige centralistiske omdannelse. En sådan omdannelse synes ganske vist heller ikke at være alternativbevægelsernes ambition. På den anden side gennemløber de læreprocesser, som peger i retning af mere praktikable løsninger, som imidlertid ofte blot ikke lader sig forstå ud fra de herskende rationaløkonomiske værdier. De nye sociale bevægelser *værdiforestillinger* befinder sig nemlig hinsides det fremmedgjorte arbejdes, hierarkiernes og statens fremskridtsideologi og fetichering, dvs. hinsides *den kapitalistiske, tekniske eller organisatoriske rationalitet*. Her gælder en solidarisk kultur og en demokratisk offentligheds værdier, selvbestemmelsens og livsnydelsens værdier. Selv om forståelsen af disse værdier ofte er forbundet med illusioner og ideologiske momenter, er den på den anden side også åben for udvikling og læreprocesser formidlet gennem permanente offentlige diskussioner og problematiseringer indenfor bevægelsens gruppestrukturer.

20. De økonomiske forestillinger er endnu ikke i særlig grad blevet konkretiserede. De manifesterer sig først og fremmest i de erfaringer, der gøres i alternativbevægelsernes talløse arbejdende, organiserende og kommunikerende småkollektiver. Disse lader sig bedst begribe gennem den HISTORISKE KATEGORI MORALØKONOMI. Moraløkonomi er betegnelsen for en »erhvervs måde«, som reguleres efter et fællesskabs eller et samfunds sædvaner og kultur. Der er altså tale om et modbegreb til den rationelle kapitalistiske økonomi, som ikke udelukkende måler »effektivitet« i forhold til den økonomiske, teknologiske eller organisatoriske gevinster. Moralsk økonomi var f.eks. grundlaget for de førkapitalistiske plebejiske samfunds produktionsmåde; disse samfund bestod af mindre bønder og håndværkere, som producerede i fællesskab. I det »økonomiske liv« var de sociale værdier og menneskelige behov endnu ikke blevet underlagt den effektive værdiøgnings synspunkter, selv om disse værdier og behov ofte blev anvendt i en ret bornert og ikke-egalitær form. Dette er især blevet undersøgt af Edward P. Thomson i artiklerne om »plebejisk kultur og moralsk økonomi«. Af disse utopier har arbejderbevægelsen engang i begyndelsen af det 19. århundrede udviklet forestillingen om en selvforvaltet, kooperativ socialisme - altså længe før de statsocialistiske plansystemer blev moderne. På samme måde har de nye sociale bevægelser gennemgået bemærkelsesværdige læreprocesser i retning af en mere realitetsnær brug af deres værdier.

Til nærmere opklaring af begrebet moralsk økonomi: I den førkapitalistiske moraløkonomi var liv og arbejde endnu ikke rumligt adskilt. Arbejdets tidsrytme var ikke monotont og anspændt, men var også rettet mod menneskelige og kulturelle behov, hvilket bl.a. kom til udtryk i de mange fridage, blå mandage og tirsdage eller i de stærke ugentlige og sæsonmæssige svingninger i arbejdsintensiteten. Målet var ikke maksimal profit, men en indkomst, som passede til den givne sociale situation. Med eksistensen af fælles græsgange og f.eks. fastsættelsen af kornpriserne gennem samfundsmæssige konventioner havde især den landsbymæssige moraløkonomi indbygget en social sikring af fællesskabets fattige, som naturligvis blev afskaffet under den kapitalistiske markedsøkonomi. De tidlige arbejderbevægelser var på en måde den direkte fortsættelse af folkemodstanden. Rationalitet, anonymitet, forvandlingen af alle produktivkræfter inklusive det menneskelige arbejde til varer, monotoni og anspændelse, tingslig og personlig fremmedbestemmelse, fetichering af markedslovene og den maskinelle storproduktion - alt det fremstod som »rationel« økonomi. Og ud fra denne ideologiske position nedvurderes idag forsøgene på at udvikle alternative teknologier, økologiske og biologiske værdier og rytmer, mindre fremmedgjorte former for menneskeligt samkvem.

I de revolutioner, som i deres inderste kerne er båret af en arbejderbevægelse, er der altid indført moraløkonomiske værdier i den økonomiske orden, som efterfølgende skal opbygges under arbejdernes direkte demokratiske kontrol. I den portugisiske revolution kritiserede man f.eks. landarbejdernes »uduelighed«, fordi de på deres nyoprettede kooperativbrug opdyrkede og overrislede »urentabelt« brakland, lod »ineffektive« ældre og svagelige mennesker deltage i arbejdet, byggede børnehaver og sociale institutioner, arbejdede i marken uden en formand og fordi de i visse situationer af politisk og familiemæssig nødvendighed arbejdede mindre og fordi de i andre situationer arbejdede mere (og ofte uden løn) af hensyn til opbygningen af socialismen. En sådan adfærd er ganske givet »irrationel«. Imidlertid var den ikke forbundet med en ringere effektivitet. Gennem den dybtgående identifikation med og glæde ved samarbejdet skete der en fordobling eller tredobling af arbejdspladser, opdyrkede landområder, kvæghold og udbytte af jorden på et område på størrelse med Slesvig-Holsten.

Det forhold, at de nye sociale bevægelser, som mellemlagsbevægelser, kun har meget vage forestillinger om, hvorledes man kan realisere et basisdemokrati i højteknificerede storbedrifter, vil først kunne ændres, når større dele af arbejderklassen bliver inddraget i disse bevægelser.

21. Positivistiske og overfladiske videnskabelige positioner forsøger ikke at udvikle den *historiske mulighed*, som er indeholdt i de aktuelle moraløkonomiske strømninger. På objektiverende vis hæfter man sig ved den ringe økonomiske styrke og de ikke-generaliserbare organisationsprincipper indenfor den lille alternative erhvervssektor. Heroverfor vil jeg hævde, at der - først og fremmest i de bevidste og aktive dele af de nye sociale bevægelser - praktisk og teoretisk er et *historisk samfundsalternativ* under forberedelse. Dette alternativ lader sig sikkert ikke realisere i den idealiserede form, som Ernst Callenbach har skitseret med sit »økotopia«. I den virkelige historie har nye samfundsforfatninger ganske vist meget sjældent sat sig igennem i kontinuerede lære- og udviklingsprocesser ud fra teoretisk velkalkulerede skrivebordsplaner, heller ikke engang under demokratiske forhold. Mere interessant end spørgsmålet om de rigtige samfundsprojekter er derfor spørgsmålet om de nye sociale bevægelser fortsat vil have mulighed for at sætte sig igennem ved hjælp af demokratiske regler, eller om de demokratiske regler afskaffes på grund af bevægelserne.

22. Dette afhænger i høj grad af, hvorvidt de etablerede partier og samfundsmæssige kræfter selv besidder en historisk læreevne, altså en evne til selvkritik og selvforvandling. Er det for dem primært et spørgsmål om at beholde magten? Opfatter de overhovedet den totalsamfundsmæssige krise som en radikal krise, eller betragter de en sådan opfattelse som sygeligt hjernesvind? Bliver der gennem udgrænsning af stadig flere samfundsgrupper af det sociale sikkerhedsnet eller måske gennem en hensynsløs Chicago-liberalisme skabt en endnu mere omfattende ny klasse af socialt underprivilegerede? Hvorledes bliver der reageret på en stadig voksende social protest? Vil der ske en stadig mere omfattende udbygning af overvågningsstaten med dens justits- og sikkerhedsorganer? Da de gamle magters og de nye bevægelseres værdier er helt modsatrettede, er det i bedste fald muligt at etablere modsigelses- og konfliktfyldte kontraktrelationer, men ikke noget partnerskab. Man kan imidlertid også forestille sig en værre udvikling. Med disse bevægelseres voksende omfang - i 1984 vil de måske allerede kunne engagere 20% af befolkningen - kan man, som Henri Nannen engang har påpeget, forestille sig protestbevægelser af polsk format. (Iøvrigt viser det polske eksempel, at det afgørende for en arbejderselvforvaltningsbevægelse er bevægelseserfaringer og ikke selvforvaltningsforestillinger. Med sådanne erfaringer vil bevægelsen ikke have svært ved at finde sin »alternative« form for samfundsorganisation.) Vil vore partier, vore statsorganer og vore fagforeninger i en sådan situation være i stand til at reagere fleksibelt, kreativt, kort sagt demokratisk på en sådan udfordring fra et »mindretal« på millioner af mennesker? Eller

vil der blive erklæret *undtagelsestilstand*, således som det er forberedt både lovgivningsmæssigt og teknisk, på samme måde som i *Polen*, hvor der blev erklæret *krigsretstilstand*? De nye sociale bevægelseres videre udvikling vil ikke være retlinet, idet de stiller vort demokrati overfor en afgørende eller en række afgørende prøver, som ikke vil kunne klares ad den lige vej, hvis de da overhovedet kan klares.

23. Dette implicerer en international dimension. Ligesom en ændring af de tyske forhold i de nye bevægelseres ånd ville betyde en ændring i de *internationale hegemonisystemer*, på samme måde ville der fra disse systemer blive taget passende forholdsregler for at hindre portugisiske eller polske tilstande i metropollandenes centrum.

24. Med mine teser har jeg bevidst bevæget mig til nogle af erkendelsens grænser, og nogle af tesoerne vil fremstå som temmelig vovede. Meningen med denne fremgangsmåde er at motivere til yderligere afklaringer og korrektioner gennem diskussion og undersøgelser. I denne forbindelse mener jeg først og fremmest, at den *politiske videnskabs* rekurs til sociologiske og historiske videnskaber må drives endnu videre. En stor del af de begreber, vi almindeligvis benytter, er blevet udvundet af begrænsede og for det meste institutionelt set statiske udviklingsfaser, og de overvurderer de formelle processer i forhold til de uformelle, ligesom de også overvurderer den lineære fremskridtslogik i forhold til den (real) gængse historiske dialektik mellem emancipation og repression, reform og restauration, revolution og kontrarevolution. Af de sociale bevægelseres historie, først og fremmest arbejderbevægelsens, kan man lære meget om *historiske processers logik*, som den udfolder sig for vore øjne. Især vort *politikbegreb* har brug for en revision (jvf. Bonn-demonstrationerne!).

Stikord til teserne:

1. De nye sociale bevægelser er massefænomener,
2. et nødvendigt produkt af den herskende samfundsorden og
3. samtidig produkt af en skabende praksis, som
4. allerede har gennemløbet 3-4 faser (voluntaristisk, praktistisk, politiseret).
5. De herskende magter har tendentielt ingen læreevne i forhold til de samfundsmæssige problemer;
6. de nye sociale bevægelser er i stand til at gennemgå selvkritiske læreprocesser.
7. I deres fremtrædelsesformer er de heterogene og splittede, men
8. i deres væsen er de emancipationsbevægelser,
9. og i denne forbindelse er kvindebevægelsen eksemplarisk,
10. men også bevægelser af andre udgrænsede og undertrykte masser,
11. hvis politisering fremprovokeres af selve magtens arrogance.
12. At fremstille dem som et ikke-klassespecifikt subjekt, som skal overtage proletariatets historiske mission (Gorz), er ideologi.
13. De opstår tværtimod bl.a. af en historisk ny-formering af mellemlagene,
14. som historisk og mentalitetsmæssigt fortsætter plebejiske modstandstraditioner,
15. men efter social karakter og ideologi er afgrænset fra proletariatet,
16. hvilket imidlertid ikke udelukker en heterogen alliance med arbejderbevægelser,
17. så meget mere som den gamle arbejderbevægelse stadig er spirende i de perifere lande
18. og SPD kun vil miste en del af sit stamklientel.
19. De nye sociale bevægelser historiske perspektiv suger næring af værdiforestillinger, som ligger hinsides den kapitalistiske »rationalitet«;
20. de materialiserer sig i former, som stemmer overens med den førkapitalistiske moralske økonomi,
21. men omfatter historiske samfundsalternativer som fremtidig mulighed,
22. som ganske vist kan undertrykkes efter den »polske model«,
23. også gennem intervention af internationale hegemonisystemer.
24. Vore statisk-formaliserede politik-begreber er utilstrækkelige for de nødvendige historiske analyser.

Analysen af nye sociale bevægelser - teorier og begreber.*

Roland Roth

Videnskab er den erkendelse, der opstår i de af folket selv frembragte sociale bevægelser. (*Marx*)

Nye sociale bevægelser - et samlebegreb for de protestgrupper og politiske strømninger, der er dukket op fra og med studenterbevægelsen sidst i 60'erne (økologibevægelsen, den nye kvindebevægelse, alternativgrupper, borgerinitiativer, regionale bevægelser m.m.) - begynder nu lidt efter lidt at vinde indpas i de socialvidenskabelige og politiske diskussioner. Begrebets historie peger - udover de mangfoldige forsøg på forklaringer og vurderinger (*Brandt* 1982 giver en god oversigt) - på, at de sociale og politiske forhold, som får denne etiket påklæbet, ikke længere kan betragtes som forbigående og perifere og dermed overses. I de sidste ti år har protestkulturen i virkeligheden udvidet sig og påvirker de etablerede partiers og organisationers politiske kultur på trods af alle profetier om, at aktivisterne bare var borgere, der var vildledt af velstand og reformløfter og som snart ville besinde sig i lyset af den næste økonomiske krise. De nye sociale bevægelser er i al deres amøbeagtige foranderlighed yderst sejlivede.

Ud fra den yderst omfattende mængde forklaringsforsøg, som findes idag, vil jeg her diskutere nogle, som fremhæver de nye sociale bevægelser som et nøglefænomen. Heri sammenkædes politiske og samfundsteoretiske motiver. For det første skal de nye sociale bevægelser analyseres ud fra deres mulige samfundsforandrende potentiale og for det andet give et indblik i de opbrudssituationer, hvoraf de er opstået. Heri ligger også et perspektiv »hinsides krisen« som de kunne bebude.

Optimismen i denne socialvidenskabelige interesse bygger på håbet om igen at kunne knytte det »sønderrevne bånd« mellem en mere og mere akademiserende videnskab og sociale bevægelser, og dermed åbne for meningsfulde politiske horisonter for den videnskabelige praksis. At der

* Oversat fra Politische Vierteljahresschrift 1983, heft 3 af Jens Henning Rasmussen og Finn Hansson

hermed rejser sig en række politiske og teoretiske problemer ligger lige for, navnlig da bevægelsernes »empiri« spærrer for videnskabelig gennemtrængning. I denne situation forekommer det mig at være meningsfyldt at klargøre de politiske og teoretiske implikationer, som dukker op, når vi vil give de nye sociale bevægelser en nøgleposition i vores begrebsdannelser. I det følgende kommer først en indkredsning af aktuelle politiske positioner (I) og i forlængelser heraf fire samfundsvidenskabelige forklaringsforsøg (II).

I. De politiske vurderingers underskov.

Begrebet »nye sociale bevægelser« signalerer allerede, at det her drejer sig om mere end en vilkårlig opregning af aktuelt kendte protestbevægelser, en slags dagsaktuel politisk tværsam. Indtil det 20. århundrede var »sociale bevægelser« et synonym for de forskellige strømninger og projekter i arbejderbevægelsen. Spørgsmålet er nu, om de nye sociale bevægelser er en epokegørende kraft, der efterfølger eller kan efterfølge arbejderbevægelsen, eller om sådanne forhåbninger er helt urimelige og fejlagtige? Her følger nogle stikord der kan tydeliggøre dette spørgsmål:

Marxismens krise, tvivlen på »arbejderbevægelsens centrale rolle«.

Den faldende betydning eller tilbagegang, som traditionelle socialistiske og kommunistiske partier i Vesteuropa har oplevet siden midten af 70'erne, samt de fejlslagne »venstreradikale« fornyelsesforsøg i tilknytning til den »proletariske bølge« fra den antiautoritære protestbevægelse i 60'erne, har tilsammen forstærket tvivlen på den historiske mission og forandringskraft i den fagforeningsmæssige og politiske organisation i industriarbejderklassen - selvom dette ikke sker for første gang i den vestlige marxismes historie. »Farvel til proletariatet« (*Gorz* 1980), farvel til arbejderbevægelsens revolutionære mytologi blev (endnu engang) skreget ud. Ordet »bevægelse« hænger nu kun fast på dens forstenede institutionelle praktiker som et knaphulsmærke fra gamle dage; virkelige bevægelser findes snarere i udkanten af og i voksende omfang udenfor de organiserede fabriksarbejdere. »Marxismens krise« viste sig i Italien og Frankrig først og fremmest som en krise for de kommunistiske partier, men blev også diskuteret på den vesttyske venstrefløj (*Evers* 1980, *Prokla* 36/1979). En grundlæggende skepsis overfor radikale politiske forandringsperspektiver blev fremført med argumenter som: fastholdelse i en konsum- og vækstmodel, det levende arbejdes underordning og tab af kompetence til maskineri og management. Den centrale konflikt i industrisamfundet mellem lønarbejde og kapital skulle være be-

røvet sin sprængkraft og den tidligere motor i akkumulationsprocessen sin negatoriske kraft. En systemforandrende bevægelse eller en central samfundsmæssig konflikt syntes dermed ikke at have nogen oprindelse. Udenforstående grupper, marginaliserede og protestgrupper blev hurtigt sammenfattet - mere af forlegenhed end af overbevisning - og bragt i spil som mulige efterfølgere (f.eks. »ikke-klassen af ikkearbejdere« hos Gorz 1980).

En ny bevægelses fødsel - bærere og forformer for et efterkapitalistisk samfund.

Ansigt til ansigt med fraværet af bevægelse i de regulerede industrielle forhold og ritualiserede overenskomstforhandlinger, minder den brogede mængde af sociale bevægelser med deres kulturelle modbilleder og sociale eksperimenter om arbejderbevægelsens konstitutionsproces i det 18. og 19. århundrede, som netop tog form af lange lære- og kampcyklus'er ud fra en mængde politiske og sociale strømninger og kollektive eksperimenter (eksemplarisk *Thompson* 1963, *Vester* 1970 og 1983). Peger opbrudsstemningen, heterogeniteten og mangfoldigheden i den nye sociale bevægelse ikke på, at de bærer muligheden og potentialet i sig til at blive et omfattende modsvar til kapitalistisk samfundsmæssiggørelse? Den fantasifulde og mangesidige begyndelse har idag ikke mere baggrund i de førkapitalistiske moderfaringer fra »moraløkonomien« (*Thompson* 1980), men er efterkapitalistiske eksperimenter, der er muliggjort af sidestillingen mellem samfundsmæssig rigdom og den herskende akkumulationsmodels krise (massearbejdsløshed med et højt reproduktionsniveau, udbredelse af informelle sektorer, osv.). Der søges her efter samfundsmæssige alternativer, mens de »proletariske traditionsforeninger« står udenfor, hjælpeløse overfor denne praktiske kritik af deres deformation.

Ud fra dette synspunkt er det brogede billede som de nye bevægelser udgør, en indikator på én ny bevægelses svære konstitutionsproces (*Evers/Szansky* 1981). Den videre programmatisk og organisatorisk udvikling, politiske aktionsformer og forbund, er i dette perspektiv åbne, da de også er resultatet af selvkonstitutionen af en bevægelse, der er samfundsmæssig mulig, men på ingen måde nødvendig. Læreprocesser i sammenhæng med et efterkapitalistisk perspektiv eller integration og forlis er alternative muligheder, som ikke alene lader sig bestemme ud fra systemkrisens dybde og de herskendes integrations- og repressionsstrategier. De materielle betingelser for et efterkapitalistisk samfund er i lige så høj grad til stede som de subjektive og kollektive potentialer, der presser i denne retning. Fremtiden er genstand for opgør og kamp.

Nye sociale bevægelser som ungdommens kilde for arbejderbevægelsen, forbundsperspektivet.

I diskussionerne om efterfølgere til den centrale rolle i samfundsmæssige forandringsprocesser blev der hurtigt ytret tvivl. Har vi ikke stadig at gøre med et kapitalistisk samfund, er bevidste samfundsmæssige forandringer uden aktiv deltagelse af den lønafhængige befolkning ikke utænkelig? Arbejderbevægelsens monumentale fremtoning kan man ikke sådan uden videre komme uden om. Er det ikke sådan, at de temaer, som kommer til udtryk i de nye sociale bevægelser - forbrugs- og herredømmekritikken, spørgsmålet om arbejdets mening og produkternes nytte, kritikken af de umyndiggørende medicinske apparater og af den bureaukratiske socialforsorg - alle er spørgsmål, som fuldstændigt kan integreres i diskussionerne i bestemte strømninger i arbejderbevægelsen, navnlig når de dér engang er blevet rejst (mht. en anarkistisk kritik af sociale og politiske organisationsformer, se *Narr* 1980)? Gælder det ikke i første omgang om at udvide den historisk udvandede og institutionelt afgrænsede strøm af interessevaretagelser og lade nyt vand, som i arbejderbevægelsens historie er blevet fyldt op og dæmmet ind, strømme frit?

Som eksempel på en sådan mulighed fremhæves oftest venstrefagforeningen CFDT eller ombytningsmodellen fra Lucas Aerospace (*Rolant i Gorz* 1980, diskussionen i *Prokla* 39/1980 og *Löw-Beer* 1981). Ligger fremtiden for forholdet mellem de nye bevægelser og arbejderbevægelsen ikke i en gensidig kritik og supplerings på trods af placeringen som modstandere i aktuelle konflikter (f.eks. i atomkraftdiskussionen og økologiske konflikter)? Det ligger lige for at komme med forbehold overfor denne harmoniske model. Socialdemokratiet og fagforeningerne hører til de bærende kræfter i en vækstorienteret økonomi, til den »produktivtetsorienterede kerne«, hvis destruktive kræfter de nye sociale bevægelser er stødt imod i talrige projekter og demonstrationer (Model-Deutschland diskussionen er en særlig konkretisering af denne problemstilling i BRD, se *Leviathan* 1/1979, *Prokla* 40 og 41/1980)?

Mange bevægelser, men ingen bevægelse.

Inddragelsen af arbejderbevægelsen i diskussionen af de nye sociale bevægelser fremtvinger radikale samfundsteoretiske konsekvenser. Hvis disse tilbagevises og hvis den kapitalistiske produktionsmådes og samfundsmæssiggørelses kvalitativt uforandrede kontinuitet fremhæves, så følger det af den traditionelle arbejderbevægelses omfattende samfundsmæssige integration, at dens negatoriske styrke var bundet til overgangsfasen og den tidlige periode i den kapitalistiske produktionsmåde, til pauperiserings- og proletariseringserfaringerne i forbindelse med indu-

strialiseringen, og relateret til solidariske værdimønstre af førkapitalistisk oprindelse (landsbyfællesskab og håndværkerlaugstraditioner). I forbindelse med kapitalismens gennembrud var det kun samfundsmæssige randgrupper, der forsøgte at dæmme op for eller trække sig tilbage fra akkumulationsdynamikkens moderniserende og permanent forandrende virkninger (fra konservativ bykritik og havebyer ved århundredeskiftet over vandrebevægelser og bohemer til dagens hippier og modkultur).

Dette »ubehag ved det moderne« (*Berger m.fl. 1975*) har ledsaget den samfundsmæssige udvikling med en oftest konservativ melodi, uden at kunne angive en grundtone eller fremvise et selvstændigt samfundsmæssigt levedygtigt tema. Det negatoriske centrum ser ud til at være uden oprindelse - en central samfundsmæssig konflikt kan ikke længere pilles ud. Det er netop de nye sociale bevægelsers diffusede, deres stakåndethed og manglende fællesnævner, der i denne sammenhæng taler for denne tese, som iøvrigt hører til grundudstyret i konservative afværgemekanismer (helt ind i arbejderbevægelsen).

I diskussionen om de nye sociale bevægelser findes en overflod af historiserende forsøg på at eftervise en mere eller mindre centralt placeret tilstedeværelse af konservativ eller endog fascistisk kapitalismekritik. Den konservative neoromantiske »revolution« bliver alt efter tilhørsforhold enten hilst velkommen eller bekæmpet (*Mayer-Tasch 1980, Pohrt 1980, Peters 1980, Guggenberger 1980*). Det er ubestrideligt, at gamle ideologiske tanke- og kritikmønstre genoplives og har en specifik plads i de aktuelle bevægelser (*Kraushaar 1978, Schimank 1981*). Den ideologikritiske eller idéhistoriske metode fortrænger dog alt for ofte de forandrede historiske sammenhænge.

Dette korte strejftog gennem den politiske debat om de nye sociale bevægelser gør det klart, at talen om deres epokegørende rolle eller opskrivningen af dem til nøglefænomen i sig selv er yderst flertydigt. Spektret rækker fra forhåbninger om en revolutionær samfundsforandrende kraft, som kan gribe arbejderbevægelsens uindløste program og virkeliggøre det med nye hovedlinier, over forestillinger om en forbindelse mellem den »gamle« arbejderbevægelse og de nye strømninger som kan låne de gamle tanker ny bevægelighed (*Glottz 1982*); og videre den mere skeptiske diagnose, at den brogede revolte forlængst har beseglet afslutningen på revolutionære forhåbninger på det givne samfundsmæssiggørelsesniveau (således *Ellul 1974*), men med et håb om en omlægning til en anden forestilling om forandring (grassrooting the system), som forudsætter sammenfletning af de talløse initiativer, til forestillingen om en »konservativ revolution«, der vil bevare, redde og dæmme op for følgerne af den fremadskridende samfundsmæssiggørelse, bureaukratisering og naturødelæggelse.

II. Samfundsteoretiske begreber

De, der forestiller sig, at samfundsvidenskabelige anstrengelser har resulteret i en afklaring af den politiske debat, vil hurtigt blive skuffede. Det teoretiske terræn er på ingen måde fast. Eftersom de stort anlagte samfundsvidenskabelige projekter let resulterer i en følelse af afmagt, så er diskussionen af nye sociale bevægelser domineret af forklaringsforsøg med begrænset rækkevidde, der forsøger at opbygge et fast, empirisk gyldigt grundlag under de luftige politiske kontroverser. Resultaterne maner dog til skepsis, hvad to eksempler skal vise.

Der er voksende tilslutning til dem, der beskriver de nye sociale bevægelser som bærere af nye værdier, holdninger og af en ny livsmåde. Det faste dogme hos politiske dialogstrateger og litteraturproducenter er, at krisen i de industrielle værdimønstre er årsagen, og en post-materiel orientering er budskabet fra de nye aktører (et godt eksempel herpå er delrapporten fra 1982 fra spørgeskemaundersøgelseskommissionen »Ungdomsprotest i den demokratiske stat«). »Bevidsthedsændring«, »eksemplarisk praksis« og »oplevet utopi« er stikord fra den ideologiserede diskussion i og omkring de nye strømninger, som dækker over og politisk skærper den samfundsmæssige konflikt ved hjælp af snak om kulturelle værdiholdninger.

Hvad der sker samfundsmæssigt med de utvivlsomt tilstedeværende alternative kulturelle motiver og mønstre, hvad de betyder i praksis og for bevægelsernes perspektiver, hvilke chancer og hvilke funktioner deres gennemsnætning har i sammenhæng med de givne økonomiske og politiske strukturer og kriseprocesser - dét lader sig ikke afgøre videre på værdiplanet. Således kan det heller ikke undre nogen særligt, når en af protagonisterne for værdiskifteopfattelsen koncentrerer sin analyse på identificeringen af en »ny elite«, som er opstået af protestbevægelserne i 60'erne, og dermed kun indrømmer protestindholdet i 70'erne (økologiske og anti-nukleare temaer) en status af ideologiske rekvisitter (*Inglehart* 1981). Ud over denne realistisk antagende opfattelse af en eliteudveksling, stimulerer værdiskifteopfattelsen imidlertid også »idealistiske« forventninger, som f.eks. tiltroen til en langsigtet bevidsthedsændring, der til sidst kulminerer i en epokal ombrydning (med frelsetoner hos *Bahro* 1980), eller håbet på protestens list, som mod dens radikale fremtoning vil ende som hjælpende korrektur for den kapitalistiske samfundsmæssiggørelse (*Mast* 1980, *Schimank* 1981). Det problematiske er ikke i første linie troværdigheden i sådanne formodninger, men derimod deres begrundelsesniveau.

Dette gælder også for de fortolkningsretninger, som fikserer den samfundsmæssige værdiændring på et mikroniveau, dvs. koncentre-

rer sig om det i de nye sociale bevægelser indeholdte eller udfoldede potentiale af nyformede mellemmenneskelige relationer, et forandret forhold til naturen, kropsligheden, den produktive virksomhed, fritiden eller kønsrollerne. Bevægelsernes tiltrækningskraft, dynamik og resonans formes ganske sikkert ikke ubetydeligt af disse ønskede eller praktiserede sociale nyorienteringer og de heraf frisatte energier - såvel som usikkerheder og blokeringer. De nydefinerer delvist - i det mindste indenfor bevægelsesaktiviteterne - feltet for det »sociale« og ryster vanemæssige samfundsmæssige af- og udgrænsninger. Opsplitningen mellem det intime, det private og det offentlige, mellem politik og samfund, bliver svækket. Således avancerer bl.a. ægteskabelige magtforhold, racistiske og kønsspecifikke diskrimineringer, den programmerede isolation i den byplanmæssige funktionalisme samt dennes følger til kritikobjekter for et oprejst »borgersamfund« (Gorz 1980a). Forandringen af sociale relationer - som herredømmets mikrobiologi - står i centrum for talrige selvhjælpsprojekter og kollektive udbrudsforsøg af subkulturer og ghettoer, som f.eks. i bøssebevægelsen eller de »grå pantere«. Relevansen af disse revolter og frigørelsesforsøg må ikke undervurderes, og de er tæt knyttet til de nye sociale bevægelser (jvf. Kitsuse 1980, *Kriminalsoziologische Bibliografie* 32-33/1981). Men at koncentrere sig om dette niveau af analysen vil imidlertid føre til forkortelser. Hverken smeltehyttelandsbyen i Flörsheimer Wald eller kommuneerfaringerne fra »Republik Freies Wendland« lader sig stilisere til centrum for den økologiske protest, heller ikke selv om de for en tid stod i de politiske begivenheders midtpunkt.

Disse forkortelser og udblændinger i værdiændringsdiskussionen understøtter kravet om en samfundsteoretisk orienteret diskussion af de nye sociale bevægelser, også selv om der fra dette miljø er meget lidt efterspørgsel at spore. I modsætningen til protestbevægelsernes studenterprægede begyndelse, hvor den teoretiske refleksion var et centralt medium for selvforståelsen, domineres de forskellige bevægelsessegmenter nu af indsnævrede diskurser, som bekymrer sig meget lidt om deres almengørelsesmuligheder. Samfundsteori har dér i lang tid ikke været anset for nøgle til samfundsforandrende praksis. Dermed står også det teoretiske krav selv til diskussion: revolutionær teori eller videnskabelige bagtrop, magtdiskurs eller anstød til aktørernes selvafklaring? Teoriens praksis er i sammenhæng med de nye protestbevægelser blevet særlig prækar.

I enkelttilfælde har denne usikkerhed også ført til nye kooperationsformer mellem videnskab og bevægelser, eksempelvis folkehøjskolen Wyhler Wald, skovuniversitetet i Walldorf ved Frankfurt eller det vok-

sende antal videnskabsbutikker. Ansatser, som er mindre rettet mod den praktiske understøttelse og mere mod sociologisk opklaring af aktørerne, er i systematisk reflekteret form indtil nu kun forsøgt af en forskergruppe omkring *Alain Touraine* (for selve positionen se *Touraine* 1978 og som anvendelseseksempel *Touraine* m.fl. 1982).

Om det i disse enkelte forsøg er lykkedes at nå til en mere vedvarende tilnærmelse mellem teori og bevægelse må endnu undersøges. Dilemmaet som helhed har de imidlertid næppe formindsket. Således forbliver også de tolknings- og forskningsansatser, som skitseres i det efterfølgende, i en ejendommelig svævetilstand over aktivisternes hoveder og har selv kun vundet begrænset indpas i diskussionerne i basis.

Herbert Marcuse

I de nye sociale bevægelers selvrefleksion er allerførst den *senkapitalisme-tese*, som blev udviklet i omegnen af den Kritiske Teori, blevet virksom - frem for alt i den version, som *Herbert Marcuse* selv har fremført i bevægelsernes diskussioner (jvf. biografien af *Katz* 1982 og fortolkningerne hos *Claussen* 1981). Den tager sit udgangspunkt i efterkrigserfaringen om en manglende samfundsmæssig opposition i de kapitalistiske metropoler og ser årsagerne hertil i den relativt sikrede materielle behovstilfredsstillelse og i massekulturelle behovs- og bevidsthedsmanipulationer. I den dybt integrerede og beherskede klasses »lykkelige bevidsthed« lod der sig ikke udpege nogen spor af en subjektiv nødvendighed for radikal omvæltning, selvom den objektive nødvendighed af en sådan fremstod stadig mere påtrængende (*Marcuse* 1967). Enheden af fremskridt og undertrykkelse, af velfærds- og krigsfærdsstat giver sig af den grundlæggende irrationalitet i den samfundsmæssige produktion, som både forøger det bestående samfunds materielle rigdom - en nødvendig forudsætning for radikal omvæltning - og udvider mulighederne for politisk og social kontrol og lammelse af de kræfter, der tilstræber samfundsforandring. »Alle materielle og intellektuelle kræfter, som kunne indsættes for realiseringen af et frit samfund, er til stede.« (*Marcuse* 1980: 12). Men oppositionen koncentrerer sig nødvendigvis i det bestående samfunds randgrupper, ghettobefolkningen og de underprivilegerede samt de privilegerede lag, som kan sætte sig imod den manipulerende samfundsmæssige styring, eksempelvis som det kom til udtryk i studenterbevægelserne. De antiautoritære protestbevægelser er alene katalysatorer eller »katalysegrupper« for den samfundsmæssige omvæltning og ikke et nyt »revolutionært subjekt«, som træder i stedet for den dybt integrerede arbejderbevægelse (*Marcuse* 1978, *Claussen* 1981). Deres betydning ligger i deres negatoriske potenser, i den kraft

af »rebellerende subjektivitet«, som forbereder eller udvikler en desintegrativ, krisemæssig samfundsudvikling.

Ud af katalysegrupperne kan der opstå en »ny populisme«, som praktisk kritiserer den leninistiske model for den proletariske revolution gennem en »partikulær klasse« og i stedet begriber individualiteten (og ikke det »objektive klassetilhørsforhold«) som basis for frigørelsen (således *Marcuse* 1978 i tilknytning til *Bahros* »Alternativet«). Teori retter sig i denne opfattelse mod vækkelsen og forstærkelsen af det intellektuelle grundlag for de negatoriske kræfter, idet den henviser til regresive fortolkninger (naturmystik, romantisk teknikkritik, »ny inderlighed«, »politik i første person«) og integrationstendenser i bevægelserne og konfronterer disse med konsekvent overprægnante analyser af samfundsmæssige udviklingstendenser. Målet er ikke en samlet teori, som forsøger sig med objektivistiske revolutionskalkyler, men derimod kritisk orienteringshjælp mod revolternes fejltagelser. Anknytningen til protestpotentiale tabes af de yngre forfattere, som ganske vist forholder sig til analysen af den »negative samfundsmæssiggørelse«, men imidlertid opfatter denne som overmægtig og »reelt subsumerende« (eksemplarisk hos *Breuer* 1977, 1978). *Marcuse* blev således erklæret for en »død hund«: »Netop hans yderste vilje til revolution, som gennemtrænger hele hans tænkning, lader endelig denne fremtræde som det, den er blevet til under den fuldendte kapitalismes betingelser: en kimære. Idet *Marcuse* i en åndeløs anstrengelse, hvor man allerede aner hele forgævesheden i hans forehavende, endnu engang gennemspiller alle revolutionsteoriens muligheder - fra utopisk socialisme over elendighedsteori til surrogatformerne af en marxistisk forklædt reprise for den borgerlige opklaring og den tyndslidte apoteose for 'umiddelbar behovstilfredsstillelse' - lader han dens objektive umulighed træde frem« (*Breuer* 1977, s. 241f). Denne negative anmeldelse, som er udfærdiget ud fra den høje forventning om en sammenhængende revolutionsteori, fordrejer snarere betragtningen af *Marcuses* teoretiske praksis og dennes forhold til de nye sociale bevægelser. Dette kan her ikke eftervises, end ikke i grove træk; nogle henvisninger må her blot række.

Udrustet med det kritiske værktøj fra »opklaringens dialektik« og placeret i et efterkrigssamfund, hvis produktivitet ikke lader noget alternativ opstå i forhold til den industrimentelle fornufts herredømme, får Kritisk Teori status af en flaskepost. I hvert tilfælde tilføjer *Marcuse* kritikken af den »totalitære epoke« de negatoriske elementer (allerede i »Eros og civilisationen«, 1955), som henviser til de kommende årtiers protestmotiver. I sin Freud-tolkning har han opridset grundtræk af et modbillede, som tydeligt bærer økologiske og feministiske træk. De kræfter, som

trænger på for dette alternativ, lokaliserer han for det første i subjektet, mere præcist i den menneskelige driftsstruktur, hvis samfundsmæssige modellering må blive stadig mere prekær og som også kunne afgive en driftsbasis for et frigjort samfund. (*Jürgen Habermas* har for nylig henvist til dette aspekt, se »Psychischer Thermidor und die Wiedergeburt der rebellischen Subjektivität« i: *Habermas* 1981a). Uafhængig af hvordan man idag måtte stille sig til opfattelser, som er støttet på en biologisk funderet driftsteori, - og debatten herom er på ingen måde afsluttet (jvf. *Görlich* m.fl. 1980) -, så er individ og subjektivitet blevet til vedvarende temaer i diskussionerne med og om de nye protestgrupper (således ikke mindst i den narcissisme-diskussion, som føres heftigt i BRD og i USA), og dette trods alle skrækvisioner om totalt samfundsmæssiggjorte individer. For det andet så *Marcuse* udfoldelsen af rebellerende kræfter som bundet til frisættelsestendenser indenfor det samfundsmæssige arbejdes område (arbejdsetikkens sammenbrud, arbejdsløshed, automatisering), hvis eksplosionskræfter vi idag kan se tydeligere.

Marcuse har således udstyret den kritiske flaskepost med opmuntrende »utopier«. I modsætning til andre repræsentanter fra den Kritiske Teori mere snævre kreds, for hvem *Marcuses* »positive« træk forblev fremmede, hilste han opruddet velkommen og videreudviklede sine samfundsteoretiske ansatser midt i håndgemængten. Hans resultater i diskussionerne med de nye protestpotentialer ser nogenlunde således ud:

- Samfundsforandring har ikke længere nogen privilegeret social bærer og lader sig ikke opvise gennem en objektivistisk rettet revolutions-teori;
- den er bundet til en subjektivitet i udfoldelse, til dens rebelske forhold til den herskende rationalitet;
- Protestpotentialitet tenderer mod en diffus desintegration, som virker smittende. Organisationsansatser og Kooperation finder kun sted på lokalt eller ringe formaliseret plan.
- Dens praksis er truet både indefra og udefra (regressive tendenser - repression).

En fornyet beskæftigelse med *Herbert Marcuse* i sammenhæng med diskussionen om de nye sociale bevægelser (og ikke som en resultatløs bagtrop til en revolutionsteoretisk marxisme, således som ikke kun *Breuer* affærdiger ham) kunne på forskellige niveauer være frugtbar. Allererst gælder dette for de nye bevægelseres indhold: økologi, feminisme, æstetik og individualitet er gennem *Marcuse* blevet behandlet i delvis skiftende fortolkninger, som sagtens kunne give ansporinger. *Marcuse* giver også sigtpejlinger for en mulig praksis for teorien i betydningen bevidstgørende kritik, såvel i forhold til de samfundsmæssige forhold (betoning af en

empirisk funderet samfundsanalyse) som i forhold til de udviklende eller retarderende kræfter indenfor de oppositionelle strømninger. Men det vil selvfølgelig være urimeligt heraf at håbe på en modelformet praksis eller en sikret teori.

Alain Touraine

Alain Touraine har siden 60'erne i talrige arbejder udviklet en kritisk version af ideen om det *postindustrielle eller programmerede samfund*, hvori de nye sociale bevægelser tildeles en central placering. Udgangspunkt er den tese, at vi lever i en fase af samfundsmæssig overgang - mutation. Det industrielle samfund går under, og konturerne af et nyt, programmeret samfund bliver stadig tydeligere (*Touraine* 1972, 1973, 1976). I denne proces mister økonomiske afgørelser og kampe deres særegenhed. Langt snarere bliver den økonomiske vækst - og videre centrale samfundsmæssige initiativer - bestemt gennem den politiske proces og den samfundsmæssige organisation som helhed. »Alle områder af det sociale liv, opdragelsen, forbruget, informationen falder mere og mere ind under det, som man tidligere kunne kalde produktivkræfterne.« (*Touraine* 1972: 10). Dermed bliver tendentielt alle områder til genstand for politisk formning, askriptive og traditionelle strukturer forsvinder.

Den aktuelle overgangssituation er præget af kampene om målene og magtpositionerne i det opkommende programmerede samfund. I første omgang er teknokratiet rykket ind i herskabspositionerne som samfundsformende kraft og udfolder deres projekt: »Den teknokratiske stat tilintetgør nettet af sociale relationer og kræver livet i isoleringen, som er begrænset til konsumet og af en intimitet, som er kendetegnet ved manglen på socialrelationer.« (*Touraine* m.fl. 1976: 12). Samtidig opstår der med de nye sociale bevægelser en modstander, som kræver en selvstændig - ligeledes som tendens altomfattende politisk formning af alle livssammenhænge, som udarbejder egne målsætninger i hverdagslivet og som vil tage fremtiden i egne hænder. Denne tendens til selvorganisering af det sociale liv er ganske vist objektivt anlagt i det programmerede samfund, men kan kun frisættes gennem social og politisk aktion (*Hegedus* 1981). Det industrielle samfund, og med det arbejderbevægelsen, er på ingen måde forsvundet, men den centrale samfundsmæssige konflikt har forskudt sig. De forskellige kimformer og ansatser, som idag er synlig i sociale konflikter og kampe, rummer i sig muligheden af en social bevægelse, som kan bestemme det postindustrielle samfunds fremtid. »Visheden om den store mutation«, det omfattende samfundsmæssige brud, er det orienteringsmærke, som viser vejen i *Touraines* nyere analyser

(*Touraine* m.fl. 1978, 1981, 1982); dét er målestokken for bedømmelsen og berettigelsen for den »sociologiske intervention« i ansatserne til social bevægelse. Denne skal i grupperne af aktive forcere afdækningen af den centrale samfundsmæssige magtkonflikt med teknokratiet og muliggøre en tilsvarende praksis. Nye sociale bevægelser er for *Touraine* ikke kun krisesymptomer eller negatoriske grupperinger i en helt overmægtig samfundsmæssiggørelsesproces, men skjuler i sig langt snarere muligheden af en samfundsmæssig aktør, ligesom arbejderklassen gjorde det i det industrielle samfund - blot nu med væsentligt mere vidtgående udfoldelsesmuligheder (nemlig historitetens). Imidlertid har vi nu (analogt til arbejderbevægelsens konstitution) ligeledes at gøre med en kulturel, social og politisk konstitutionsproces for en sådan bevægelse, hvis videreudvikling er uvis (*Melucci* 1980, *Evers* 1981, *Evers/Szankay* 1981).

Touraines billede af et programmeret samfund opviser ved første øjekast store lighedspunkter med *Marcuses* »éndimensionale samfund«. Den grundlæggende analytiske opfattelse bærer imidlertid en helt anden håndskrift, hvor også den er blevet videreudviklet i en stadig diskussion med bevægelserne siden Pariser-Maj-begivenhederne. Hans analytiske ansats, som blev udkastet i industrisociologiske studier i 50'erne og 60'erne, er handlingsteoretisk præget, også når han optager centrale motiver fra den Marxske teori (arbejds- og produktionsbegrebet står i centrum for en samfundsanalyse, som desuden er orienteret mod en radikal samfundsforandring i betydningen »udtræden af forhistorien«). *Touraine* vender sig polemisk mod samfundsmodeller - som den i det »éndimensionale samfund« - hvori samfundet fremstår som en blok, fanget i vækstvanen og dømt til ubevægelighed gennem ideologiske apparater (*Touraine* 1978: 9ff). Hans konstruktion af samfundet som handlingssystem afgrænser sig bevidst fra dem, som kun levner ringe plads til handlingerne og de sociale bevægelser. Med det industrielle og endnu mere med det opkommende programmerede samfund er muligheden givet for den bevidste formning af samfundet, dets selvprogrammering. Selv om statslige og nye former for social kontrol i øjeblikket behersker billedet af samfundet, og selv om sociale bevægelser mest står som marginale kræfter ved udkanten, så er det sociologernes opgave at hæve mulighederne for selvorganisering til bevidsthed og gøre dem til konceptionelt udgangspunkt: I samfundets hjerte brænder de sociale bevægelsers ild. Også når de centrale temaer i de aktuelle sociale konflikter synes at være kulturel vægring, natur eller stat, så drejer det sig i virkeligheden - således *Touraine* med relation til *Marx* - i de sociale kampe om samfundets selvproduktion. Modstan-

der af de sociale bevægelser er teknokratiet som organisator af det samfundsmæssige liv. I stedet for kampen mellem kapital og arbejde i fabrikken træder modstanden fra grupper mod apparatets herredømme, som strækker sig ud over alle samfundsmæssige delområder. I disse sociale og politiske kampe drejer det sig ikke længere kun om arbejderrettigheder, profession, status eller fællesskaber, men de angår mere og mere alle samfundsmæssige områder (sundhed, sexualitet, energiproduktion etc.). *Touraine* udvikler en fasemodel for udviklingen af de nye sociale bevægelser:

1. Arbejderbevægelsens nedgang (dens institutionalisering som vigtig politisk kraft).
2. Kulturkritik (hensygnen i den industrielle kultur, som fremtræder som civilisationskrise).
3. Den store vægning (diffuse fremtidsforhåbninger, protestgruppernes selvindesluttethed).
4. Statskritik (kritik af repressionen og det ambivalente råb efter mindre stat).
5. Tilbagetrækning i kommunitære utopier (autonomiønsker og identitetsøgning i smågrupper og projekter).
6. Populisme (forsvar af den kollektive identitet).
7. Nye sociale bevægelser (antiteknokratiske kampe).

Også i denne udviklingsopfattelse bliver de handlingsteoretiske præmisser synlige. Dannelsesprocessen for de nye sociale bevægelser bliver opfattet som konstituering af et kollektiv-subjekt i dimensionerne »identitet« (selvkonstitution som kollektiv aktør), »totalitet« (bestemmelse af det samfundsmæssige felt og målene for kampen) og »opposition« (identificering af modstanderen). Sociale kampe - i betydningen nye sociale bevægelser - optræder først, når modstanderen er bestemt. Alle andre modstandselementer (individualitet, natur, tradition) lader sig let assimilere af den herskende elite. I de antiteknokratiske kampe drejer det sig om selvforvaltning; de lever af at bringe professionelle og ramte sammen mod apparaterne (*Touraine* 1978: 34ff).

Men dette er endnu fremtidsmusik. I 1978 har *Touraine* sammen med sine medarbejdere startet en undersøgelse af forskellige sociale bevægelser i Frankrig, uden overmåde optimisme mht. deres udviklingsgrad: »Den aktuelle, næsten fuldstændige spaltning mellem på den ene side partipolitikken og på den anden side sociale bevægelser og offentlige diskussioner melder ikke om deres snarlige triumf, men betyder først begyndelsen til en rekonstruktion af det politiske liv. Nye sociale bevægelser vil først vinde betydning, når de trænger ind i den officielle politiske sfære, når de når fra de rolige sidegrene til hovedstrømmen.« (*Touraine* 1978:37).

Den perspektivændring, som bliver mulig med *Touraines* analytiske definition af social bevægelse - »Den er den organiserede kollektive aktion, hvorigennem en klasse kæmper for den samfundsmæssige kontrol over historiciteten i en given, historisk bestemt sammenhæng«, *Touraine* 1978: 49) -, lader sig tydeliggøre gennem hans »tilbageblik« på arbejderbevægelsen: »Arbejderklassen er i det industrielle samfund ikke nogen form af varen; den er en historisk aktør, en levende, kæmpende, tænkende aktør, magtløs eller rebellerende, men altid en aktør. Vores industrialiseringshistorie og vores industrielle samfunds fungeren bliver ikke kontrolleret af mekanismer og love, men af sociale relationer og derfor af aktioner, af konfligerende sociale bevægelser, f.eks. af bourgeoisie og arbejderklasse. Resten er metafysik« (*Touraine* 1978: 49). *Touraines* opfattelse bliver således til kontrastprogrammet i forhold til den marxistiske tradition. Sociale bevægelser konstituerer sig i sociale konflikter og relaterer sig til kulturelle orienteringer - de er ikke manifestationer af objektive modsigelser. Sociale bevægelser retter sig ikke i første linie mod staten og er ikke kampe om magten. Det er klasseaktioner, som retter sig mod en social modstander. Sluttelig er sociale bevægelser ikke frembringere af mere fremskredne samfund - de kæmper indenfor et kulturelt felt for et *andet* samfund. Det drejer sig ikke om overvindelse. »Sociale bevægelser er *ikke* produkter af samfundsmæssige kriser og politisk herredømme; de kæmper om gentagelsen af viden, merprodukt og kulturelle modeller, som den herskende klasse har tilegnet sig til sin fordel« (*Touraine* 1978: 106).

Sociologernes rolle er så at bringe de positive muligheder - det højeste niveau af historisk praksis - til orde i bevægelserne, at styrke deres (selv-) forståelse og argumentere mod deres forbliven på forstadierne (1-6). Sociologen skal gøre de centrale konflikter i det nye samfund synlige. Denne dobbeltrolle af forsker og profet kendetegner den »sociologiske interventions« forskningsdesign. Nu foreligger resultaterne fra undersøgelserne af studenterbevægelsen i 1976, af økologibevægelsen og af de etniske selvstændighedsbevægelser (den occitane bevægelse) - et væld af materiale om refleksionsprocesserne i aktivgrupper, deres udvikling og perspektiver. Selvom de repræsenterer det mest fremskredne forskningsniveau, er resultaterne ejendommeligt utilfredsstillende. Usikker er vurderingen af, om de sociale konflikter har gjort skridt i retning af en social bevægelse - en usikkerhed, som har forstærket sig siden oprettelsen af venstregeringen i Frankrig og de sociale bevægelseres aftagen. Uklart er også om ikke definitioner og undersøgelsesplan til dels har ført til videnskabsfokus, dvs. om ikke de sociologiske udråbere er blevet overbevist af ekkoet fra deres egne stemmer (*Amiot* 1980). Men trods dette

finder jeg en intensiv beskæftigelse med studierne for nyttig, og det ville også være ønskeligt, hvis der her i landet - med ulig mere udviklede nye sociale bevægelser - blev udviklet studier, som orienterede sig mod *Tourraines* »sociologiske intervention«. Dette uden nødvendigvis at overtage dennes handlingsteoretiske præmisser eller lade sig rive med at de store armsving, som udgår fra visheden om »mutationen«.

Hirsch, Roth, Altvater m.fl.

Mere skeptisk overfor sådanne epokale forventninger forekommer de overvejelser, som ud fra Grenoble-skolens imperialismediskussion (arbejder af *Palloix, Aglietta* og andre - en oversigt findes hos *Deubner* m.fl. 1979, *Bühler* 1981) har formuleret en anden fasemodel for den kapitalistiske udvikling. Der gås her ud fra en aktuel krise for »Fordismen« som den dominerende samfundsmæssiggørelsesform, der har sat sig igennem i 20'erne i USA og efter den 2. verdenskrig i BRD og de højtudviklede vesteuropæiske lande.

Begrebet fordisme - som historisk henviser til Fords banebrydende Model T og teoretisk knytter an til *Gramsci* - står for taylorisering af arbejdet, kapitalforøgelse gennem masseproduktion af konsumgoder og gennemkapitalisering af reproduktionsområdet (*Hirsch* 1980, *Hirsch/Roth* 1980). Den fordistisk bestemte gennemkapitalisering af samfundet (sml. også begrebet om den sig gennemsættende kapitalisme hos *Funke* 1978) fører til samfundsmæssige desintegrationsprocesser og medfører også som tendens en transformation af staten. Den bliver til velfærds- og overvågningsstaten, som er tilstede i alle samfundsmæssige sfærer, til den integrale »sikkerhedsstat«. Denne fordistiske struktur giver også billedet af de sociale modsætninger og klassekampe nye konturer. Spaltningen og udgrænsningen, ødelæggelsen af naturgrundlaget, den fremtvungne mobilitet, opløsningen af sociale sammenhænge, de vareformede behov og relationer, undergravelsen af værdimønstre og fjernelsen af historisk bevidsthed - alt dette danner grundlaget for den tilsyneladende oprævelse af de sociale konflikter, for decentraliseringen og segmenteringen af sociale bevægelser.

Forventningerne til de negatoriske potenser af katalysatorvirkende grupper bliver tydeligt nedsat i denne teoretiske sammenhæng, da et spaltet og segmenteret samfund kun giver meget ringe resonansbund for disse. Også epokale strømninger er vanskelige at forestille sig, thi de fragmenterende grøfter og politikker virker imod dem. En fælles retning for bevægelsepartiklerne er i hvert tilfælde ikke til at se teoretisk. Mere tydelig er imidlertid den mulighed, at de nye sociale bevægelser også kan være bærere af post- eller neofordistiske samfundsmæssiggørelsesformer -

som en ny form for kapitalistisk regulering (indeholdende skyggeøkonomi, uformelle sektorer, bløde teknologier m.v.), hvis fulde omrids dog endnu ikke er tydelige.

Fordisme-opfattelsen knytter an til marxismens økonomikritiske tradition og forsøger at nyvurdere reproduktionsområdet og statens rolle under de funktionsbetingelser, som sættes af en bestemt fase af den kapitalistiske samfundsmæssiggørelse. Den vender sig mod det kulturkritisk stimulerede billede af senkapitalismen og det éndimensionale samfund og forsøger at undgå den fantasiløshed, som ligger i at tale om det »tiltagende« og det »tendentielle« i bestemmelsen af mulige udviklinger. Men en indgående analyse af den nuværende fordisme-krise og af konturerne til den kommende »neofordistiske« samfundsmæssiggørelsesmodus mangler fortsat. En sådan kunne knytte an til den nuværende diskussion om de »lange bølger« (*Altwater* 1982, *Huber* 1982), hvis den undlod at give for megen plads for den teknologiske opfattelse omkring basisinnovationer og fastholdt, at en ny fase i akkumulationsprocessen kun kan bæres af en omfattende socioøkonomisk og politisk nystrukturering af samfundsmæssige institutioner. For analysen af de nye sociale bevægelser giver dette den konsekvens, at de begribes som konfliktformer i en specifik samfundsmæssiggørelsesmodus og dennes krise - muligvis også som modstandsformer til eller varsler om en neofordisme. Der er således ikke grund til at ringeagte de nye sociale bevægelser, som er fuldt på højde med tiden, og som ikke lader sig presse ind i arbejderbevægelsens normative mønstre. Men de er ikke nødvendigvis den antagonistiske modspiller til et teknokrati. Tværtimod er de muligvis integrerede bestanddele af det fremtidige akkumulationsprojekt - og dette ikke som kollektivsubjekt, men i deres myriadeartede form.

Fortrinnene ved denne »fordisme«-opfattelse, som endnu kun foreligger i grove træk, ligger for mig at se i det forhold, at den sætter fingeren centralt på et svagt punkt i diskussionen omkring de nye sociale bevægelser. Denne diskussion er kørt fast i alternativet kontinuitet (økologisk oplyst kapitalisme etc.) eller brud (økosocialisme eller tilsvarende katastrofebilleder). Med »fordisme«-opfattelsen er der her tale om en berigelse i form af den historisk oplyste variant: drastisk forandrede reproduktionsmodeller på grundlag af kapitalvaloriseringens kontinuitet.

Jürgen Habermas

Jürgen Habermas har for nylig grundlagt en teori om den kommunikative handlen (*Habermas* 1981). Deri præciserer han tidligere ansatser til en tolkning af de nye sociale bevægelser (*Habermas* 1977, 1979). Disse er centreret omkring tesen om »kolonialiseringen af livsverdenen gennem et

selvstændiggjort økonomisk og administrativt system« - en tese, som er udviklet i tilknytning til *Max Webers* teori om den samfundsmæssige rationalisering (*Habermas* 1979: 19). Gennem livsverdenens erosionsprocesser kommer det til en overvejning af gamle konflikter med nye konflikter (produktivistisk kerne versus vækstkritisk periferi), i hvilke den »kommunikative hverdagspraksis' egenbetydning« og »livsformernes grammatik« forsvares. I forhold til »lidelsen under afsavnsfremtrædelserne i en kulturelt forarmet og énsidigt rationaliseret hverdagspraksis« reagerer de nye sociale bevægelser »gennem en revitalisering af forspildte udtryks- og kommunikationsmuligheder« (*Habermas* 1981, bd. 2: 580f).

Ud fra perspektiverne i *Habermas'* »teori om det moderne«, som konstaterer en ambivalent situation af historisk mulighed for og samtidig synlig trussel mod kommunikativ handlen, fremstår de nye konflikter og bevægelser væsentligt som tilbagetræknings- eller modstandspotentiale, som sigter mod en inddæmning af den fremadskridende formal-organisering af handlingsområder. Nye territorier kan de - ifølge *Habermas*, som dog tilskriver kvindebevægelsen emancipatoriske kvaliteter - imidlertid ikke åbne. De nye sociale bevægelser er også indfanget i »det modernes dialektik«, og der er for dem kun bagudgangen åben.

Det er derfor også følgerigtigt, når *Habermas* holder fast ved begrebet om neopopulismen og undgår begrebet om de nye sociale bevægelser. Disse bevægelser er populistiske »for det første fordi der ikke er nogen klar tilordning til sociale grupper, og for det andet fordi de politiske orienteringer i det væsentlige er negativt bestemt som afværgelse mod anonyme bureaukratiske strukturer, som afværgelse af det, der subjektivt erfares som farer ved det tekniske fremskridt, som afværgelse af ikke særlig præcist analyserede farer slet og ret. Sådanne grupper holdes ikke sammen gennem et fælles politisk målperspektiv« (*Habermas* 1981a: 318f). Deres politiske status forbliver derfor nødvendigvis ambivalent. På den ene side udgør de nødvendige korrektiver og modvægte til de økonomiske og bureaukratiske rationaliseringsstrategiers imperialisme, thi de kriser, som opstår i den materielle reproduktions områder, opfanges med en patologisering af livsverdenen som pris. Derudover kæmper kvindebevægelsen, og også de gamle og bøsserne, for virkeliggørelsen af et uindløst løfte fra det moderne: for universel lighed. Men trods dette opviser disse bevægelser - også kvindebevægelsen, hvor den går ud over lighedsfordringen - stærkt antimodernistiske træk, som stiller spørgsmålet om hele de moderne som projekt. Under de nuværende samfundsmæssige betingelser ser *Habermas* for de nye protestbevægelser fare for en koalition med meget forskellige konservative kræfter, som også truer de positive resul-

tater af det moderne (politiske friheder, universalistisk moral, uddifferentierede sfærer af videnskab og kunst).

Habermas' samfundsteoretiske udkast sigter på en kombination af bevidstgørende og »frelsende« kritik. »For os marxister stiller der sig det problem, hvordan de erfaringer, som artikuleres i sådanne bevægelser, bedst kan fortolkes, således at vores udlægning kan accepteres af de umiddelbart ramte grupper, således at vores hypotese, at disse bevægelser er blevet forårsaget af den politisk ukontrollerede kapitalistiske udvikling, kan gøres troværdig.« (*Habermas* 1981b: 496). Til dette kommer en frelsende kritik - i tilknytning til *Benjamin* -, som peger mod en tilegnelse af ekspertkulturen ud fra livsverdenens synsvinkel, thi den esoteriske uddifferentiering af forskellige kulturområder (videnskab, kunst, moral) har ført til en forarmelse af livsverdenen og indkapslet perspektiverne for et godt liv. »En differentieret tilbagekobling af den moderne kultur med en hverdagspraksis, som er henvist til vital overlevering, men forarmet gennem den rene traditionalisme, vil imidlertid kun lykkes, hvis den samfundsmæssige modernisering *også* kan fæstnes i *andre* ikkekapitalistiske baner, hvis livsverdenen kan udvikle institutioner, som begrænser den systematiske egendynamik i det økonomiske og administrative handlings-system.« (*Habermas* 1981b: 462).

Med sit formidlingssystem af handlings- og systemteori, af et system og en livsverden, som kopleet fra hinanden og samtidig relateret til hinanden, er *Habermas* delvist blevet mødt med skarp afvisning. Således taler *Stefan Breuer* om en »afpontensering af den »Kritiske Teori«: »*Habermas* ønsker en kapitalisme, som begrænser sig til udbygningen af arbejdet, og et kommunikativt bureaukrati, som standser op ved dørene til skole, universitet, parlament og familie. Det sene 18. århundrede har vel nogenlunde svaret til denne forestilling«. (*Breuer* 1982: 140) Sådanne fortolkninger begunstiges af den omstændighed, at *Habermas* endnu ikke reelt har gennemført sit program for en analyse af den kapitalistiske udvikling i dimensionerne system og livsverden. Men at den teoretiske problemstilling - en formidling mellem handlings- og systemteori - ikke kan fejles på bordet med let hånd burde vel denne hastige gennemgang af de samfundsteoretiske ansatser have vist. Thi sociale bevægelser befinder sig nok i et skæringspunkt, som enten forleder til en handlingsteoretisk forflygtigelse af samfundsmæssige strukturer eller til fastlåsning af de bevægede protester i struktur kategorier.

Jeg vil på dette sted undlade en »teorisammenligning« og heller ikke foreslå nogen kombination af forskellige teorielementer. Muligvis er diskussionen også endnu for uudviklet til sådanne forsøg. For de videre debatter finder jeg følgende konklusioner vigtige:

1. Diskussionen med nye sociale bevægelser nødvendiggør samfundsteoretisk refleksion. Hvor deres substans ikke blotlægges, er der fare for det, som et gammelt ordsprog så rammende har karakteriseret: »Som man råber i skoven får man svar«.

2. Det er øjensynligt ikke tilstrækkeligt at foretage nutidsanalyser. De nye sociale bevægelser aktionsfelt henviser til mulige fremtider, som de socialvidenskabelige forskere ikke kan undslå sig for at medtematisere. Minervas ugle må flyve allerede før skumringen.

3. Når nye sociale bevægelser sigter mod samfundsmæssige udviklingsveje, så er diskussionen i forhold til grupper, aktioner, projekter og konflikter i bevægelsen selv en vigtig mulighed for at videreudvikle samfundsanalyserne.

4. Berøringsangsten i forhold til »revolutionsteoretiske« spørgsmål bør forsvinde. I dette drejer det sig ikke om at operere med visheder, men om bevægelser mulige bidrag i sammenhæng med samfundsmæssig forandring.

5. De nye sociale bevægelser tvinger de socialvidenskabelige forskere til en fornyet refleksion over deres praksis. Dette gælder for såvel deres forskningspraksis som for deres politiske engagement. Modellerne fra de partiintellektuelle i arbejderbevægelsens tradition eller fra de venstreintellektuelle i studenternes protestbevægelse udgør ikke længere brugbare orienteringer. Hengivelse til indsigt er der vel heller ingen af de præsenterede ansatser, der vil begrænse sig til. Det, der er brug for, er nye kooperationsformer (og en tilsvarende teoretisk »overbygning«), hvori den sociologiske refleksion kan være produktiv.

Litteraturliste

- Altvater, E.*, 1982: Der Kapitalismus vor einem Aufschwung? Über Theorien der 'langen Wellen' und der 'Stadien', i: *Wirtschaft und Gesellschaft* 2/82, 195 ff.
- Amiot, M.*, 1980: L'intervention sociologique, la science et la prophétie, i: *Sociologie du Travail* 4/80, 417 ff.
- Babrom R.*, 1980: *Elemente einer neuen Politik*, Berlin
- Berger, P.L.* u.a., 1975: *Das Unbehagen in der Modernität*, Frankfurt/New York
- Brand, K.W.*, 1982: *Neue soziale Bewegungen - Eine Zwischenbilanz*, Opladen
- Breuer, S.*, 1977: *Die Krise der Revolutionstheorie*, Frankfurt/M.
- Breuer, S.*, 1978: Subjektivität und Maschinisierung, i: *Leviathan* 1, 87 ff.
- Breuer, S.*, 1982: Die Depotenzierung der Kritischen Theorie, i: *Leviathan* 1, 132 ff.
- Bühler, M.*, 1981: Weltmarkt, internationale Arbeitsteilung und nationale Reproduktion, i: *PROKLA* 44, 139 ff.
- Deubner, C.*, u.a., 1979: *Die Internationalisierung des Kapitals*, Frankfurt/New York
- Ellul, J.*, 1974: *Von der Revolution zur Revolte*, Hamburg
- Evers, A.*, 1980: Die politische Bedeutung der sozialen Bewegungen, i: *arch* 49, 36 ff.
- Evers, A.*, 1981: Was entsteht mit den 'neuen sozialen Bewegungen'?, *Man.*, Aachen
- Evers, A.*, u. *Z. Szankay*, 1981: Das gerissene Band, i: *PROKLA* 43, 43 ff.

- Funke, R.*, 1978: Sich durchsetzender Kapitalismus, i: *Starnberger Studien 2*, Frankfurt/M., 219 ff.
- Görllich, B.* u.a., 1980: *Der Stachel Freud*, Frankfurt/M.
- Glott, P.*, 1982: *Die Beweglichkeit des Tankers*, München
- Gorz, A.*, 1980: *Abschied vom Proletariat*, Frankfurt/M. (da., *Farvel til Proletariatet*, 1981).
- Gorz, A.*, 1980a: *Ökologie und Freiheit*, Reinbek. (da., *Økologi og frihed*, 1980).
- Guggenberger, B.*, 1980: *Bürgerinitiativen in der Parteidemokratie*, Stuttgart u.a.
- Habermas, J.*, 1977: *Stumpf gewordene Waffe aus dem Arsenal der Gegenauflärung*, i: *Duve, F.* u.a., (Hrsg.), *Briefe zur Verteidigung der Republik*, Reinbek, 54 ff.
- Habermas, J.*, 1979: *Einleitung*, i: *Habermas, J.*, (Hrsg.), *Stichworte zur Geistigen Situation der Zeit*, Band 1, Frankfurt/M., 7 ff.
- Habermas, J.*, 1981: *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/M.
- Habermas, J.*, 1981a: *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt/M.
- Habermas, J.*, 1981b: *Kleine politische Schriften I-IV*, Frankfurt/M.
- Hegedus, Z.*, 1981: *The political ecology movement and the new protest actor*, Man., Paris
- Hirsch, J.*, 1980: *Der Sicherheitsstaat*, Frankfurt/M.
- Hirsch, J.* u. *R. Roth*, 1980: 'Modell Deutschland' und neue soziale Bewegungen, i: *PROKLA* 40, 14 ff.
- Huber, J.*, 1982: *Die verlorene unschuld der Ökologie*, Frankfurt/M.
- Inglehart, R.*, 1981: *Post-materialism in an environment of insecurity*, i: *APSR*, 880 ff.
- Katz, B.*, 1982: *Herbert Marcuse and the art of liberation*, London
- Kitsuse, J.I.*, 1980: *Coming out all over: deviants and the politics of social problems*, *Social Problems* 1, 1 ff.
- Kraushaar, W.*, (Hrsg.), 1978: *Autonomie oder Getto?*, Frankfurt/M.
- Kriesi, H.*, 1982: *Soziologische Methodologie und die Rebellion der Betroffenen* i: *KZfSS* 4, 748 ff.
- Löw-Beer, P.*, 1981: *Industrie und Glück*, Berlin
- Marcuse, H.*, 1967: *Der eindimensionale Mensch*, Neuwied/Berlin
- Marcuse, H.*, 1978: *Über Bahro, den Protosozialismus und den Spätkapitalismus*, i: *Kritik* 19, 5 ff.
- Marcuse, H.*, 1980: *Das Ende der Utopie*, Frankfurt/M.
- Mast, C.*, 1980: *Aufbruch ins Paradies? Die Alternativbewegung und ihre Fragen an die Gesellschaft*, Zürich
- Mayer-Tasch, P.C.*, 1981: *Die Bürgerinitiativbewegung*, Reinbek, überarb. Aufl.
- Mayer-Tasch, P.C.*, 1980: *Ökologie und Grundgesetz*, Frankfurt/M.
- Melucci, A.*, 1980: *The new social movements: a theoretical approach*, i: *Social Science Information* 2, 199 ff.
- Narr, W.D.*, 1980: *Zum Politikum der Form*, i: *Leviathan* 2, 143 ff.
- Peters, J.*, (Hrsg.), 1980: *Nationaler 'Sozialismus' von rechts*, Berlin
- Pohrt, W.*, 1980: *Ausverkauf - Von der Endlösung zu ihrer Alternative*, Berlin
- Schimank, U.*, 1981: *Neoromantischer Protest im Spätkapitalismus*, Diss., Bielefeld
- Thompson, E.P.*, 1963: *The making of the English working class*, London
- Thompson, E.P.*, 1980: *Plebeische Kultur und moralische Ökonomie*, Frankfurt/M. u.a.
- Touraine, A.*, 1972: *Die postindustrielle Gesellschaft*, Frankfurt/M.
- Touraine, A.*, 1973: *Production de la société*, Paris
- Touraine, A.*, 1976: *Briefe an eine Studentin*, München
- Touraine, A.*, 1976: *Jenseits der Krise*, Frankfurt/M.
- Touraine, A.*, 1978: *La voix et le regard*, Paris
- Touraine, A.*, u.a., 1978a: *Lutte étudiante*, Paris
- Touraine, A.*, 1980: *L'Après-socialisme*, Paris
- Touraine, A.*, u.a., 1981: *Le pays contre l'état*, Paris
- Touraine, A.*, u.a., 1982: *Die antinukleare Prophetie*, Frankfurt/New York
- Vester, M.*, 1970: *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess*, Frankfurt/M. (da. *Proletariatets opståen som læreproces*, 1978).
- Vester, M.*, 1983: *Proletariat und neue soziale Bewegungen*, i: *Grottian, P./W. Nelles* (Hrsg.), *Grossstadt und neue soziale Bewegungen*, Basel, 1 ff. (da. overs. i *Kurasje* 34).

ariadne

FORUM FOR KRITISK SAMFUNNSTEORI

NYTT

Ariadne er et nytt, uavhengig teoretisk tidsskrift som vil tilstrebe en dialog som vil sprengre de tradisjonelle skillene mellom og innen fag og politikk.

Ariadne tar opp alternative økonomiske modeller og samfunnsplanlegging, men også internasjonale analyser og humaniora vil få plass. Særlig vekt vil bli lagt på nedrustningsproblemenene.

Artiklene vil i hovedsak bestå av originalbidrag fra nordiske samfunnsforskere, og fordi Ariadne sikter seg inn mot et nordisk publikum, vil alle tre skandinaviske språk bli brukt.

INNHold I NR. 2:

Jørgen Carlsen:

Den intellektuelle produktionsmåde

Nils Gilje:

Marxisme, liberalitet og sosialdemokrati

Prof. Thomas Ziehe:

Hva det hele dreier seg om - leksjon i narcissisme

Prof. Leif Holbæk-Hanssen m.fl.:

Alternativ økonomi

Dominique Bouchet:

Bidrag til en sosiologisk kritikk af økonomiens status

Debatt

Bok- og tidsskriftomtaler

Nr. 2 (ca. 150 sider) nkr.,—. Abonnement 4 nr. nkr. 170,—

Nr. 1 (216 sider) nkr. 48,—. Bl.a. Marx; Kritikk av klassekamp-teorien; Våpenkappløpet; Oppdragskrisen.

Bestill fra:

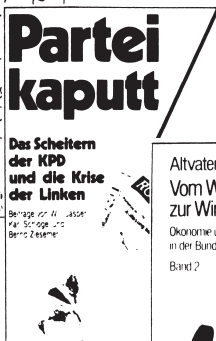
Postboks 45

N-5014 Bergen-Universitetet

Postgiro 3 40 57 76

Hos KURASJES Bogimport:

olle & wolter

Petra K. Kelly/Jo Leinen (Hg.)

PRINZIP LEBEN

Ökopax – die neue Kraft

Beiträge von
Robert Jungk,
Ulrich Albrecht,
Johano Strasser,
Wolf Perdelwitz,
Josef Huber o.g.

Rudolf Bahro

WAHNSINN MIT METHODE

Über die Logik der Blockkonfrontation, die Friedensbewegung, die Sowjetunion und die DKP.

Bacia/Scherer

PASST BLOSS AUF!

Was will die neue Jugendbewegung?

Værdiformsanalytisk rekonstruktion af Kapitalen. Del 3.

*Michael Eldred, Marnie Hanlon,
Lucia Kleiber og Mike Roth.*

Introduktion.

Vores fremstilling er nu nået så vidt, at en komplet rekonstruktion af *Kapitalens* bind 1 er tilendebragt. De læsere, som støder til her for første gang er naturligvis velkomne, men gøres opmærksom på, at ikke meget kan forstås, når det begrebslige grundlag, som er udviklet vha. den dialog-dialektiske procedure mangler.

Dialektisk tænkning - eller værre, spekulativ tænkning er sunket så dybt i den kultiverede bevidsthed, at den udlægges som kunsten at forfægte, at sort er hvid eller som vildt, højtravende og derfor grundløst tankespind. Nutidens samfundsforskere vil i dag ikke være i stand til at gøre meget andet end at vedkende sig den moderne, dannede bevidstheds ureflekterede fordomme. Hvis Hegel på Marx' tid blev behandlet som en »død hund«, kunne han i dag være manden i månen, så lidt forbindelse har han med noget »nede på jorden«.

Samfundsforskeren søger i dag mere end nogensinde at plante sin fod solidt i empiriske og historiske »facts«. Dialektisk tænkning ville vise forskeren, at han/hun i realiteten står i kviksand. Men med presset fra en karrieremulighed i den akademiske verden har samfundsforskeren næppe nogen mulighed for at opdage, at der ikke er fast grund under fødderne. At stå i kviksand til op over ørerne har dog også sine behagelige og narrotiske sider. En omhyggelig vurdering af den dialektiske tænkning ville kræve mange rolige og uforstyrrede timers refleksion; noget som sjældent kan opfyldes under moderne arbejdsbetingelser indenfor og udenfor den akademiske verden.

Denne tredje del af vores serie omhandler to emner, som Marx diskuterer i *Kapitalens* 3. bind. I vores fremstilling begrundes vi, hvorfor vi har ændret den fremstillingssystematik, som Marx anvender i *Kapitalen*. Ligeledes gives der i tillæggene til de enkelte paragraffer omfattende kommentarer til Marx' behandling af de to emner, som begge optræder efter præsentationen af »loven om profitatens tendens til fald« i *Kapitalens* 3. bind.

I den marxistiske tradition er denne lov ofte blevet betragtet som den *egentlige* afslutning af *Kapitalen*. I følge denne fortolkning er Marx' hovedværk en økonomisk teori om kapitalismens bevægelseslove og krise.

Den formanalytiske kritik, som præsenteres i denne artikelserie, skulle gøre det klart, at sådanne »love« er humbug (se især VRAK 4 § 57 ff). Den betydning vi tillægger rente- og revenueformsanalysen (især sidstnævnte har ikke været genstand for megen opmærksomhed i sekundærlitteraturen, mens førstnævnte er blevet behandlet som en del af teorien om konjunkturcyklen og kreditsystemet) peger på en alternativ fortolkning af kritikken af den politiske økonomi som en *formanalytisk kritik af økonomiske kategorier* og, herigennem, *kritik af umiddelbar bevidsthed*.

Renteformen er den mest feticherede fremtrædelsesform for det tingsliggjorte samfundsmæssige arbejdes (kapitalens) dominans over arbejdet. Rentebærende kapital er den endegyldige adskillelse af kapitalen fra arbejdet og dermed også pengekapitalistens løsgørelse fra den økonomiske aktivitet. Som det vil fremgå senere af den systematiske fremstilling efter kapitalanalysen indtager den rene rentier en særlig stilling hævet over den bestandige skiften mellem det private og konkurrencesatte livs sfærer. Rentieren demonstrerer på eksemplarisk vis indkomstformens centrale betydning for konstitueringen af den private sfære. Revenueformsanalysen præsenterer en fremtrædelsesform for forskellige værdikategorier, som mystificerer kapitalrelationen ved at udtrykke en symmetri og lighed mellem 3 karaktermasker overfor den aktive kapitalist (driftsherren). Den bevidsthed, som forbliver fanget af revenueformen kan heller ikke dechifrere den abstrakte lighed mellem ejendomsbesiddere, der fremtræder som et resultat af revenueformen. Begge emner for denne tredje del er derfor på ingen måde udtømt med kapitalanalysen.

Vi forfølger spørgsmålet om, eller i hvilken udstrækning, revenueformsanalysen kan betragtes som en analyse af den kapitalistiske økonomis »overflade«. I denne forbindelse formulerer vi en fundamental kritik af Marx' »trinitariske formel« (§ 32). Denne kritik implicerer nødvendigheden af at tage klasse-begrebet op til fornyet overvejelse (§ 33) på en måde som er fremmed for den konventionelle forståelse af »klasseanalyse«. Sædvanligvis er klasseanalyse en slags sociologisk eller historisk analyse, hvor empirisk identificerbare klasser dukker op i analysen af politiske begivenheder. Formanalysen overlader sådanne problemer til sociologer og historikere; den spekulative tænknings arbejde er afsluttet, når det modsigelsesfyldte i *den nuværende livsform er blotlagt* for den umiddelbare bevidsthed.

Hverken sociologi eller historie, som begge mangler et modsigelsesbegreb, er i stand til at gøre dette.

Endelig gives der i et appendix nogle kommentarer til noget af sekundærlitteraturen om revenueformsanalysen.

Værdiens renteform.

§ 24

Analysen af værdiens renteform begynder med at fokusere på den umiddelbare bevidsthed, at rentebærende penge er en bevægelse fra penge til flere penge, $P - P'$. Samtidig afsluttes analysen af den kapitalistiske produktionsproces med bestemmelsen af kapital som valoriserende værdi og således som en bevægelse fra penge til flere penge (§ 23). Analysen af renten overskrider den umiddelbare bevidsthed gennem at etablere forbindelsen mellem penges evne til at oppebære rente og valoriseringen af kapital. I fremstillingen af kapital som en valoriseringsbevægelse, der formidles gennem produktionsprocessen, forblev det et åbent spørgsmål, hvor de penge, som blev udlagt som kapital, kommer fra. Den udlagte kapital begribes nu som *udlånte penge*. Rente er *udlånsprisen* på den udlagte kapital.

(a) Også Marx fokuserer på samtidens umiddelbare bevidsthed og sætter denne bevidsthed i forhold til et bestemt trin i den kategoriale udvikling:

».. varecirkulationen er udgangspunktet for kapitalen. ... Hvis vi ser bort fra det stofflige indhold i varecirkulationen, fra udvekslingen af forskelligartede brugsværdier, og kun betragter de økonomiske former, som denne proces afføder, så finder vi som dens sidste produkt pengene. Dette sidste produkt af varecirkulationen er den første form, hvori kapitalen fremtræder. ... Man behøver ... ikke noget tilbageblik på kapitalens tilblivelseshistorie for at erkende, at pengene er dens første fremtrædelsesform. Den samme historie udspilles dagligt for øjnene af os. Enhver ny kapital træder stadigvæk i første omgang ind på scenen, dvs. markedet, varemarkedet, arbejdsmarkedet eller pengemarkedet, som penge, penge, der gennem bestemte processer skal forvandles til kapital« (Rh. 1,258, K1, 161).

Med ordene »varemarkedet, arbejdsmarkedet, eller pengemarkedet« sammenstiller Marx indledningsvist den produktive kapital (køb af produktionsmidler på varemarkedet og leje af arbejdskraft på arbejdsmarkedet) med rentebærende pengekapital (lån af penge på pengemarkedet). Han refererer imidlertid på et efterfølgende trin til cirkulationsformen $P - V - P$ og udelukker derved rentebærende kapital. Afsnittet konkluderer:

»Købe for at sælge, eller mere fuldstændigt, købe for at sælge dyrere, $P - V - P'$, synes ganske vist kun at være betegnende for en enkelt art kapital, købmanskapitalen. Men også den industrielle kapital er penge, der forvandles til varer og gennem salget af varer atter forvandles til flere penge. ...

Endelig, når det drejer sig om rentebærende kapital, fremtræder cirkulationen $P - V - P'$ i afkortet form, ... så at sige i lapidarstil, som $P - P'$.« (Rh. 1, 267f; K1 170)

Hvis vi her ser bort fra handelskapitalen (som vil blive behandlet i VRAK 4), så bemærkes det, at formlen $P - P'$ for rentebærende kapital ikke kan formuleres som »købe for at sælge dyrere«. Men Marx opstiller en »kapitalens almene formel« (ibid), der dækker såvel kapital, der handler med varer (og penge?) som rentebærende kapital. Efterfølgende, i løbet af undersøgelsens af »modsigelserne i den almene formel«, begrænser han dog analysen til »kapitalens grundform« (Rh. 1, 278, K1 178): »I løbet af vor undersøgelse vil vi finde, at både handelskapital og rentebærende kapital er afledede former for kapital« (Rh. 1, 280; K1, 179). I vores fremstilling behandler vi også først kun kapitalens grundform og udvikler så den rentebærende kapital som en afledet form.

(b) Marx fremhæver i begyndelsen af analysen af den rentebærende kapital i 3. bind af *Kapitalen*, at rentebærende pengekapital skifter hænder på en karakteristisk måde, som må adskilles fra køb:

»... den særlige måde, hvorpå den sælges som vare, nemlig udlånes i stedet for at blive afstået en gang for alle. ... overladelse på betingelse af tilbagebetaling, er overhovedet långivningens og låntagningens bevægelse, denne specifikke form for kun betinget afhændelse af penge eller varer ... I stedet for at købe eller sælge låner han ud. Denne långivning er altså den behørig form, når man vil afhænde værdisummen *som kapital* i stedet for som penge eller som varer ... Långivning og låntagning, i stedet for salg og køb, er her en forskel, som udspringer af varens - kapitalens - specifikke natur« (Rh. 3, 444f, 454, 457, 460; K3, 352, 360, 362, 366).

Skønt Marx bemærker, at »penge, som udlånes på denne måde, i denne henseende har en vis analogi til arbejdskraft« (ved at begge midlertidigt stilles til kapitalistens rådighed EHKR), så drager han ikke eksplicit den konklusion, som vi har gjort i VRAK 2 § 11, nemlig at transaktionen mellem arbejder og kapitalist også er en lånerelation. At han ikke drager denne konklusion kan forklares med den afgørende betydning, som kategorien 'arbejdskraftens værdi' har i hans analyse, som kræver, at arbejdskraft behandles analogt med industrielle varer. I *Teorier om merværdien* - i særdeleshed i diskussionen med de, som befordrede opløsningen af den Ricardianske skole ved en tankeløs brug af udtrykket 'arbejdets pris' - understreger Marx ikke desto mindre den særegne egenskab ved transaktionen mellem arbejder og kapitalist, uden at han dog foretager adskillelsen mellem lånerelation og salgsrelation.

»Det som bringes til marked er rigtig nok ikke arbejde men arbejderen. Det, som arbejderen sælger til kapitalisten er ikke hans arbejde, men den midlertidige brug af ham selv som arbejdskraft« (T 3, 132; TüM 3, 109).

Den almindelige anvendelse af udtrykket »midlertidig brug« svarer til 'lån' eller 'leje' i samme betydning, som pengekapital er udlånt.

§ 25

Valoriseringen af penge som kapital, som blev udviklet i slutningen af VRAK 2 (§ 23) kan nu mere præcist opfattes som *brutto valorisering*. Med introduktionen af rente opdeles kapitalens bruttovalorisering på *netto valorisering* og på *renteafkast*. I den rentebærende kapitalens bevægelse står renten i forhold til den udlånte pengesum. Denne pengesum (hovedstolen) er imidlertid samtidig udlagt kapital og således udgangspunkt for valoriseringsbevægelsen. Kapitalens profit fratrukket renteudgiften for denne kapital kaldes nettoprofit eller *virksomhedsprofit*.

Man kan tale om en *nettoprofitrate* eller kapitalens *nettovaloriseringsrate* som analog til rentefoden.

I Marx' udkast til *Kapitalens* tredje bind kommer analysen af rentebærende kapital først efter en yderligere udvikling af profitbegrebet. Profit relateres først til industriel kapital og bestemmes kvantitativt som »gennemsnitsprofit«. Da denne udvikling bringer konkurrence ind i analysen, udskydes den i vores rekonstruktion til konkurrence-analysen. Ydermere udvides profitbegrebet i Marx' udkast ved, at analysen af »handelsprofit« placeres før undersøgelsen af rente. I begyndelsen af afsnittet om rente står der:

»Da vi først behandlede den almindelige eller gennemsnitlige profitrate (i denne bogs afsnit II) havde vi endnu ikke at gøre med denne sidste profitrate i den færdige form, idet udligningen endnu kun fremkom som udligning mellem de industrielle kapitaler, der var investeret i forskellige sfærer. Det blev kompletteret i det forudgående afsnit, hvor handelskapitalens deltagelse i denne udligning og den merkantile profit blev undersøgt. Den almindelige profitrate og gennemsnitsprofiten kom nu til at ligge inden for snævrere grænser end før. Under den videre redegørelse må det erindres, at når vi i det følgende taler om almindelig profitrate eller gennemsnitsprofit, sker det i den sidste betydning, altså kun med henblik på gennemsnitsprofitens færdige form. Da denne herefter er den samme for den industrielle og den merkantile kapital, er det heller ikke længere nødvendigt at skelne mellem industriel og kommerciel profit. Hvad enten kapitalen er investeret industrielt i produktionssfæren eller merkantilt i cirkulationssfæren, afkaster den i forhold til sin størrelse den samme årlige gennemsnitsprofit.« (Rh. 3 442, K3 350)

Efter denne indledning følger en meget sammentrængt bestemmelse af rente som en »del af profitten« (Rh. 3 443; K3 351ff).

Det forekommer os, at form-analysen i Marx' fremstilling, endnu engang sammenblandes med kvantitative bestemmelser og vi har besluttet at adskille disse to aspekter. De kvantitative bestemmelser vil først blive inddraget i kon-

(a) Udtrykket 'aktiv kapital' anvendes normalt som en fællesbetegnelse for industriel kapital og handelskapital i modsætning til rentebærende kapital. Til og med analysen af revenu-formen begrænser vi analysen til kapitalens grundformer, som blev undersøgt i VRAK 2. Bestemmelserne - lige fra profitbegrebet og fremefter -, som er udviklet på grundlag af kapitalens grundformer, kan i den efterfølgende begrebslige udvikling anvendes både på industriel kapital og handelskapital.

(b) Ursula Pasero formulerer den rentebærende kapitalens fetichisme på følgende måde:

»Med analysen af den 'rentebærende kapital' fremstilles nu kapitalens selvstændiggørelse overfor den materielle produktion, dens tilsyneladende løsrivelse fra denne: 'I rentebærende kapital opnår kapitalrelationen sin mest ydre og fetichagtige form. Vi har her P-P', penge som avler flere penge, selvvaloriserende værdi uden den proces, som formidler yderpunkterne' (Rh. 3, 507; K3, 404)... I den rentebærende kapitalens form løser kapitalen sig i fremtrædelsesmåden P-P' overhovedet fra den materielle reproduktion; og selvom denne heller ikke »tidligere« var kapitalens mål, men blot valoriseringens middel så synes den nu at være fuldstændig udslettet.« (v. Holt/ Pasero/Roth *Zur Wertformsanalyse*, Frankfurt a.M. 1974, s. 119).

§ 27

Pengekapitalisterne er personificeringer af de penge, som lånes ud til *aktive kapitalister* eller *driftsherrer* mod betaling i form af rente. De udgør en *klasse* af pengekapitalister i samme betydning som jordbesidderne udgør en klasse (§ 21), - de personificerer nemlig en del af merværdien (§ 13), som tilsyneladende har selvstændiggjort sig med sin værdiform, rente. Selv når de to figurer, den aktive kapitalist (som modtager profit fra sin virksomhed) og pengekapitalisten (som modtager rente) er sammenfaldende, fordi den aktive kapitalist opererer med sin egen kapital, opdeles bruttoprofitten tankemæssigt i rente og virksomhedsprofit, som to kvalitativt forskellige former for kapitalafkast. Overfor den indkomst, som udspringer af de aktive kapitalisters virksomhed, står kapitalens renteafkast, som tilfalder den blotte personifikation af pengekapital, som ikke har nogen direkte rolle i kapitalens reproduktionsproces.

(a) Opdelingen af bruttoprofitten i virksomhedsprofit og rente, og den heraf resulterende opdeling af kapitalistklassen i »to slags kapitalister« (Rh. 3 481; K3 383) hviler ikke på nogen subjektiv opfattelse men på det faktum »at pengekapitalist og produktiv kapitalist virkelig står overfor hinanden, ikke kun som juridisk forskellige personer, men som personer, der spiller helt forskellige roller i reproduktionsprocessen, eller i hvis hånd den samme kapital virkelig gennemløber to helt forskellige bevægelser.« (Rh.3 484; K3 385)

Disse »helt forskellige bevægelser« frembringer to forskellige værdiformer, rente og virksomhedsprofit. Marx formulerer også disse forskellige roller i reproduktionsprocessen som forskelle i ejendomsforhold, skønt ovenstående citat fremhæver, at det ikke blot er et spørgsmål om »juridisk forskellige personer«:

»..rente ... fremtræder altså som den del af bruttoprofiten, der tilkommer kapitalejendommen som sådan. I modsætning dertil fremtræder den del af profitten, der tilfalder den aktive kapitalist, nu som driftsherreevinst, der udelukkende udspringer af de operationer eller funktioner, som han under reproduktionsprocessen udfører med kapitalen,« (Rh.3 486; K3 387)

På dette trin i fremstillingen anvender vi ikke ejendoms-kategorier, men reserverer denne terminologi for konkurrence-analysen, hvor de individuelle subjekter bruger de forskellige økonomiske objekter som deres ejendom. For os er den vigtige pointe de forskellige roller i reproduktionsprocessen og ikke den juridiske sondring mellem ejendomsbesidder og ikke-ejendomsbesidder. Marx udtrykker de forskellige roller på flere måder:

».. driftsherreevinsten ... fremtræder (for den aktive kapitalist EHKR) udelukkende som en frugt af de funktioner, som han udfører med kapitalen, som en frugt af kapitalens bevægelse, af dens processering, en processering, han nu betragter som resultat af sin egen virksomhed til forskel fra pengekapitalistens ikke-virksomhed, ikke-deltagelse i produktionsprocessen.« (Rh. 3 486; K3 387) »Kapital uden for produktionsprocessen, der i sig selv afkaster rente, og kapital i produktionsprocessen, der er processerende og afkaster driftsherreevinst.« (Rh.3 487; K3 388).

(b) Marx understreger, at opdelingen af bruttoprofiten i virksomhedsprofit og rente ikke afhænger af, hvorvidt den aktive kapitalist opererer med sin egen kapital eller ej. Han bruger i den forbindelse 'ejendoms'-terminologien i sine formuleringer:

»Også når kapitalen benytter arbejder med egen kapital, spaltes han i to personer, den blotte ejer af kapitalen og benytteren af kapitalen;« (ibid)

Der er således tale om en transsubjektiv opdeling, som overskrider den omstændighed, hvorvidt der i det enkelte tilfælde benyttes lånt kapital eller egen kapital. Dette har praktisk betydning i konkurrence-analysen på den måde, at den enkelte pengekapitalist kan vælge mellem at udlåne, hvorved han bliver ikke-deltager i reproduktionsprocessen, men trækker renter, eller selv anvende kapitalen, i hvilket tilfælde han stræber efter et afkast i tillæg til renten (jfr. Rh.3, 490; K3, 390)

(c) Sondringen mellem den aktive deltager i reproduktionsprocessen og den ikke-deltagende pengekapitalist åbner op for, at virksomhedsprofiten fremtræder som en *aflønning for driften af virksomheden*. Herved sløres sondringen mellem driftsherre og arbejder (jfr. § 30).

»I hans hjernekasse udvikler sig derfor nødvendigvis den forestilling, at hans driftsherreevinst, så langt fra at stå i nogen modsætning til lønarbejdet og at

være lutter ubetalt fremmed arbejde, tværtimod selv er *arbejds løn*, opsynsløn, wages of superintendence of labour, højere løn end den almindelige lønarbejders, 1. fordi det drejer sig om mere kompliceret arbejde, 2. fordi han udbetaler arbejds lønnen til sig selv.« (Rh.3 493f; K3 393)

(d) Det skal bemærkes, at vi, ligesom også Marx gør i behandlingen af rente- og revenueformen, antager, 1. at kapitalisterne kan opdeles pænt i to kategorier, de aktive kapitalister og pengekapitalisterne, og 2. at den lånte pengekapital kun udlægges til køb af produktionsmidler. Disse antagelser gøres for at kunne give en ukompliceret fremstilling af de fundamentale værdiformer. I cirkulations-analysen (VRAK4) vil dette simplificerede billede blive forstyrret: for det første med introduktionen af begrebet 'tillægskapital', som ikke kun udlægges til produktionsmidler og for det andet med den systematiske udvikling af banken, som kombinerer bestemmelserne af de aktive kapitalister og pengekapitalisterne. Bankens opståelse i analysen af kreditrelationerne, som udvikles gennem sammenfletningen af de individuelle kapitalers kredsløb. Bestemmelsen af klassen af pengekapitalister og af klassen af aktive kapitalister bevarer ikke desto mindre sin underliggende gyldighed, idet den for det første angiver forskellige roller i reproduktionsprocessen og for det andet udpeger forskellige fremtrædelsesformer for merværdien.

§ 28

En udlånt pengesum (*virkelig kapital*) afkaster en pengesum som rente. *Kapitalisering* er det praktiske resultat af pengenes rentebærende karakter; man går ud fra en regelmæssig pengeindkomst (som ikke udspringer af en virkelig kapital) og beregner en *fiktiv kapital*, som tankemæssigt står bag pengeindkomsten som indkomstkilde.

Hvis denne indkomstkilde kan afhændes, så kan den fiktive kapital antage virkelig pengeform som salgspris. I analogi til den rentebærende kapital gælder det, at jordrenten (§ 21) konstituerer sig som en (*fiktiv rentebærende kapital*), som gennem praktisk kapitalisering antager form af jordprisen, som kan sammenlignes med hovedstolen af en pengekapital.

a. »Dannelsen af den fiktive kapital kalder man at kapitalisere. Man kapitaliserer enhver indtægt, som gentager sig regelmæssigt, idet man ud fra gennemsnitsrentefoden beregner den som det udbytte, en kapital ville afkaste, hvis den var udlånt til denne rentefod« (Rh. 3. 615; K3 484)

Enhver som har en pengesum kan udlåne den som virkelig kapital (og modtage rente) eller anvende den til at anskaffe en fiktiv kapital (og modtage pengeindkomst, hvis kapitalisering resulterer i denne fiktive kapital). Den kvalitative forskel bliver udvisket af spekulatøren over kvantitative forskelle i alternative anbringelsesmuligheder.

Hvis »værdiens valoriseringsbevægelse« opfattes som »det centrale tema for kapitalanalysen« (Roth i *Zur Wertformanalyse* 1974, s. 192 ff), så er der kun et lille skridt til understregningen af den praktisk effektive rentefetich i kapitaliseringen af pengeindkomst sammenlignet med andre former for tingsliggørelse af samfundsmæssige relationer. I penge, som kan købe en kilde til pengeindkomst, »har kapital fået sin mest tingsliggjorte form, sin rene fetich-form« (T 3 620; TüM 3 489).

b. »Jordrenten kan man forestille sig som rente på kapital. Er f.eks. jordrenten 20 og rentefoden 5, så kan man sige, at disse 20 er rente af en kapital på 400... Dermed er jorden forvandlet til kapital... Og dermed er jordrenten forvandlet til kapitalrente... De mere analytiske blandt vulgærøkonomerne indser, at prisen på jord ikke er andet end et udtryk for kapitaliseringen af jordrenten... De begriber, at denne kapitalisering af jordrenten forudsætter jordrenten, altså at jordrenten ikke kan forklares omvendt ud fra sin egen kapitalisering« (T 3 648; TüM 3 511).

Rentebærende kapital er samtidig virkelig kapital, jordrentebærende kapital er kun en fiktiv kapital, selv om dens erhvervelse koster virkelige penge.

c. Den kategoriale forskel mellem værdiformerne rente og jordrente er ikke altid tydelig for den umiddelbare bevidsthed og for den politiske økonomi. Dette gælder ikke kun, når det drejer sig om kapitaliseringen af jordrente, men også når det drejer sig om den jordrente, som betales for jord, der er blevet forbedret gennem investeringer. Vi har allerede antydnet (§ 22) hvorledes sådanne investeringer må begribes.

I et notehæfte »påbegyndt i midten af februar 1876« skriver Marx om den forvirring omkring rente og jordrente, som opstår, når ren jordrente behandles som et renteafkast fra en i jorden anbragt kapital.

Han beskriver hvordan kapitalrente bliver jordrente, når forbedringen af jorden er permanent:

»Men jorden bærer efter den foretagne kapitalinvestering jordrente, ikke fordi der er investeret kapital i jorden, men fordi kapitalinvesteringen har gjort jorden til en mere produktiv investeringssfære, end den var tidligere... Denne jordrente, der kan opløses i penge-rente, bliver til ren og skær differentialrente, så snart den udlagte kapital er amortiseret« (Rh. 3 96f; K3 755).

Revenuformen.

§ 29

De aktive kapitalister råder over elementerne i den kapitalistiske produktionsproces (arbejdere, jord og produktionsmidler) i kraft af de lånerelationer, som de har indgået med henholdsvis arbejderne, jordbesidderne og pengekapitalisterne.

Denne paragraf opsummerer udviklingen indtil nu. Det bør bemærkes at vi på dette trin konsekvent har undgået brugen af juridisk terminologi. Lånepriserne på produktionselementerne, arbejdere og jord er økonomiske objekter på samme måde som priserne på de industrielle varer. Den hidtidige fremstilling kan opsummeres som følger: Fem værdiformer er blevet udviklet: værdien af den industrielle vare/penge, løn, jordrente, rente og virksomhedsprofit, og i forlængelse heraf er de tre produktionselementer blevet behandlet. Denne begrebslige udvikling gør det med det samme klart, at man ikke kan fremstille nogen simpel sammenhæng mellem *tre* produktionselementer og *tre* revenueer (jvf. § 32a). I revenu-formsanalysen (og i de senere dele af analysen af den kapitalistiske samfundsform) udvikles ikke *nye* værdiformer, (men der udvikles højst *kombinationer* af disse i systematisk forstand basale værdiformer i cirkulations- og konkurrenceanalysen). I revenuformen tematiseres en fælles bestemmelse af de tre værdiformer løn, jordrente og rente, der skjuler den kendsgerning, som er blevet tydeliggjort i løbet af den hidtidige systematiske argumentation, nemlig at der er tale om *afledede* værdiformer, faktisk om »fiktive værdier«, »imaginære størrelser« (Rh. 1, 206; K1, 117). Marx, og også vi, ønsker imidlertid at behandle denne tilsløring som en *konstitutiv illusion* ved det kapitalistiske samfund.

§ 30

De skikkelser, der står overfor driftsherren, har det fælles kendetegn, at de alle modtager en regulær godtgørelse fra lånerelationen. På trods af alle deres forskelle muliggør dette, at løn, jordrente og rente kan indordnes under et fælles begreb som *revenueer*. Stillet overfor disse revenueer er virksomhedsprofit et *ikke-revenu*. Der tages et skridt i retning af *overfladen* af den kapitalistiske økonomi ved at knytte revenueerne til tre *revenue-kilder*, hvorved hvert revenu springer fra sin egen kilde. Produktionsprocessen er således på den ene side præsenteret som de tre revenukilders (arbejdere, jord og pengekapital) separate eksistens, og på den anden side deres fungerende enhed som arbejdsproces (fra hvilken virksomhedsprofiten, der er et ikke-revenu, flyder). Hvorvidt disse pengestrømme flyder, er naturligvis betinget af de tre produktionselementers succesfulde samvirke i produktionsprocessen, og af anerkendelsen af denne produktive aktivitet gennem produktets værdiform. I revenueerne er denne anerkendelse imidlertid allerede praktisk forudsat.

I og med at hvert revenu springer fra sin egen revenukilde, kan man stille det yderligere spørgsmål, hvorvidt hvert revenu kan forstås som flydende fra en fiktiv kapital. Marx kalder »den rentebærende kapital som sådan moderen til alle forrykte former«. Vi har set (§ 28) at revenukilden jord kan kapitaliseres. Hvis lønnen imidlertid

»opfattes som rente og arbejdskraften således som kapital, der afkaster denne rente ... (så) er der her to omstændigheder, der på ubehagelig vis krydser denne

tankeløse forestilling; for det første, at arbejderen må arbejde for at opnå denne rente, og for det andet, at han ikke kan omsætte kapitalværdien af sin arbejdskraft i penge«. (Rh 3, 614 f; K 3, 483 f) »Det forrykte i den kapitalistiske betragtningsmåde når her toppen, for i stedet for at forklare kapitalens valorisering ud fra udbytningen af arbejdskraften, bliver arbejdskraftens produktivitet omvendt forklaret ved, at arbejdskraften selv er denne mystiske ting, rentebærende kapital« (ibid.).

Lønnens kilde er ikke 'kapital' men - og her refererer vi til hverdagsantagelsen, som udtrykker revenu-modtagerens standpunkt - 'arbejde'. Skønt løn i analysen af produktionsprocessen blev begrebsliggjort som låneprisen for at stille arbejderens arbejdskraft til rådighed for kapitalisten, så er denne stillen-til-rådighed sløret for låneren af dette produktionselement gennem arbejderens aktivitet i den aktive kapitalists arbejdsproces, dvs. gennem arbejderens 'arbejde'. 'Arbejde' er her reduceret til en blot individuel aktivitet og fordrejer således begrebet om arbejdsprocessen. 'Kapital' som en sum af penge og 'arbejde' som aktivitet fremtræder således som rene kilder for den ureflekterende bevidsthed. I triaden af rene kilder er den ene virkelig kapital, den anden fiktiv kapital og den sidste hverken fiktiv eller virkelig kapital. Arbejderen kan ikke betragtes som en fiktiv kapital, hvis et kendetegn ved kapitaliseringen skal være den faktiske eksistens af en salgspris for rene kilden (som en virkelig sum penge-'kapital'). Det er snarere arbejderen, som er rene kilde. I den dagligdags forståelse er dette vulgariseret til 'arbejde' som rene kilde. Denne vulgarisering muliggør at distinktionen mellem arbejder og driftsherre udviskes (jvf. § 27c). Hvis aktiviteten i arbejdsprocessen bliver kendetegnet på en rene kilde, så synes den aktive kapitalist i samme omfang som lønarbejderen at være en arbejder, som trækker løn fra virksomheden for sin aktivitet. Med udgangspunkt i opdelingen af kapitalisten i »to slags kapitalister« argumenterer Marx på en utilfredsstillende måde for den aktive kapitalists illusoriske fremtræden som arbejder:

»Kapitalen selv bliver spaltet. For så vidt den er *forudsætning* for den kapitalistiske produktion, for så vidt den altså *udtrykker arbejdsbetingelsernes fremmedgjorte form*, et *specifikt samfundsmæssigt forhold*, så realiserer den sig i *renten*. Den realiserer sin karakter som kapital i *renten*. På den anden side, for så vidt den fungerer i processen, fremtræder denne proces som adskilt fra dens specifikke kapitalistiske karakter, fra dens specifikke samfundsmæssige bestemthed - som den blotte *arbejdsproces* overhovedet. For så vidt kapitalisten således griber ind i denne, griber han ikke ind i den som kapitalist, thi hans karakter som sådan er diskonteret i *renten*, men som arbejdsprocessens funktionær overhovedet, som *arbejder*, og hans arbejdsløns udtryk sig i den *industrielle profit* (Marx' udtryk for virksomhedsprofit på det tidspunkt, EHKR). Det er en særegen arbejdsform - ledelsesarbejde - men arbejdsformerne er jo overhovedet forskellige fra hinanden.« (T3, 614; TüM 3, 484).

Problemet ligger ikke i, at den kapitalistiske arbejdsproces fremtræder som en form-ubestemt arbejdsproces (eftersom arbejdsprocessens kapitalistiske karakter fremtræder ligeså meget i lønformen som i renteformen), men

i 'forglemmelsen' af bestemmelsen af lønarbejde. På trods af denne sammensmeltning af rollerne som arbejder og driftsherre i den dagligdags bevidsthed, så fastholder vores fremstilling-distinktionen mellem de to karaktermaskers roller, og fastholder således også distinktionen mellem løn som revenu og virksomhedsprofit som ikke-revenu. Denne distinktion bliver vigtig i udviklingen af kategorien 'konkurrence-subjekt' i begyndelsen af konkurrenceanalysen.

§ 31

Revenuene svarer til dele af vareværdierne, eftersom de er udbetalt fra udbyttet af salget af produktionsprocessens vareprodukter. De kan således opfattes som *distributionsformer* af værdien. Revenuernes forbindelse med rene kilderne konstituerer imidlertid en anden relation. De afledende værdiformer (løn, jordrente og rente) fremtræder i denne relation ikke som dele af værdien, men som pengesummer, der stammer fra tre forskellige pengeklæder. I lønrelationen er arbejderen en kilde til revenu. De formidlende trin udslettes når revenuet knyttes til dets rene kilde. Revenuene bliver således tilsyneladende *konstitutive bestanddele* af vareværdien. Rene kilderne/revenuene er hermed de primære og vareproduktets pris/værdi er en sammensætning af revenu, udlagt kapital og virksomhedsprofit, og er således sekundær. Den praktiske forudsætning om revenuene som garanterede (§ 30) anvendes således teoretisk til at negere værdiformens rolle i konstitueringen af værdisubstansen.

Marx kritiserer Smith for at svinge mellem arbejdsværditeoriens »esoteriske« position og den »komplet forkerte doktrin«, at vareværdien kan opløses i priserne på produktionselementerne. Med rene kilde-fetichismen gør en yderligere forskel mellem arbejdsværditeorien og værdiforms-analyse sig gældende.

For arbejdsværditeorien ligger rene formens mystificerende karakter i den kendsgerning, at det fremtræder, som om vareproduktets bytteværdi (pris) er bestemt ved summen af rene komponenter plus en margin til driftsherren. Hertil hævder arbejdsværditeorien, at det tværtimod er (det samfundsmæssigt nødvendige) arbejdsindhold alene som bestemmer varens værdi og følgelig også dens bytteværdi. Ved et kunstgreb identificeres arbejde med arbejdernes aktivitet uafhængigt af andre arbejds-elementer:¹ Relationen mellem væsenet og dets mystifikation forstås som en relation mellem arbejderen, som den ene-

1. Uklarheden i specifikationen af arbejdet og arbejds-elementerne findes allerede i undersøgelsen af arbejdsprocessen i 1. bind. Marx skriver der: »De simple elementer i arbejdsprocessen er den formålsrettede aktivitet eller arbejdet selv, arbejds-genstanden og arbejds-midlerne.« (Rh. 1, 303; K1, 193) Denne formulering er misvisende i henseende til at identificere arbejderen med »formålsrettet aktivitet«. Dette bliver afgørende i begrebslig-gørelsen af produktionsmidlernes rolle i produktionsprocessen. Marx behandler dem forkert som værdi, der er »overført« i løbet af produktionen. (Jvf. § 18b)

ste kilde til værdi (hvorved de andre produktionselementer ikke skaber nogen værdi), overfor en opfattelse i følge hvilken alle produktionselementer skaber værdi. Dette kan imidlertid ikke være pointen i fetichismen, fordi arbejderen, som enkel faktor i produktionsprocessen, ikke kan skabe værdi; arbejde er altid et samvirke af alle tre produktionselementer. Værditeorien kan ikke være et spørgsmål om at udsondre et enkelt produktionselement som værdiskaber og negligere alle andre.

For værdiformsanalyse er det i modsætning hertil ikke et spørgsmål om at udnævne arbejde som 'kilde' til varens værdi eller bytteværdi i modsætning til 'værdiens' forskelligartede 'revenuekilder' (hvilket er et fuldstændigt irrationelt udtryk). Det drejer sig tværtimod om mystifikationen i at varen, som udtryk for det samfundsmæssige arbejde, fremtræder som om vareprisen er sammensat af priserne på de forskellige produktionselementer; dvs. vareprisen er ikke længere, som ved fremstillingens start (jvf. VRAK 1) forstået som værdiform, som form for samfundsmæssigt arbejde, men er simpelthen opsplittet i andre priser. I denne forstand er revenueformsanalysen en analyse af overfladen, hvor forbindelsen til værdisubstansen er erstattet af en cirkulær relation mellem faktorpriser og produktpriser. Værdiforms-analysen bryder denne cirkel.

§ 32

Revenuekilde-triaden må skelnes fra produktionselements-triaden. Denne forskel er forårsaget af pengekapitalen, der først må forvandles til produktionsmidler (arbejdsredskaber, råmaterialer, hjælpematerialer) gennem købet af industrielle varer før det tredje produktionselement, ved siden af arbejderne og jorden, kan stå til rådighed for den aktive kapitalist. Der er således ikke tale om en uhellig treenighed, som forskellige udgaver og fremstillinger af den »trinitariske formel« hævder, men om en økonomisk kvadrupel af penge-indtjenere. Denne kvadrupel er imidlertid ikke symmetrisk, fordi driftsherren har en speciel rolle; det er snarere passende med en *trojka formel*, hvor driftsherren kører med tre heste, som han har spændt for og styrer fremad mod monetære belønninger.

Trojka formlen afskiller sig fra Marx' trinitariske formel i kapitel 48 i 3. bind af *Kapitalen*. Årsagen til dette er, at Marx ikke er tilstrækkelig opmærksom på de *fire* figurer, der optræder på dette niveau. Fordoblingen af kapitalisten i driftsherre og pengekapitalist, som han udvikler i kapitel 21 (i følge Engels editering), bliver ikke taget i betragtning i forsøgene på at formulere den trinitariske formel. Marx er naturligvis på det rene med de fire figurer og de fire indkomstkategorier og anvender derfor svingende formuleringer, hvor snart renten, snart profitten gives fortrin. Vi vender os derfor mod en nærmere vurdering af kapitel 48.

Marx begyndte det sidste afsnit af *Kapitalen*, »Revenueerne og deres kilder« i det originale manuskript (manuskript A80 i Amsterdam arkivet, pp. 528-531,

hul, 534-539) svarende til den regel som Engels kortfattet formulerer i forordet til tredje bind: »Som en regel var begyndelsen af hvert afsnit udarbejdet temmelig omhyggeligt, selv for det meste stilistisk afrundet. Men jo længere man kom jo mere skitseagtigt og mere fragmentarisk blev udarbejdningen..« (Rh. 3, 9; K3, 8). Eftersom begyndelsen altså også her er udarbejdet, er det forbavsende at Engels placerer fem sider, der indeholder »tre fragmenter«, i begyndelsen. Fragment I er taget fra A80 p. 470f, fragment II følger derpå fra A80 p. 471 og fragment III står på et tidligere sted i hovedmanuskriptet, A80 p. 445. Under overskriften (som er Marx') 'Den trinitariske formel' gør Engels kun følgende bemærkning: »De følgende tre fragmenter blev fundet forskellige steder i manuskriptet til afsnit VI.« Det originale sted for fragment I og II er, så vidt vi kan se, kladden til det umiddelbart forudgående kapitel 47 'Den kapitalistiske jordrente tilblivelse' (jvf. Rh. 3, 1039 ff; K3, 816ff). Fragment III, mener vi, stammer fra kladden til kapitel 46, som Engels gav den sammensatte overskrift 'Byggegrundrente. Bjergværksrente. Jordpris.' (A80 p. 437-447). Passagen, der er trykt Rh. 3, 1002-03; K3, 787 (»At sætte en del af merværdien ... det rationelle, og dets rationelle element er selve irrationaliteten.«) hører såvel stilistisk som indholdsmæssigt til dette fragment.

Teksten til kapitel 48, der begynder på A80 p. 528 (Rh. 3, 1053; K3, 826), starter med en skitse af gangen i argumentationen i kapitalanalysen. Endnu en rekapitulering kommer nogle få sider senere på A80 p. 535-539 (Rh. 3, 1064-1070; K3, 835-839) med hvilken teksten udgivet af Engels på samme vis bryder af. (Det er muligt, at der er gået sider tabt her. Begyndelsen af kapitel 49 er fra A80 p. 542). Den første skitse af hele gangen i argumentationen understreger først profittens spaltning i virksomhedsprofit og rente (Rh. 3, 1056; K3, 828) og forklarer, at merværdien »under disse to kategorier kan tilfalde forskellige slags kapitalister« (her er der allerede en antydning af en svingen). Skitsen slutes med en første version af den trinitariske formel: »Kapitalen afkaster år efter år profit til kapitalisten, jorden jordrente til jordbesidderen, og arbejdskraften - under normale forhold og så længe den er en brugelig arbejdskraft - løn til arbejderen. Disse tre værdikomponenter af den årligt producerede totalværdi og de tilsvarende komponenter af det årligt producerede totalprodukt kan ... konsumeres af deres respektive besiddere, uden at kilden til deres reproduktion tørrer ud. De fremtræder som årligt konsumerbare frugter af et stedsegrønt træ eller rettere sagt af tre træer; de udgør den årlige indkomst for tre klasser, kapitalisterne, jordejerne og arbejderne, reventer som den aktive kapitalist fordeler i sin egenskab som den umiddelbare udpumper af merarbejdet og anvender af arbejdet overhovedet.« (Rh. 3, 1057f; K3, 829f) Kapitalist, jordejer og arbejder er udpeget som revenu-modtagere.

Reduceret til nøgleordene kan denne passage skrives som formlen »kapital - profit, jord - jordrente, arbejdskraft - løn«. Sondringen mellem de to slags kapitalister, der blev nævnt tidligere, foretages ikke længere. Eftersom de tre reventer her konstituerer nyværdien, er der ikke nogen værdikomponent tilovers til virksomhedsprofiten. Ikke desto mindre dukker driftsherren op igen i slutningen af citatet med den specielle rolle, som »anvender af arbej-

det« og fordeler af reventerne. Og dette er helt klart indiskutabelt. Heri ligger imidlertid også en indrømmelse af, at der her er tale om fire personifikationer og ikke tre.

Længere nede argumenterer Marx videre:

»Distributionen forudsætter tværtimod denne substans (den distribuerede værdsubstans, EHKR) som forhåndenværende, nemlig årsproduktets totalværdi, der ikke er andet end genstandsgjort samfundsmæssigt arbejde. Det er imidlertid ikke i denne form, sagen fremtræder for produktionsagenterne, bærerne af de forskellige funktioner i produktionsprocessen, men derimod i en fordrejet form«. (Rh. 3, 1958; K3, 830)

Vi formoder, at forklaringen af denne fordrejning, som falder Marx ind, afholder ham fra at tage den allerede udviklede fordobling af den kapitalistiske figur i betragtning, og fra tydeligt at præcisere nyværdiens fire værdikomponenter: de tre reventer og virksomhedsprofiten. Kritikken af vulgærøkonomien spiller givet en medvirkende rolle, hvilket kan have fået Engels til at indskyde fragment III; men det systematiske argument må være i stand til at bære selvstændigt.

Den anden version af den trinitariske formel kan stykkes sammen fra A80 p. 534 (Rh. 3, 1059f; K3 831f), dvs. teksten efter hullet i manuskriptet:

»Jord - jordrente«, »arbejde - løn«, »kapital - profit« (hvor der i behandlingen af det første par »jord - jordrente« må være gået nogle sider tabt). Tidligere står der (Rh. 3, 1057; K3, 829): »Så vidt forskelligt disse relationer ellers kan fremtræde, har de dog alle ét til fælles«. Herpå følger den ovenfor citerede første version af den trinitariske formel. Senere (Rh. 3, 1060; K3, 832) finder vi en tilsvarende formulering, som imidlertid er efterfulgt af et argument - og her gives en henvisning til den anden version af den trinitariske formel - der antyder, hvorledes Marx forklarer den »fordrejede form« i hvilken »sagen fremtræder for produktionsagenterne«:

»Når vi for det første bemærkede, at de tre kilder er forskelligartede, så ser vi nu for det andet, at deres produkter, deres afkom, reventerne, tværtimod alle tilhører samme sfære, værdiens sfære. Imidlertid udlignes dette ... ved, at kapitalen faktisk, ligesom jorden og arbejdet, betragtes alene i sin stofflige substans«. (Rh. 3, 1060; K3, 832)

Vi har forkortet den anden sætning betragteligt for at kunne fremhæve den nye tanke: profit, jordrente og løn springer fra kapital, jord og arbejde »taget i deres stofflige substans«. Den gisning, vi allerede har fremsat, er, at forsøget på at udfylde denne tanke har bevæget Marx til at reducere nyværdiens fire værdikomponenter og deres personifikationer til tre. Denne idé om sammenfaldet mellem reventkilder og stofflige eller materielle produktionselementer formuleres i successive variationer på de følgende sider (Rh. 3, 1060-1064; K3, 832-834) og ender - før den anden skitse af kapitalanalysen - med en note om den eksoteriske Smith og vulgærøkonomen Storch:

»Løn, profit og jordrente er de tre urkilder til al indkomst såvel som til al bytværdi« (Smith) »Således er årsagerne til den materielle produktion tillige også kilderne til de oprindelige reventer, der findes« (Storch) (Rh. 3, 1064; K3, 834).

Og det er her, fragment III hører til i følge dets indhold, og ligesådan den korte én-sides passage (Rh. 1068f; K3, 838f), der slutter den nævnte anden skitse af kapitalanalysen og som beskriver »den umiddelbare sammenvoksen af stofflige produktionsrelationer med deres historisk-socialt bestemthed« som »hverdagslivets religion«, hvorved den klassiske økonomi fremstår som religionskritik og vulgærøkonomien som teologi.

Tre-tre metaforen er ikke vellykket fordi reventkilden kapital må forstås som rentebærende kapital, hvilket blokerer for dens identifikation med de stofflige produktionsmidler. Disse afkaster i følge Marx profit - men profit er ikke et revent, for som han selv siger:

»*Renten*, ikke *profiten*, fremtræder således som kapitalens *værdiskaben*, der strømmer fra kapitalen som sådan og derfor fra den blotte ejendom over kapital; derfor (er *renten*, EHKR) det revent som egendommeligt skabes af kapitalen.« (T3, 575; TüM 3, 453)

Man må altså rettere bruge den ovenfor nævnte trojka formel (§ 32) for at sammenfatte de fire indkomster i en passende metafor, hvor man samtidig kan holde reventerne billedligt adskilt fra den fjerde indkomst, virksomhedsprofiten.²

§ 33

Karaktermaskernes kvadrupel, som er bragt sammen gennem lånerelationer, og som muliggør at den kapitalistiske produktionsproces kan komme i stand, udgør basis for de *fire klasser* i den kapitalistiske produktionsmåde. De fire klasser korresponderer til de fire adskilte roller hos agenterne, der sætter produktionsprocessen i sving, og som på sin side korresponderer til fire adskilte værdiformer.

a) »På overfladen fremtræder alting fordrejet«. Med hensyn til klassesdelingen, som den fremtræder på overfladen, har denne fordrejning følgende effekt: i analysen af væsenet er der to klasser - klassen af udbytere af merværdi (og her »repræsenterer kapitalisterne alle, der deltager i rovet« (Rh. 1, 802; K1, 590)) og arbejderklassen. I analysen af overfladen er der fire klasser, fordi merværdien (den residuale, jvf. § 14) i mellemtiden er blevet spaltet i tre dele (virksomhedsprofit, jordrente og rente). Det har imidlertid den konsekvens, at den fundamentale klasse modsætning forsvinder bag de forskellige klasseforskelle, dvs. i deres mangfoldighed. Een brist i dette overfladisk set indbydende billede af en alsidig konkurrence (som vil blive uddybet i konkurrenceanalysen) ligger i de forskellige muligheder for kapitalisering, som allerede omtalt i § 30. Den fundamentale opdeling i to klasser fremtræder ud fra dette standpunkt som en modsætning mellem de »besiddende klasser« (de rige) og arbejderklassen (de fattige). Selv denne dualisme træder imidlertid i baggrunden for så vidt som arbejderklassen

2. Vores kritik af Marx' trinitariske formel er blevet udviklet på basis af diskussioner om et arbejdspapir af Herbert Ruenzi, *Zur Ableitung von Recht und Staat*, dubl. Konstanz Universitet 1978.

og klassen af aktive kapitalister fremtræder som dem, der lever *af deres aktivitet* i modsætning til de to ikke-aktive klasser, jordbesiddere og pengekapitalister. Som vi har set i analysen af produktionsprocessen (VRAK 2), hviler den fundamentale klasse modsætning på, at arbejdsprocessen domineres af kapitalens proces. På overfladen fremtræder denne objektive modsætning som et modsætningsforhold mellem sociale grupper.

b) Råmanuskripterne fra 1864-65, som Marx skrev til tredje bind af *Kapitalen*, slutter med én side som begyndelse til kapitlet 'Klasserne'. Han skriver om »ejerne af den blotte arbejdskraft, ejerne af kapital og jordejerne« som »danner de tre store klasser i det moderne samfund, der beror på den kapitalistiske produktionsmåde« (Rh. 3, 1137; K3, 892). Et afsnit senere stiller han spørgsmålet: »hvad danner en klasse?« og afviser tilsyneladende svaret »revenueerne og reventkildernes ensartethed« (Rh. 3, 1137f; K3, 893). Man må formode, at Marx har haft produktionsrelationerne, som modsvarer reventkilde-lånerelationerne, i tankerne. På denne baggrund ville 'klasserne' af »læger og embedsmænd« blive udelukket fra betragtningen som sociale klasser, som Marx antyder på de sidste linier før manuskriptet bryder af. Kun personifikationen af roller i den kapitalistiske produktionsproces kan tilskrives et klassememberskab (se pkt. c nedenfor). Det er væsentligt, at det eneste kapitel i *Kapitalen*, der har overskriften »Klasserne« findes på niveauet for reventforms-analysen, hvor merværdien allerede begrebsmæssigt er blevet spaltet i et antal værdiformer. Den klasseanalyse, som Marx antyder, overskrider således niveauet for analysen af produktionsprocessen i bind 1, hvor der kun forekommer to klasser.

Den kritik af Marx' trinitariske formel, som vi har udviklet ovenfor, implicerer også en kritik af hans klasseanalyse, idet vi når frem til det resultat, at der er fire basale klasser og ikke tre.

c) Den klassestruktur, som afdækkes på reventform-analysens niveau, hviler på de fire økonomiske karaktermasker, der fremtræder som funktionelle i forhold til eller som forud givne betingelser for den kapitalistiske produktionsproces. Denne fire-folds distinktion vil i stigende grad blive tilsløret på senere analyseniveauer, hvor de forskellige økonomiske roller flyder ind over hinanden. Det sker i første omgang i cirkulationsanalysen, hvor banksystemet introduceres. Pengekapitalisterne spaltes da i den aktive finansmand i banken på den ene side, og på den anden side de passive indlånere, der til gengæld i varierende omfang består af medlemmer af alle klasser. Yderligere tilsløringer sker i konkurrenceanalysen med udviklingen af begrebet om aktieselskabet og som et ledsagefænomen begrebet om manageren, hvor kategorierne driftsherre og arbejder flyder sammen. I tillæg hertil opstår der forskellige kombinationer, når det samme individ omfatter et antal af økonomiske roller, f.eks. når driftsherren opererer med sin egen pengekapital eller jord. Marx refererer selv til dette sammenfald af økonomiske roller, når han nævner »klassestrukturen« i 1800-tallets England, hvor »mellemog overgangstrin også her tilslører ... grænsebestemmelserne overalt«. (Rh. 3, 1137; K3, 892) En endelig opløsning af klasseanalysen finder sted med analysen af staten, hvor der opstår sociale roller (f.eks. embedsmænd), som ikke direkte er en del af

den kapitalistiske økonomi og hvor alle samfundsmedlemmerne behandles som abstrakt lige, som personer, af staten.

§ 34

Analysen af værdiformernes revenuform omhandler karakteristiske træk ved den kapitalistiske virkelighed, som har det resultat, at sammenhængen, som er præsenteret i vareanalysen og i analysen af den kapitalistiske produktion, ikke fremtræder som sådan for deltagerne i den kapitalistiske økonomi. Den kritiske, systematiske tænkning hævder med denne udvikling at have demonstreret - ganske vist kun ved at udfolde præsentationen gennem en dialog - at den umiddelbare bevidsthed er en moderne, *feticheret form for tænkning*. Man kan således lave en bred skelnen indenfor den systematiske præsentation mellem 'analysen af væsenet' (som er indeholdt i VRAK 1, 2 og 3 §§ 1-28) og 'overfladen', som skjuler dette væsen, men samtidig realiserer det. Med revenuformsanalysen er det kun ét karakteristisk træk ved denne overflade, der er blevet udviklet. Yderligere mystifikationer og fordrejninger vil blive begrebsliggjort i analysen af den udfoldede cirkulation (VRAK 4, partikulariseringen af kapitalens proces) og i analysen af den kapitalistiske konkurrence (subjektiveringen af den økonomiske proces).

a) Læseren vil have bemærket, at den systematiske placering af revenuformanalysen hér adskiller sig fra den, som Marx har givet i manuskripterne til tredje bind fra 1864-66. Vi synes, det er velbegrunderet at behandle værdiformernes revenuform direkte efter deres udvikling i analysen af den kapitalistiske produktion, hvor vi har behandlet alle tre produktionselementers værdiformer. Revenuform-'sammendraget' af analysen af værdiformerne kan præsenteres på basis af et simpelt kapitalkredsløb, som det er opridset i diagrammet i § 26, uden de komplikationer som opstår, når kapitalen er opdelt og anlagt som tillægskapital.

b) I manuskripterne fra 1861-63 antyder Marx en systematisk struktur for 1. bind af *Kapitalen*, hvor en behandling af reventuerne er placeret mellem analysen af produktionsprocessen og analysen af kapitalakkumulationen:

»Efter den relative merværdi skal kombinationen af den absolutte og den relative merværdi behandles. Så størrelsesforholdet for stigning og fald. Efter det, eller snarere før det, den ændring, som produktionsmåden selv undergår, når den bliver kapitalistisk. Ikke længere blot formel subsumtion af arbejdsprocessen under kapitalen... Herefter skal det omfang i hvilket kapitalen er produktiv præsenteres, hvilket er forbundet med spørgsmålet om produktivt og uproduktivt arbejde. Så arbejdslønnen og merværdien som *revenu*, *revenuformen* overhovedet, hvad der er nødvendigt for os for overgangen til kapitalens akkumulation.«³

3. MEGA II. 3.1 Berlin 1976, p. 285.

Marx refererer i denne passage til en logisk-historisk begrebslig udfoldelse, som faktisk er gennemført i 1. bind af *Kapitalen*. Henvisningen til »revenueformen i almenhed« er flertydig, og i vores vurdering refererer den ikke til den egentlige revenueformsanalyse, dvs. til Marx' trinitariske formel, fordi der på dette sted ikke er nogen begreber om jordrenten og renten. I 1. bind af *Kapitalen*, kapitel 22 'Forvandlingen af merværdi til kapital', afsnit 3 'Deling af merværdi i kapital og revenu. Abstinenteorien', betragtes revenu udtrykkeligt som den del af merværdien, som kapitalisten konsumerer i den individuelle konsumtion. Marx nævner den dobbelte brug af termen »revenu«: »... ordet 'revenu' bliver brugt i dobbelt betydning, først om merværdien som en periodisk frugt af kapitalen, dernæst for at betegne den del af denne frugt, som kapitalisten periodisk forbruger... Jeg bibeholder denne dobbeltbetydning...« (Rh. 1, 835; K1, 618).

For Marx er kategorien revenu således kun relevant for »overgangen til akkumulationen« i den forstand, at den udtrykker den del af merværdien, som ikke står til rådighed for akkumulation.

Appendiks

Om sekundærlitteraturen til revenueformanalysen.

Kritikken af Marx' fremstilling på »revenue-niveaue« er skitseret ovenfor, er i lige stor udstrækning dækkende for begge tekster med titlen »Revenuet og dets kilder«, dateret henholdsvis oktober-november 1862 (i T3 564-669; TüM 3, 445-528 og 604) og den sidste del af 1864-65 manuskriptet til 3. bind af *Kapitalen*. Man kunne vel forvente, at sekundærlitteraturen til *Kapitalen* har undersøgt dette analyseniveau kritisk.

Den 677 sider store »Kommentar til Theorien über den Mehrwert« som den vestberlinske projektgruppe »Entwicklung des Marxschen Systems« har udgivet under den rammende titel »Der 4. Band des 'Kapital' ?« (Westberlin 1975) gengiver først Marx' formuleringer om rente og virksomhedsprofit (p. 61 1f) og vender sig så mod afsnittene fra 1861-63 manuskripterne for at diskutere spørgsmålet i hvilken udstrækning den aktive kapitalist modtager løn, som et led i den produktive totalarbejder. De kommer til følgende konklusion:

»Men selv hvis man ser bort fra dette aspekt, hvor kapitalisten selv spiller en aktiv rolle i arbejdsprocessen, så er den del af indtægterne, som kapitalisten modtager for at udføre funktioner indenfor valoriseringsprocessen, som udspringer af klassemodsætningen, en del af den variable kapital«. (p. 612)

Vi har her et standpunkt, som hævder, at der bag virksomhedsprofitens fremtrædelse som virksomhedsløn ligger en forvandling af merværdien til variabel kapital! Denne fortolkning står i kras modsætning til Marx' behandling af den aktive kapitalists rolle, når han betragtes som leder af arbejdsprocessen og dermed som part af totalarbejderen:

»Den ... oprindelige bestemmelse af det produktive arbejde, der er afledt af selve den materielle produktions natur, er fortsat gyldig for totalarbejderen som

totalitet betragtet. Men den gælder ikke længere for de enkelte af totalarbejderens led betragtet enkeltvis... Kun den arbejder er produktiv, der producerer merværdi for kapitalisten«. (Rh. 1, 723; K1, 532)

Originalerne til den store manuskript fra 1861-63, som indtil videre kun er delvis publiceret, ligger i Moskva. Witali S. Wygodski, som har arbejdet på Marx-Engels Institutet (i dag Institut for marxisme-leninisme) i Moskva har fremhævet perioden 1850-1863 som særlig vigtig i sin bog »*Die Geschichte einer grossen Entdeckung*« (tysk: Berlin 1967, russisk: Moskva 1965). Men han behandler ikke revenuformanalysen. Wygodski's næste bog »*Wie Das Kapital entstand*« (Moskva 1970, Frankfurt 1976) som af ham selv beskrives som en »direkte fortsættelse« (p. 11) af den første bog, giver en omfattende vurdering af det andet udkast til *Kapitalen* (1861-63). I den kronologiske oversigt over Marx' arbejde med *Theorien über den Mehrwert* (p. 93) er perioden »oktober-november 1862« ubeskrevet. Marx' Notebog XV behandles uden hensyntagen til, at den første udgave af revenuformanalysen er indeholdt heri. I sin diskussion af det tredje udkast (p. 92) til *Kapitalen* (1863-65), som indeholder »den eneste variant af 3. bind« lader Wygodski reventerne upåagt og runder hele emnet af i to sætninger uden at problematisere det og med en ensidig fremhæven af »de herskende klasers interesse« (p. 122).

Roman Rosdolsky, som arbejdede på Marx-Engels Institutet i Moskva fra 1927-1931 og som ganske givet var bekendt med »rådkastet til *Kapitalen* 1857-1858« fra det tidspunkt, hvor det blev forberedt til trykning, behandler i sin bog »*Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapital*«⁴ på pp. 46-49 den trinitariske formel i den borgerlige økonomi. Han kommenterer passager fra *Theorien* del 3 og *Kapitalen* bind 3, hvor han lægger vægten på spørgsmålet om betydningen af »distributionsformerne« overfor produktionsformerne. I et konkluderende afsnit (p. 49-54) med titlen »De tre fundamentale samfundsmæssige klasser« er den skiftende betydning af kapitalisten og jordbesidderen understreget. Rosdolsky afgrænser kapitalisten til driftsherren og nævner ikke, at en stor del af Marx' polemik mod jordbesidderne kan føres over på pengekapitalisterne.

Ernest Mandel, som taler meget rosende om Rosdolsky (p. 68, 101) i sin bog »*The formation of the economic thought of Karl Marx*« (New York 1971), overser revenuformanalysen, selv i hans meget omfattende kapitel om fremmedgørelse. Dette er også tilfældet med stort set hele den sekundærlitteratur om Marx, som Mandel diskuterer og kritiserer.

Helmut Reichelt refererer indholdsmæssigt til Rosdolsky i sin bog »*Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*« (F/M 1970)^{4a}. På dette tidspunkt,

4. Manuskriptet var færdigt i 1955, men blev først trykt i Frankfurt 1968. Dansk oversættelse: *Kapitalens tilblivelseshistorie*, Aarhus 1977.

4a. Dansk udgave: *Kapitalbegrebets logiske struktur hos Karl Marx*, København 1974.

ved begyndelsen af det årti, der fremkaldte den tyske »statsafledningsdebat«, var der en voksende interesse for diskussionen om, hvorledes de kapitalistiske produktionsrelationer fremtræder på overfladen, niveauet for revenuene. Reichelt understreger den trinitariske formel som »udgangspunktet for videnskaben om den politiske økonomi« (p. 88; da. p. 108) og kritikken heraf som konklusionen på *Kapitalen*. Hverken det iøjnefaldende træk ved den citerede variant af formelen, »Kapital - rente ... rente (i stedet for profit)«, eller eksistensen af andre varianter af formelen, eller utilstrækkelighederne i Marx' »analyse af kapitalens overfladestruktur« (ibid.) tematiseres hos Reichelt.

Erlangen-gruppen »Marxistische Gruppe/Theorifraktion«, der er inspireret af såvel Rosdolsky og Reichelt som af deres lokale intellektuelle miljø, har leveret et forsøg på at fortolke revenuform-analysen som et led, der knytter kapitalanalysen sammen med statsanalysen (i *Cirkular 3*, Erlangen 1972). Reichelt havde allerede givet følgende programmatisk formulering:

»De (overfladeformerne, EHKR) besegler samtidig den teoretiske kapitulation overfor fordoblingsstrukturen for 'alle elementer i borgelige og statsvæsen', som det hedder i ungdomsskrifterne.« (Reichelt p. 92; da. p. 111)

MG Erlangen forsøger praktisk at udbygge det marxske fragment. Behandlingen af de »tre revenukilder« er mere end en side lang, og gengiver nogle af Marx' argumenter fra *Kapitalen* (Rh. 3, 1058-1064; K3, 830-834). Så følger ti sider med systematisk udvikling af kategorier så som »privat ejendom«, »valgfrihed«, »forståelse«, »almen interesse«, »konkurrence om distributionen«, »interessekoalitioner«, »klasser«, og »almen vel-være«. Dernæst følger yderligere 7 sider om »specifikke karakteristika ved revenukilden arbejde« og om borgerlige arbejderes bevidsthed (arbejdernes revenuinteresser). De sidste 4 sider er helliget forholdet mellem revenuformerne og staten. I begyndelsen af deres papir skriver MG Erlangen:

»Karl Marx når med udviklingen af 'den trinitariske formel' i slutningen af 3. bind af *Kapitalen* frem til overfladen af det kapitalistiske samfund, hvor 'de samfundsmæssige forholds tingsligning, den umiddelbare sammenvoksen af stofflige produktionsrelationer med deres historisk-socialt bestemte, er fuldendt'.« (p. 3, citat fra Marx: Rh3, 1068; K3, 838)

Uden at lade sig forstyrre af de svage punkter i Marx' behandling skriver de én gang til nogle få linier senere:

»kapital og jordejendom falder sammen med deres stofflige væren som produktionsmidler (og penge, der til enhver tid kan forvandles til produktionsmidler)«, som om dette udbedrede manglerne.

Flatow og Huisken⁵, der baserer sig på Erlangen-diskussionen, fremhæver også »revenu-niveauet« som en opsummering af *Kapitalen* i den »nuværen-

5. *Zum Problem der Ableitung des bürgerlichen Staates*, i: Prokla 7, maj 1973, 83-153. Dansk oversættelse *Den borgerlige stats afledningsproblem*, i: Kurasje nr. 9, p. 130-148 og nr. 10, p. 4-55.

de diskussion om et historisk-materialistisk begreb om den borgerlige stat« (p. 83; Kurasje nr. 9, p. 131). Den egentlige revenuformanalyse er sammenfattet på to sider og uden videre bliver den aktive kapitalist identificeret med arbejderen (p. 102, 104) og indkomst bliver identificeret med revenu. »Kapital er ikke længere en samfundsmæssig relation, men kun et produceret produktionsmiddel.« (p. 105; Kurasje nr. 10, p. 8) Men hvordan kan revenukilden lånekapitals stofflige form forstås som producerede produktionsmidler? I stedet for en nærmere diskussion af den unægtelige »vanskelighed« i overgangen fra »kapital uden for produktionsprocessen« til »kapital i produktionsprocessen« (p. 102; 6) følger der den lakoniske bemærkning: »Penge, der fungerer som middel til byttet med produktionsmidler, skal der ikke tages særskilt hensyn til her.« (p. 105; 8) Endnu engang forbliver svaghederne i Marx' fremstilling ubørørt.

I »*Oberfläche und Staat*« (Berlin 1974) kritiserer Projekt Klassenanalyse (PKA) de tekster, der er skrevet af MG Erlangen og Flatow og Huisken. De giver en temmelig omfattende behandling af »overfladen« og skelner mellem niveauet for den simple varecirkulation og niveauet for revenuformanalysen. Deres »*Materialien zur Klassenstruktur der BRD. Erster Teil. Grundlagen und Kritiken*« (Berlin 1973) indeholder en temmelig forvirret diskussion om virksomhedsprofit (p. 36), hvor fem slags indkomster dukker op: de tre »produktionsfaktoromkostninger« (formodentlig løn, jordrente og rente) så vel som virksomhedsløn (i alle tilfælde) og virksomhedsprofit (i undtagelsestilfælde). Hermed er den trinitariske formel implicit overvundet, hvilket imidlertid ikke får PKA til at kritisere Marx' konstruktion (som de citerer p. 51) om sammenfaldet mellem revenukilderne og produktionselementerne.

Arbeitskonferenz, München (senere Marxistische Gruppe) opstiller følgende spørgsmål i det første nummer af deres tidsskrift »*Resultate der Arbeiterkonferenz*« (sept. 1974): »Hvorfor mislykkes marxisterne i deres forsøg på at forklare den borgerlige stat?«, og de kritiserer her blandt andre PKA og Flatow og Huisken. I deres kritik af Flatow og Huisken bifalder de det fremlagte udgangspunkt på »overfladen af det borgerlige samfund« (p. 150), som ydermere karakteriseres som det niveau, hvor individerne »formålsrettet og bevidst omgås med deres *revenukilder* (den sidste kategori i *Kapitalen*) og at denne omgang opviser selvstændige former, som må analyseres... Da det for dem (Flatow og Huisken, EHKR) drejer sig om staten, gennemfører de ingen analyse af konkurrencen, men begrænser sig til dennes almene former«. (ibid.) Fem år senere, da deres egen pjece om statsteori udkom⁶, forventede man at finde en analyse af konkurrencen som formidling af overgangen fra de »sidste kategorier i *Kapitalen*« (som i følge MG overhovedet ikke behøver at rekonstrueres) til staten. Sådanne forventninger blev skuffede. I det første systematiske afsnit (p. 8) finder man intet spor af revenukilderne, men i stedet en uformidlet omtale af »den økonomiske konkurrence med hensyn til privat

6. Marxistische Gruppe, *Der bürgerliche Staat*, München 1979.

ejendom«. Den begrebsmæssige relation mellem »revenuekilde« og »ejendom« lades fuldstændigt uafklaret.⁷

7. Sayer (*Marx' Method: Ideology, Science and Critique in 'Capital'*, Sussex 1979) vier tredje kapitel af sin bog til en ukritisk genfortælling af Marx' analyse af arbejdskraft, profit, jordrente, rente og den trinitariske formel. Kozo Uno (*Principles of Political Economy*, Sussex 1980) gør stort set heller ikke andet end kort at opsummere Marx' behandling af den trinitariske formel. Uno adskiller sig fra Marx ved at kritisere tilfordringen af renten til kapitalen som dens karakteristiske revenu. I stedet udnævner han profitten til at være kapitalens revenu.

nyt hos KURASJEs Bogimport

SYMPOSION BOKFÖRLAG

Hans Peter Duerr

Drömtid - Om gränsen mellan det vilda och det civiliserade kr. 123,00

Jan Thavenius

Liv och historia - Om människan i historien och historien i människan . kr. 132,00

Rudi Dutschke

Gå upprätt - En fragmentarisk självbiografi kr. 111,00

Rudi Dutschke

Min langa Marsch kr. 111,00

Donald Broady

Den dolda lärorplanen kr. 42,00

Jan Thavenius

Modersmål och fadersarv kr. 111,00

Bestil bögerne direkte hos

KURASJE, Krystalgade 16, 1172 København K.

Særrabat for abonnenter.

RAPPORTSERIE FRA SOCIOLOGI

Reformismen - det mindste onde?

af John Andersen, Per H. Jensen, Jørgen Elm Larsen, Carsten Schultz

Et forsøg på at sammentænke den "kapitallo-giske" og den "socialhistoriske" reformis-meopfattelse og en historisk analyse af ar-bejderbevægelsens udvikling fra Louis Pio til Anker Jørgensen.

210 sider, pris 40 kr.

Sociologi og Socialisation

af Kurt Aagaard Nielsen

En præsentation af centrale figurer i soci-ologiens teorihistorie og en teorihistorisk undersøgelse af sociologien anskuet som te-ori for det borgerlige herredømmes integra-tion af modstand.

200 sider, pris 65 kr.

Let's Rock This Town

af Gestur Gudmundsson

Om subkulturel produktion af subjektivitet, "Birminghamskolen" og ungdomskulturens so-cialhistorie eksemplificeret ved Jim Morri-son og Bruce Springsteen.

200 sider, pris 60 kr.

Kvinde mellem mæslinger, mænd og magt

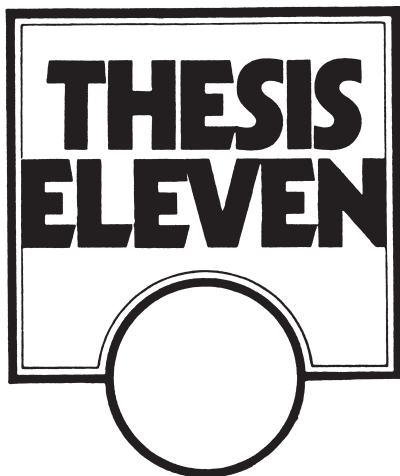
af Bodil Holt, Rita Jensen og Birgitte Simonsen

er en interviewundersøgelse af kvinders ar-bejdsliv og livsstrategier, som analyseres i lyset af patriarkatbestemmelser og udfra bl.a. kvindens placering i familien. Områ-det er centraladministrationen og kvindeli-ge medlemmer af Dansk Jurist- og Økonomfor-bund.

135 sider, pris 50 kr.

Institutionen SOCIOLOGI har udgivet en snes rapporter om sociologiske problemstil-linger, bl.a. arbejds- og industrisociologi, uddannelses- og udviklingssociologi. Et katalog kan rekvireres gennem: Institutionen SOCIOLOGI, Linnésgade 22, 1361 K.

Nyt udenlandsk tidsskrift hos KURASJES Bogimport:

Hæfte 7, 1983:

Stuart Hall
Thatcherism:
Rolling back the Welfare State
C. Buci-Glucksmann
The Crisis of the Social State in Europe
Gösta Esping-Andersen
The Incompatibilities of the Welfare State
Oskar Negt
The S.P.D.:
a Party of Enlightened Crisis Management
Rob Watts
Revising the Revisionists:
the A.L.P. and Liberalism, 1941-1945
M. Eldred, M. Roth,
M. Hanlon & L. Kleiber
Reconstructing Value-form Analysis: part 2

DISCUSSION SECTION ON SOCIAL DEMOCRACY

Pris: 55 kr

Hæfte 5/6.

what is beyond art?
deinstitutionalization & everyday life
Brecht: epic form & realism
on feminism and socialism
Adorno & Kristeva
genesis of English cultural studies
the nuclear war film
reunification & alienation in Marx & Lukacs
work and critical theory
introducing Wolf Biermann the German poet
on cultural studies
critical marxism in eastern Europe: 2

Ferenc Feher
David Cooper
David Roberts
Agnes Heller
Kay Salleh
Paul Jones
Peter Watkins
George Markus
Axel Honneth
Wal Suchting
Peter Madsen
Johann Arnason

plus discussion and notes on Peter Schneider, Peter Fuller, feminist theory in the '80s, the world crisis, Alain Touraine and reply to Markus' 'four forms of critical theory' from no. 1.

Hæfte 4.

after Reaganomics & Thatcherism
critical marxism in eastern Europe: 1
socialist competition in the USSR
identifying misconceptions about the state
Bill Warren's *Imperialism*
reconstructing value-form analysis: 1

Andre Gunder Frank
Johann Arnason
Lewis Siegelbaum
Boris Frankel
Grant Evans
Eldred et al

plus a questionnaire section on the economic crisis East & West, with replies from Makato Itoh, David Evans, Kurt Rothschild, J.A. Kregel, Janos Kornai and Cornelius Castoriadis.

KURASJEs

Bogimport

<i>Jean-Francois Lyotard</i> Essays zu einer affirmativen Ästhetik	kr. 44,00
<i>Paul Veyne</i> Der Eisberg der Geschichte Foucault revolutioniert die Historie	kr. 26,50
<i>Gilles Deleuze</i> Kleine Schriften	kr. 39,50
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Apathie in der Theorie	kr. 35,50
<i>Nietzsche</i> ein Lesebuch von Gilles Deleuze	kr. 35,50
<i>P. Klossowski, G. Bataille, M. Blanchot, G. Deleuze, M. Foucault o.a.</i> Sprachen des Körpers	kr. 35,50
<i>Luce Irigaray</i> Das Geschlecht das nicht eins ist	kr. 53,00
<i>Jean Baudrillard</i> Agonie des Realen	kr. 35,50
<i>Jean Baudrillard</i> KOOL KILLER oder Der Astand der Zeichen	kr. 39,50
<i>Michel Foucault</i> Dispositive der Macht Über Sexualitet, Wissen und Wahrheit	kr. 53,00
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Intensitäten	kr. 44,00
<i>Jean-Francois Lyotard</i> Das Patchwork der Minderheiten Für eine herrenlose Politik	kr. 35,50
<i>Gilles Deleuze/Michel Foucault</i> Der Faden ist gerissen	kr. 39,50
<i>Gilles Deleuze/Félix Guattari</i> Rhizom	kr. 26,50
<i>Mikrophysik der Macht</i> <i>Michel Foucault</i> Über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin	kr. 39,50
<i>Gilles Deleuze/Félix Guattari/Giovanni Jervis o.a.</i> Antipsychiatrie und Wunschökonomie	kr. 57,00

**Bestil bøgerne direkte hos
KURASJE, Krystalgade 16, 1172 København K.
Særrabat for abonnenter.**

TIDSSKRIFTEKURASJE

ISSN 0455-0641

Det er nu der skal tegnes abonnement på de næste 4 numre af KURASJE, nemlig nr. 33 -36. Det koster kun 160,- kr. for alle 4 hæfter (kun 120,- kr. for studerende). Simpelthen så billigt at de er for dyrt at fotokopiere KURASJE. Indbetal på giro.

Særligt introduktions tilbud for nye abonnenter: DU kan samtidig købe den netop afsluttede række, alle 4 hæfter for kun 85,- kr. Indbetal på giro.

Af indholdet i den afsluttede række kan nævnes:

Nr. 29	Nr. 30
Varensmarkedstemaet	Fagbevægelsens konservatisme
Udemingshandel og værdilov	Den Kriserante fagbevægelse
Værdilov og verdensmarked	Korporatismediskussionens selvblokering
Reforminitiativet	Om G. Markus
Socialdemokrati og samfunds- krise	Fire former for kritisk teori
Tiden råber . . . ? Kommentar til nogleaktuelle tendenser i marx- ismen	Kommentarer og anmeldelser

Du kan købe bøger fra de førende tyske og svenske venstreorienterede forlag billigt direkte hos KURASJE BOGIMPORT: Rotbuch, Merve, VSA,

KURASJE er et kritisk marxistisk tidsskrift.

Kurasje søger med en række forskellige indfaldsvinkler at præcisere en teoretisk kritik af vort kapitalistiske samfund og af de socialistiske lande, som udgangspunkt for en diskussion af mulige overgangformer til et kommunistisk samfund. KURASJE bringer såvel artikler der søger at nytænke og videreudvikle en aktuel og radikal samfundskritik, som artikler der søger at skabe overblik og sammenhæng i den internationale marxistiske diskussion.

Nr. 31	Nr. 32.
F. Engels »damp-marxisme«	Hvor socialistisk er den virkeliggjorte socialisme?
Marx, Engels og dialektikken	Værdiformanalytisk rekonstruktion af Kapitelen
Taylorisme og den »reelle subsuntion«	Vareanalyse. Bemærkninger om en artikel af H.G. Backhaus
Maskinstorm	Refleksioner omkring Habermas
Ledelsesretten	Teknologisk udvikling og økonomiseringsformer
Teknologikritik	Samfundets naturhistorie

Frauenoffensive, Röda Bokforlag, Symposium, m.fl. Send et brev, og vi sender straks bøgerne.